

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK
FERENCZ JÓZSEF ÉS KOVÁCSI ANTAL.

V. KÖTET.
FARKAS SÁNDOR ARCZKÉPÉVEL.

KOLOZSVÁRT.

A RÓM. KATH. LYCEUM NYOMDÁJA. 1870.

100
100

1848. J. H. W. LITH.

Farkas Pándor *Handwritten signature*

K. K. OFF.-KUNSTDRUCKEREI VON SEYMSTEN & SOHN IN WIEN.

KERESZTÉNY MAGVETŐ

TARTALOM:

	<u>Lap.</u>
I. Tájékoztató a szerkesztők	1.
II. Egyházi dolgozatok gyakorlati használatra	
A Krisztus szerint való papi hivatal. U z o n i G á b o r	3.
Jobb nektek, hogy elmenjek. F e r e n c z J ó z s e f	81.
Kegyeletre hívás. N a g y S á n d o r	193.
Hétköznapi imák. A l b e r t J á n o s	169.
III. Hittan-bölelsemiek.	
Bibliai tanulmányok I. II. S i m é n D o m o k o s	15. 89.
Hitrokonsági viszonyaink a külfölddel. K r	145.
Brahmo-Somaj. F e r e n c z J ó z s e f	200.
Félreértés. B r a s s a i	219.
IV. Nevelés és oktatásügyiek.	
A népiskola. K o z m a F e r e n c z	33.
A gymnasium. K o v á c s i A n t a l	127.
Értesítés kolozsvári főiskolánkról. B e n c z é d i G e r g e l y	157.
Az E. K. Tanács körirata a népiskolák ügyében	157.
Unitárius isk. tanítókör ar. torda-körben	70.
Az angol népoktatási bill	70.
A középiskolai oktatásról szóló törvényjavaslat	160.
Állami tanító képezdek	236.
A néptanítók egyetemes gyűlése	236.
Az unitáriusok összes tanintézeteinek népessége	
1. Tudósítás az 1870-dik évi főtanácsról.	
V. Életrajzok, történelmi és statisztikai adatok.	
Tayler János Jakab. U z o n i G á b o r	48.
Bölöni Farkas Sándor és kora. (képpel) J a k a b E l e k	241.
Inczefi József ötven éves jubileuma F.—f.	229.
A római zsinat. B. A.	57. 165. 262.
Tudósítás az 1870-dik évi e. főtanácsról. P a p M ó z e s	235.
Észrevétel a Fgyelmezőnek az amerikai unitáriusokra tett tudósítására	339.

Törvényjavaslat a vallás szabad gyakorlatáról és a hitfelekezetek egyenjogúságáról	68.
Az egyházunknak nyújtandó államsegély	70.
Egyházi és isk. czélokra tett adakozások 1868-ban	76.
A tordai gymn. újra építésére tett adakozások pénzben	231.
Egyházi reformegylet	343.
M. vásárhelyi unitárius imaház	344.
Irodalmi értesítő	80. 168. 238.

VI. Vegyesek.

Egy csudálatos gyűjtemény 71. Schisma jelek a kath. egyházban 72. Conciliumi ellenzék 72. Egy támasza a pápai széknak 72. Ultramontanismus győzelme a bajor kamarában 73. A türelem egy szép példája 74 A vallási bé nem avatkozás 74. A bulogni városi tanács 75. Unitárius ügyvéd Olaszországban 76. Channing művei 76. Unitárius statistika Amérikában 168. Hyacint atya, Michaelis és Döllinger 237. Még egy protestatio 235. Schisma Izraelben 237. Előfizetők névsora 345. Zárszó 348.

TÁJÉKOZÁSUL.

A „Keresztény Magvető“ jelen alakjában most lépvén először a közönség elébe, szükséges, hogy tájékozásul elmondjunk némelyeket.

Tíz éve lesz, hogy többen egy unitárius egyház-irodalmi vállalat megindítása iránt lelkesülve, e célra egymással erkölcsi solidaritásba léptünk, s minthogy az eszme egyház-közönségünk meleg részvételével találkozott, 1861-ben megjelent a „Keresztény Magvető“ I. kötete, szerkesztve K r i z a J á n o s és N a g y L a j o s által.

E kötetnek előszavából indulva ki, a vállalat főbb céljául a gyakorlati lelkészet körébe tartozó munkák kiadása tüzetett ki; míg annak aránylag kisebb része „F ü g g e l é k“ czim alatt egyes episodok, az unitárius egyház jelen és mult életében felmerült nevezetesebb mozzanatok, honi és külföldi jelesb unitárius férfiak életirata, könyvek, kéziratok, oklevelek, belsejüketünk, tanítás és nevelésmódunk ismertetése tárházául volt kejeölve.

Az első kötetnek sikerült is e programhoz ragaszkodni; de a „F ü g g e l é k“-be szánt tárgyak sokféleségét tekintve, gondolni lehetett, hogy ez mielőbb elnyomja a főrészt, s csakugyan az 1863-dik évben ugyanazon szerkesztők alatt megjelent II-dik kötetben a „F ü g e l é k“, mely most már „T á r c z á n a k“ neveztetett, a gyakorlati lelkészet körébe tartozó munkák felett tulnyomóvá lett.

Tagadhatatlan, hogy e változás a vállalat belbecsét nagyban nevelte, minélfogva az 1867-dik évben megjelent III-dik kötet előszavában, az új szerkesztők, B u z o g á n y Á r o n és F e r e n c z J ó z s e f, már nyíltan bévallják, hogy ámbár a vállalat célja most sem más, mint egyfelől a gyakorlati lelkészet körébe tartozó munkákat s erre anyagot adni, másfelől ismertetni mindazt, a mi egyházi és vallási életünk s a nevelés fejlesztésére, a közszellem ébresztésére s ez által az általános mívelődésre befolytak vagy jelenben befolytak; az eredeti tervezettől annyiban mégis eltértek, hogy mig abban a fősúly e kettős cél első felére volt helyezve, ök e kötetben az utolsó felének is kiadták a testvéri részt.

Ily program mellett szerkesztetett már a III-dik s mindjárt

a következő 1868-dik évben megjelent IV-dik kötet, s alkalmasint ennek köszönhetjük azt, hogy vállalatunk iránt mind nagyobb érdeket kezdett mutatni egyházunk világi eleme is; sőt közüllök többen, a kiknek neveit az előfizetőkével együtt az év végén közölni fogjuk, ígéretet tettek, hogy minden megjelenendő kötetért négy forintot fizetnek.

Szükségesnek tartottuk ezeket elmondani; hogy a Buzogány Áron barátunk, cultusminisztériumi titkárrá lett kinevezetésével s körünkből történt eltávozásával, részben ismét megváltozott szerkesztőség újabb programja igazolva legyen.

Ugyanis, a vállalat fejlődésének természetes követeléseit szem előtt tartva, a kiindulási tervet most már egészen megfordítjuk, s a gyakorlati lelkészet körébe tartozó munkák kiadását a lehető legkisebb számra szorítva s az egyházat és iskolát érdeklő értekezéseknek, életiratoknak, a kül- és belföldi vallási és nevelési mozgalmak regisztrálására oly széles tért nyitunk, a minőt a vállalat megbír.

Azonban a legszebb terv sem sokat ér, ha kivitelére közre nem működnek mindazok, a kik arra hivatva vannak. Minélfogva tisztelettel felkérünk mindenkit, a ki, nekünk ez irányban segédkezet nyújthat, a szives közreműködésre. Miután a Keresztény

Magvető V-ik kötete ez évfolytán évnegyedenkénti füzetekben fog megjelenni, a legaprólékosabb közlemények sem vesztik el becsületet. Különösen jó szolgálatot tennének lelkésztársaink, ha ekklézsáik történetét tanulmányozva, azt megírnák, s ez által egy alapos egyháztörténet megírására az anyagot öszszehordanók. E mellett minden olyan indítványnak, vagy tervnek, mi által az egyház úgy szellemi, mint anyagi helyzetét emelni lehet, szívesen tért nyitunk. Így például nyugdíj intézetek, magtárak megalapítása vagy rendezése tárgyában s más hasonló kérdésekben megadítandó eszmecserének, azt hiszszük, hasznos eredménye lenne. Átalában ohajtanók a Keresztény Magvetőből egy oly közlönyt formálni, a melynek egyházi életünkre nézve tudományos becse és gyakorlati haszna minden tekintetben kitűnjék; hogy azt örömmel vegye kezébe a tudós, s birni óhajtsa az az egyszerű földmives, a ki nem szánthatja földét a nélkül, hogy vallásáról s egyházáról megfelojtkezzeék.

A szerkesztők.

A Krisztus szerint való papi hivatal.

(Papi beköszöntő beszéd.)¹⁾

És mondék: Ah, ah Uram Isten! ime nem tudok szólni, mert gyermek vagyok én! És monda az Ur nékem: Ne mond ezt: Gyermek vagyok én; hanem valamire küldlek téged, elmenj és valamiket parancsolok néked, megmondjad. Jeremiás I, 6, 7.

Midőn először állok itt e szószéken k. ai. mint e gyülekezetnek egyik pásztora az Urnak szolgálatában; midőn az első lépést teszem azon a pályán, melyre engemet a ti szabad tetszéseitek hívott: első szavam az aggodalomnak, a lelki harcznak nyilatkozata. — Összehasonlítottam magamat a feladattal, emberi kicsinységemet az isteni munka nagyságával, s nem találtam más feleletet ennél: **i m e n e m t u d o k s z ó l n i!** Ki vagyok én, hogy leplezetlen jelenjek meg annak arczatja előtt, kihez egykor legmeghittebb szolgája is csak eltakart szemekkel közeledhetett, mert tekintete ki nem állhatta az isteni dicsőség fényét? Ki vagyok én, hogy gyarló elmémmel leszálljak az isteni bölcsesség mélységes gazdagságába s gyenge nyelvennel hirdessem az ő akaratját? Ki vagyok én, hogy vizsgáljam az emberi szív csodás titkait, hogy ujjaimmal felfejtsem a rejtélyes szövetet, mely a jónak és rosznak szálaiból minden emberi kebel belsejében végéremehetetlenül van szövve? Ki vagyok én, hogy ellessem a Teremtő célját az ember alkotásában, hogy elkísérjem az embert az élet és kötelesség mezejére s hogy bátorítsam küzdelmeiben, vigasztaljam csalódásában, tápláljam reménységében s imádkozzam érte veszedelmében?

O! nagy feladat ez k. ai. s annak, ki az Isten igéjének hirdetéséhez fog, jól meg kell fontolnia, mit cselekszik! Még ha minden titkokat és minden bölcsességet tudna is, ugyanynyira, hogy a hegyeket elvinné helyekről, és ha eszének szárnyalása olyan volna is mint a hajnalé, mely egy szempillantás alatt világossággá változtatja a mindenség felett lebegő setétséget, és ha olyan szava volna is valamiképpen a tengernek: még akkor is számot kellene vetnie önmagával, még akkor is elmondhatná Izrael nagy törvényhozójával: **Kérlek, Uram, ne küldj engemet oda. Kérlek,**

1) Elmondott az unitáriusok kolozsvári templomában nov. 21, 1869.

Uram, küldjed azt, akit illik küldened. Hát még ha erőtelen vállaknak kell hordozni a terhet s ha az élet harczában kezdőnek kell megvonni ama lelki ijjat, melyhez oly sok erős csak tartózkodva nyult?

Sokat tusakodtam magamban k. ai. vajjon méltó vagyok-e arra a hivatalra, melyre a ti bizalmatok szőlított? vajjon megadott-e nekem az erre szükséges ajándék? vajjon tehetségeim s kitartásom képesek lesznek-e lépést tartani e pálya iránt való előszeretettel s szívből jövő jó akarattal? Nem is léptem volna soha e szószékbe, ha nem lelkesített volna az a tudat, hogy a kit szolgálok, s a ki alkotta az embert és képességeit, a ki erőssé teszi az erőtlent, a ki ékesen szólóvá teszi az egyszerű nyelvet, a ki fogékonyokká teszi a sziveket — hogy az Isten melletttem lesz, támogatni fog és soha el nem hagy. Lelkiösmeretemben megkérdeztem az Urat s félelemmel kiálték fel előtte: ah, ah Uram Isten! imé nem tudok szólni, mert gyermek vagyok én! És monda az Úrném: Ne mondezt gyermek vagyok én! hanem valamire küldlek elmenj, és valamiket parancsolok néked, megmondjad!

Erős hittel állok annakokáért ez órában a seregek Urának színe előtt és segítségül hívom őt munkásságomban. Nektek pedig ai. köszönetet mondok a bizalomért, melylyel Isten után e fontos hivatalra szőlítottak, s az ő áldását kérem mind reátok, mind magamra, gyenge szolgáljára az Ur Jézus Krisztusban!

És most, k. ai. legyen szabad nyiltan, szívem sugallata s elmém meggyőződése szerint szólanom, egyfelől új hivatalomról, másfelől az ígéről, melyet az Istennek bennetek és bennem egyaránt munkálkodó lelke ajkamra adott.

I.

Minden korban és minden országban voltak olyanok, kik különböző nevezetek alatt hirnökei voltak az istenségnek az emberek fiai között, s nyilatkozatot, alakot adtak a minden ember kebelébe beleoltott vallásos érzésnek. E vallásos érzésnek két iránya van; egyik az istenségre, másik az emberre vonatkozik. Egyik a világ urához vezet az embert, a másik megmutatja az embernek mint a világ urától függő teremtménynek kötelelességeit. A vallásos érzés e két iránya a különböző időben s körülmények között élt emberek értelmi fejlettsége, miveltségi foka szerint, a gyakorlatban

nagyon különböző megtestesüléseket, formákat nyert. Így keletkeztek a régi és mostani idő különböző vallásai. E vallások között tehát csak annyiban van különbség a mennyiben az egyik eredetiebben, emberi hozzátételektől és mellékezőloktól tisztábban, nemesebben fejezi ki azt, a minék közös és örök kutfefe az emberi természet; a sziv, mely hódolatteljes szeretettel és hálával csüng a természetbèn nyilatkozó isteni erõn; a lelkiösmeret, mely az Istennek élõ szava mibennünk s a mely megtanit e szõra: Kötelesség! A vallások egymástól csak formában, de nem lényegben különböznek.

Nem czéлом k. ai. ez igazságnak bővebb fejtegetésébe bocsátkozni ez alkalommal. Nem czéлом vizsgálni az okokat, melyek a vallásos érzést tévutra vezették, rettenetes kinövéseket szültek, s a vallás áldását átokká változtatták. Anynyi bizonyos, hogy az Isten mindig ugyanazon egy, változatlan és örök lény volt, akár mint képzelték legyen is õt az emberek magoknak; anynyi bizonyos, hogy a természeti valamint az erkölcsi világban is mindig csak egy volt az igazság, a való, bár mennyire különböztek is fölöle a különböző idők véleményei. Annak, a ki csodálkozik rajta, hogy Izist és Ozirist, Zeust és Brámát egyszerre emlitem a mi Urunk Jézus Krisztusnak atyjával, s imádásukat egy közös kútfõre viszem vissza, annak azt felelem, hogy nekünk, kik az Ur Jézus vezetése alatt megérkezünk az egyetlen egy Isten hívésének szent hegyére s erõsen állunk ott az õ imádásában, minden veszedelem nélkül vissza lehet tekintenünk azokra, kik a hegy lábánál elterülő tévutakon járnak, vagy a felfelé vezető utnak csak egy részét hagyták még hátra. — Az emberiség nevelése, fejlesztése, felvilágosítása a gondviselés kezében van. Nem a mi dolgunk tudni az idõket és alkalmatosságokat, melyeket a Atya a maga hatalmába helyezettett. Hogy abból a tudományból, a melyet egy nap a más napnak mutat, egy biztos megállapodási pont származzék, a melybõl mint maradandó alaptól kiindulva, az emberi szellem tovább meg tovább haladhasson, ahoz századok kellene. De õ, a kinek életében ezer esztendő olyan mint egy nap, tudja a kezdetet és véget, látja az egész fejlődést s annak menetét bölcs céljai szerint igazgatja. S eljõn az idõ, midõn a rész szerint való tudás és rész szerint való ismeret mindenekre nézve eltöröltetik, a midõn mindenek a teljes igazságnak ismeretére jutnak. A midõn az emberek milliói mindnyájan öszszetalálkoznak ama napsugaros magaslaton, hová mi az Urnak

kegyelméből eljutottunk, s a honnan tisztán fogják látni az örök szellemet, az ő szép világát és önnön magukat!

Azon osztályát az embereknek, a mely az isteni és vallásos igazságokat hirdette embertársainak, s a mely a vallásos érzést idomította és vezette, a papok képezték s képezik. A nép mindig szerette őket különös tisztelettel környezni, s az istenségnek, melyet szolgáltak, dicsfényéből az ők fejökre is juttatott egy egy sugárt. És tisztelet a tiszteletre méltóknak, kik magas hivatásukat belátták s csak annak éltek. A régi ős időkben, a költők ugy nevezett ezüst korában, tanácsadói, bölcsei, államférfiai, nevelői voltak a gyermeked népeknek s táplálták azoknak egyszerű vallásos érzelmeit. A tudásnak kizárólagos birtokosai voltak, kezökben tarták a fegyelem veszszejét s használták azt felebarátjaik javára. Ilyenek voltak a Homér papjai, a régi czelta népeknél a druidák s vándor-ősapáinknál a táltosok. De imé az isteni gondviselés testben és lélekben növeszté a gyermek emberiséget s az idők folytán kezdé azt önállóbbá tenni. A mi eddig jotékony korlát volt, kezdett elviselhetetlen bilincscsé válni. A mi a gyermeknek üdvös volt, kevésbé volt arra szüksége a felnőtt ifjunak s a férfinak. De az egyszer már gyakorolt hatalmat nem egy könnyen szokták az emberek kibocsátani kezeik közül! A papság kezdé észre venni befolyásának gyengülését, féltékenynyé vált, ésszanszándékos biztosításához, megerősítéséhez fogott annak, a mi eddig csakis a népek jó hiszemü egyszerűségében gyökerezett. Ekkor kezdett a papság, mint Istentől különösen beállított és megszentelt hatalom, a néptől külön válni, magát és érdekeit megerősítve, megkezdé a hosszu és engesztelhetlen harczot minden vele ellenkező elemmel. Ekkor kezdi a papság a vallás aranyját, melyet az Isten bőkezűleg osztott ki minden embernek egyaránt, egyedül csak neki magának adatott kincs képpen tekinteni, magának tartván fenn az előjogot, hogy a forgalomban levő vallásos eszméknek értékét, érvényét és nagyságát, mint valamely pénzt, meghatározza. Igen! meghatározott formájú éremmé veretett a mindeneknek egyaránt kiosztott vallás terményaranya, s a különböző időkben forgalomban levő valláspénzeken ezentul mindig ott látjuk az illető egyház erősen kidomboruló bélyegét, azon fenyegető megszorítással, nehogy valaki más e pénzt utánozni merje, vagy annál jobbat akarjon csinálni. — Ime! k. ai. a régi, régi történet, mely, fájdalom, még most is ujnak marad!

A szellemi tuhyomóság mindig diadalmoskodik a kevésbé fej-

lett tömegeken. A papság megerősíté magát, kásztokat képezett, kezében tartá az összes emberi ügyek vezérszárait s bevehetetlennek képzelt erősségében daczolt az időkkel. S mi lett az eredmény? Nézzétek Indiát, Egyptomot és Chinát, az ős papi országokat, melyekben az embereknek, mint az állatok valamely fájának, nincs történetek, mert a halálos polyp rávetette magát a szellemre! Ez országok történetében hiában keresitek a haladás nyomait; csak ősidőkben megállított korlátok között való forgást fogtok találni. És forgott a föld, és teltek a századok és az emberiség legszen-
tebb érdekei, mint egy elvettett bolyongtak a pusztaságban, pártfogóra nem találva. Az emberi ész, ez isteni szikra — halvány bolygó-tüzzé aljasult, mely csak éjjel, kietlen magányban, mert megjeleni s ha volt is egy kis fénye, ez csak arra való volt, hogy annál szemebetünőbbé tegye a köröskörül elterülő vastag setétséget!

De ime! végre betölt a szenvedések pohara? Megegett az Urnak szive a maga szolgáján, az emberen, s elküldé a maga fiát erőben és hatalomban, hogy harczolna meg a setétség hatalmaival s törje le a bilincseket. És eljött a tökéletes ember és hirdeté a lelki szabadságot mindeneknek, kik a szolgálatnak igájában nyögtek. Megmutatta az embereknek, hogy az igaz vallás a tiszta sziv s az Istennek lélekben és igazságban való imádása. Istenéhez vezette az embert s megtanítá arra, hogy halgasson ama menynevei szóra, mely saját kebelében beszél. S az igazságnak egyszerű szavai előtt leomlott a nagy Babylon s porba hullottak a hamis tekintélyek, kik vakmerő ajkokkal hirdették, hogy csak ők képesek az embert összeköttetésbe hozni az Istennel, hogy ők egyedül birják az isteni tudományt, hogy az istenség csak általuk szól

De a Hydra még nem volt legyőzve! A szabadság zászlója magasan lobogott ugyan az összes következő nemzedékek számára, de a zászlótartó elbukott a küzdelemben, a zsidó főpapok cselszövényei a keresztfára juttaták. És elkezdődött a viszszahatás a lelki szabadság ellen, mely szakadatlan folyással korunkig terjed. A Krisztusnak egyszerű tudományát, az életnek vizét, csakhamar zavarossá tevé az emberi gonoszság és szenvedély; az Isten beszédének kétélű fegyveréből újra bilincset vertek. Ismét eljöttek a felkenetett sáfárok s általvetőt csináltak a kereszténységből; egyik fele, melyet magoknak tartottak volt, tele volt tönve világi hatalommal, fény-nyel, aranynyal, ezüsttel s az életnek minden kényelmeivel, míg a másik felébe beléhelyezték a menynevei igazságot és az idvességet, s osztogatták azt a népnek, a mikor és a menynyit nekik tetszett.

De a világosság erősebb volt a sötétségnél s támasztott az Isten koronként prófétákat az ő népének, kik Jézus szellemében gondolkoztak. Imé! a Krisztus helytartói e földön, kik szolgák szolgáinak nevezik magukat, már oda jutottak volt, hogy egy koronás fő leszállott a maga trónusából, száz meg száz mértföldet vándorolt csak azért, hogy tétel idején egy ingben, mezitláb és fedetlen fővel, fagytól és éhségtől gyötörtetve, két egész napot vezekljen a római pap palotájának büszke kapuinál, míg végre büneinek bocsánatát megnyerte s feloldoztatott a rádörgött egyházi átok alól. S oh bölcs gondviselése a jó Istennek! Mégis támadtak oly vas férfiak, kik szembe mertek szállani a világdöntő hatalommal! A szép Provence hazát és szerelmet zengő dalmokai a szabadság viharos zsoltárát is elzengették néha hurjaikban, s emberi méltóságuk érzetében megtagadták a lélek zsarnokainak a szolgálatot. Így támadott a waldiak felekezete s a megbántott egyház rájuk özönlé vakbuzgó zsoldosainak csordáit; a szép ország sivattaggá vált a tűz és fegyver alatt; halállhörgés és siralom úté fel tanyáját a kedv és öröm honában. Emlitsem-e egytelől Huszszot s a Reformátorokat, másfelől a Bertalan-éjjen lemészároltak véres testeit s az inquisitio ezer meg ezer áldozatát? . . . Oh! számtalan oly jelenetet lehetne felmutatni, melyeknek szemlélésével könnyek borítják el az emberbarát szeméit s melyeknek elbeszélésénél Klió szomoruan hajtja le fejét! És azok, kik az Istennek kertjét, e szép földet, szolgálatnak házává változtatták; a kik önző céljaik elérésére patakként ontották a vért s azt mondták, hogy ez az Isten dicsőségére történik; azok, kik biborban és aranyban öltözkedve álcáskodtak önkészített bálványaik előtt s megvendégelték a tiszta szív egyszerű hitét; azok kik csepegték a völgyek és halmok zsirjától s hirdették az önmegtágadást; azok, kik vasveszszóvel uralkodtak e földön, s a földiekből kizáratott népet a menyenyekre utalák; azok, kiknek áldása is átokkal volt vegyítve, azok, kiknek kezében a kereszt is ödöklő fegyverré vált, mely milliók halálat okozta: azok elég vakmerők voltak magokat a názáretbeli Jézus követőinek és papjainak nevezni?!

De fordítsuk el tekintetünket e képről k. a. s ne ragadtassuk el magunkat a szenvedély által, midőn a multakat elgondoljuk! Áldjuk az Istent, hogy mi szabadabb, időben élünk; áldjuk azoknak emlékét, kik önfeláldozásukkal s bátorságukkal előkészítették számunkra a jelenkort és felvilágosultságát!

Nekünk, keresztény hallgatók, méltó dicsekedésünk az, hogy

a Krisztus tudományát a maga eredeti tisztaságában hiszszük és valljuk. Bajos volna az ő tanaiból bém bizonyítani, hogy a papság intézményét olyan értelemben kívánta felállítani, mint a milyen értelemben századokig gyakorlatban volt s van bizonyos körben. Ő nem beszélt arról, mint a társadalman kívül s némileg feljül álló osztályról; mint az Isten és az emberek kölcsönös érintkezésére elkerülhetetlenül megkívántató közegről, a melyen által kelljen szűrődnie minden isteni kegyelemnek és igazságnak, hogy hathatós lehessen az emberek fiai között; ő nem kívánta ez osztályt hatalmassá és fényessé tenni e földön, mert az ő országa nem e világból való volt. Az ő tudománya szerint kiki a maga papja, mert minden emberi kebel a szent léleknek temploma, melyben kiki megtalálhatja és imádkozhatja az atyát. Ő egész terjedelmében érvényre kívánta juttatni az istennek eme szavait: *Ti pedig léstek nekem papokból álló királyságom és szent népem.* ¹⁾ Az apostolokat úgy bocsátá el, mint a népeknek tanítóit, s lelkökre kötvén a szegénységet, egyszerűséget és alázatosságot, arra figyelmeztette őket, hogy mindenben az ő példáját kövessék, türebben, szenvedésben és nélkülözésben, mert *ugymond, a szolgál nem nagyobb az ő uránál.* A mi értelmünk szerint k. ai. a papok is csak szolgálai az Úr Jézusnak és nem az isteni kegyelem és igazság villanyvezetői, hogy így fejezzem ki magamat, kik csallhatatlanok a hit dolgában, sem nem a lelkeken uralkodó világi hatalmasságok, sem nem aranyba öltöztetett bábok, hanem szolgálak és tanítók a mi Urunk Jézus Krisztus szolgálatában a hivek vallásos érzésének emelésére s az Isten előtt kedves élet hirdetésére. Azért, a mi Angol hitrokonaink egyházi embereiket úgy is nevezik, szolgálak. Azért kedves ai. én sem állok úgy előttetek ez órában, mint valamit tudó a hit és igazság dolgaiban, mert a szent irás szerint *soha senki az égbe fel nem ment, hogy az igazságot lehozza, hanem ott van az a tiszteitekben, ott van az a tiszteitekben.* Nem kívánok semmiben igát vetni a ti meggyőződésekre és lelkiismeretetekre, mert a Jézus minket szabadságra hívott. Nem kívánok szövétnekképpen járni ti előttetek, mert szövétnek bennetek és minden emberekben az isteni szikra, az istennek felvilágosító szent lelke.

Bocsássatok meg k. ai. nekem kezdőnek az Úr Jézus szolgálatában, hogy pályám elején tisztába akartam jöni a felől önmagam előtt,

1) Exod XIX. 6. eredeti szöveg szerint.

s hogy leplezetlenül mondtam el nézeteimet az igaz és hamis prófétákról, a Bál papjairól s a mi Urunk Jézus Krisztus hű szolgálójáról. Mert jobb lett volna nekem nem születnem, vagy hogy malomkövel a nyakamban tenger közepébe dobassam, semhogy tettesben járjak ti előttetek, semhogy a gondolat szabadságát elnyomjam s nyelvemen más szót hangoztassak, mint a hogy az Úr azt lelkeembe adja. Mi szabadok vagyunk az Úrban és szabadon beszélünk k. ai. A mi szabadságunk az Isten lelkének ajándéka mi bennünk, mert azt mondja Pál apostól: A z Ú r p e d i g a m a l é l e k : a h o l p e d i g a z Ú r n a k a m a l e l k e v a g y o n , o t t v a g y o n a s z a b a d s á g . ¹⁾

II.

Miután röviden előadtam nektek k. ai. nézeteimet a Krisztus szerint való papi hivatalról, legyen szabad néhány szót szólanom az ígéről, melyet szent vallásunk értelmében Isten segedelméből, ti köztetek hirdetni fogok.

Az emberi lélek egyik jellemző tulajdona, vele született előjoga a szabad vizsgálódás. Mihelyt meg van szorítva a szellem bár minemű hagyomány vagy tekintély által, melyen szabad ítéletét nem gyakorolhatja, melyen túl nem mehet, olyan mint a kaliczkába zárt madár, mely alkotásánál fogva szabadon csaponghatna égen és földön, míg így csak szűk korlátai között mozoghat. A szabad vizsgálódás elve napjainkban a legnagyobb terjedelemben alkalmazva van minden dologra, s ha egyéb örökséget nem is nyertünk volna a multból, mint ezt a léleknek természetes jogába való visszaállítását, már ez magában elég volna arra, hogy meggyőződünk felőle, miszerint mi az idők telességében élünk. Régen többnyire meg voltak elégedve az emberek azzal, a mit a tudomány vagy a közélet terén egyes bölcsek, vagy atyáskodó kormányok eléjük szabtak. De az élénk vágy, mely ma oly általános nyilatkozik az alkotmányos parlamentáris kormányforma iránt az oly országokban is, melyek ezzel eddig nem bírtak; az önálló irány, melyen, nem gondolva a multtal, egyes tudósok vizsgálódásaik terén haladnak; az általános érdekeltség és részvét, melyet minden mivelte ember tanúsít oly dolgok iránt, melyekkel ezelőtt csak nagyon nagyon keve-

1) 2 Korinth. III. 17.

sen törődtek: mindez azt bizonyítja, hogy az emberek ma már szeretik saját lábaikon járni, önálló véleményt alkotni mindenről, a mi érdekeik és figyelmeik körében csik. S nagy nyercemény ez, k. ai. általános emberi szempontból, mert így az ember rendeltetésének. a jobb után való törekvésnek, teljesen és minden időkre nyitva áll az út. Nem czéлом részletekben bizonyítani mekkora általánosságban van alkalmazva korunkban a mindenek megpróbálásának s a legjobb megtartásának elve, csak a vallást illetőleg szándékozom e törekvésnek nyomait felmutatni. Németország, Angolhon s Franciaország roppant vallási irodalma eléggé megmutatja mennyire csatlódnak azok, kik azt hiszik, hogy a mai nemzedékből a vallás iránt való érdeklődés kihalt. — Sőt ellenkezőleg, a vallás kutfeje, az ember belvilága, most tisztábban és bővebben forrik, mint valaha. Hogy is felejthetnék e földnek fiai legszentebb és legmaradandóbb érdekeiket? Hogy is vetkezhetnék le valójoknak ama nemesebb részét, mely őket e világ véges és változó tüneményei közül a végtelenhez és maradandóhoz emeli? Hogy is felejthetnék el Istenöket, kinek jelenlétét a természet, az élet, minden nap tapasztalása ezer nyelven hirdeti. Igen! foglalkoznak az emberek, k. ai. a vallás dolgaival, nagyon is foglalkoznak. Csakhogy mi e tekintetben is az idők te-lyességében élünk. A fejsze már a fának gyökerére vettetett s kivágattatik minden fa, valamely jó gyümölcsöket nem terem. Ma már nem hajlandók az emberek a mult idők által megállapított formák és hitczikkelyek feltétlen elfogadására. A mit az atyák egykor erős hangon és őszinte hitben vallottak, a mi közöttök élő és éltető vallás volt, az idők folytán, eredeti vonásaiból kivetkezett, összszehullott és elsárgult mumiává vált, melyet tisztelettel szemlél ugyan a régiségbuvár valamely muzeumban, de melyet senkinek sem lehet kedve naponként a jelenkor élő és mozgó alakjai között látni, mintha az is közülök való volna. E kornak nincs szüksége bebalzsamozott vallásra; nekünk élő és éltető vallás kell. Miért is keresnök a fának elsárgult, az idők forgószele által régóta szétszort leveleit, elaszott, letördelt ágait, mikor ott áll még az eleven törzs, mely uj meg uj galyakat hajt, melyen uj meg uj virágok feslenek? Az emberek most a vallást is, mint minden egyebet, szabadon vizsgálják s eltekintve a formáktól és függelékektől, azt keresik benne a mi maradandó, lényeges és általános érvényű. S rendkívüli érdekekkel bír, ebben s más tekintetben is, jelen századunknak vizsgálva építő irányát a mult századnak vizsgálva romboló irányával összszehasonlítani. Akkor megjelent a szabadság angyala e földön s harsonájának hatalmas szavára összszeo-

lott az egész régi társadalom, romjai alá temetve a dolgok régi rendjét, jót s roszt egyaránt, s helyet csinálva a jelen század új teremtésének. S a szabadság anyala kezébe adta a 19-ik század emberének a szabad vizsgálódás fáklyáját, mely megvilágosítja a végtelen romokat, s azt mondá neki: „imé! romboltam, hogy te építhess. Válaszd ki magadnak mindebből a jót s csinálj magadnak belőle biztos, állandó alapokon nyugvó s kedves lakhelyet e földön!“ S a jelen század embere a vallás dolgaiban is megérté a maga alkotó hivatását, kiválasztá magának a düledékek közül a maradandó szegelekőveket s felépíti azokon a maga lelki templomát. De nem így a mult század! Lessük csak el Voltaire s Nagy Fridrich bizalmas társalgását a vallásos dolgokról a potzdammii kert árnyas sétányaiban, vagy figyeljünk a nagy történetíróknak, Gibbonnak s Humenak nyilatkozataira, s azonnal felfedezzük amaz irány kezdetét, mely a Robespierre főpapságában az ész istenségének kihirdetésében s a templomok bezáratásában végződött. Mert ama különben felvilágosodott emberek anynyira fel voltak háborítva az egyház lelketlen és megkövesült formáságai, a becsuszott visszaélések s ferde kinövések által, hogy nemes haragjokban ösztetvéstetették a zavaros patakat a tiszta forrással, a mulandó és elavult formát a maradandó és az emberi természet örök törvényeiben gyökerező lényeggel. Ki akarták vágni az egész fát a helyett, hogy csak az elkorcsosult ágakat metszették volna le. Azonban ha a jelenkor a buzát nem is tépi ki a konkolylyal együtt, — bizonyára a konkolyt nem kiméli, mert el kell vesznie annak a szabad vizsgálódás tüzeben. Az elveszett Paradicsom szerzője, Milton, a nagy ángol költő, egy helyet emlit az alvilágban, egy nagy ürt, melyet hiábavalóságok örvényének nevez, s mely arra a végre volt teremtve, hogy minden hiábavaló, csalódáson, tévedésen alapuló intézmény, babona, oktalanság, szemfényvesztés, előítélet, mihelyt e föld megszűnt hazája lenni, oda gyűjtessék össze. Milton már abban az időben barátsuhákat, ereklyéket, bünbocsátó leveleket s allókucziókat látott benne ide s tova hanyattatva a széltől. Hát még mi k. ai. mi menynyi mindent fogunk e földről a hiábavalóságok örvényébe vándorolni látni. Menynyi sok salak fog kiválni, a mint a szabad vizsgálódás tüze megpróbálja és kiválasztja a tiszta és igaz aranyat! Ne gondoljátok k. ai., hogy a vallásos türelmetlenség setét démonát akarom felidézni; ne gondoljátok, hogy a felekezeti elfogultság beszél belőlem! Távol legyen én tőlem minden ilyen gondolat! Lássátok és értelmezzétek ti magatok az időnek jeleit, beszéljétek ti maga-

tok más felekezetek értelmességeivel s meg fogtok győződni felőle, hogy a szabad vizsgálódás elve már is mekkora érvényre jutott, már is mekkora változást idézett elő az emberek gondolkozásában. Említsem-e az olasz egyház szabad irányu küzdelmeit, melyek oly sok klastrom eltöröltetését eredményezték, s melyek a felőlről, Rómából jövő reakciót erejének teljes megfeszítésére kényszerítik? Említsem-e a felszólítást, mely közelebből egyik tekintélyes hazai lapunk hasábjain katolikus részről jelent meg a coelibatus eltöröltetésére nézve? De nem szükséges szaporitanunk a példákat. Bátran elmondhatjuk, hogy Európa legtöbb országában az egész társadalom át van hatva a vallásos reform eszméjétől. Bátran mondhatjuk, hogy nagy változások előestvéjén állunk.

Nekünk, unitárius keresztényeknek, nincs mitől tartanunk k. ai. Mert e vallásnak dicső emlékezetű alapítói oly magot vetettek el, mely még csak most kezdi igazán megteremni a maga gyümölcsseit. Egyedül álló és bámulatra méltó jelenet az a történelemben, hogy egy embernek, Dávid Ferencznek, mély, prófétai lelke századokkal járjon a maga kora előtt s még bámulatosabb ujmutatása az a gondviselésnek, hogy ama kor fiai, kik szeretett kis hazánkban laktak, habár nem értették is meg egészen a nagy tanítót, buzgó kebellet fogadták be jövőre szóló szabad tanait. Az egyetlen egy Isten eszeméje ma már élő hitté, erős meggyőződéssé vált kelettől nyugatig s éjszaktól délig a felvilágosodottak keblében, s a fürkésző tudos csodálattal látja, hogy a régi kor vallásos rendszereiben is ez a végtelen és örök eszme képezé az alapot. Az ember Jézusról szóló tudomány ma már mély gyökereket vert százezerek szívében, kik a názárethi prófétában megtestesülve látják ama magas ideált, mely a tökéletes ember felől minden időben ott lebegett az emberek jobbainak lelki szemei előtt. A mi vallásunk, k. ai. az emberi sziv őseredetű vallása, a Jézus Krisztus vallása, a lelki szabadság, az emberi méltóság vallása!

Igaz, k. ai. hogy dicső emlékezetű őseink a körülményekhez való alkalmazkodás tekintetéből, nem egyképpen szoriták meg ama nagy alapigazságokat, melyeken sem hely, sem idő nem változtathat. De gondoljuk meg, hogy koruk és korunk között mekkora a különbség. Akkor ellenök volt a világ, most mellettünk van. Akkor a szabad Angliában egy Cranmer, egy Latimer, egy Ridley máglyán végzék életüket hitökért, míg ma embertársának átka sujtólná a vakmerőt, ki a lelkiismeret dolgában csak egyetlen hajszálat is merné bántani valakinek. A mi feladatunk k. ai. a járulékot a lényegtől elku-

lönözni, a mi feladatunk az unitárizmus szabad alapelveit teljesen érvényre emelni!

Ilyen értelemben fogom én is hirdetni, k. ai. ti köztetek szent vallásunknak tanait Ilyen értelemben nem szégyellem a Krisztusnak evangéliumát, mert az Istennek ereje az minden hívőknek idvességére. S most, mielőtt megválnék e szószéktől, arra kérem az én atyáimnak Istenét, adjon nekem erőt és kitartást hivatalomnak viselésében, adja nekem az ő szent lelkének ajándékát, hogy hiven hirdethessem az ő akaratját ti köztetek. Ti pedig k. ai. kérlek legyetek elnézők gyengeségem iránt, támogassatok a kezdet nehézségei között, s legyetek szives indulattal irántam a Jézus Krisztusban, hogy karöltve végezhessük az ő nagy munkáját.

És te állj Istennek szent hajléka! Emeld ég felé erős falaidat s büszke ivezeteidet s megújult lélekkel járjanak tebeléd azok, kik az ur szavában gyönyörködnek. Gyökerezzenek a te alapjaid nemcsak a földben, hanem a hívők sziveiben, s akkor mosolyogva fogsz eltekinteni a tova tűnő századok felett és soha porba omolni nem fogsz. Amen.

U z o n i G á b o r.

Bibliai tanulmányok.

I.

Sokan, meglehetősen mosolyogni fognak e cím látására. A pozitívista, a ki az atyák által megállapított és körülírt dogmákat örökre csallhatatlannak tartja; a kedély elmélete védői, kik azt állítják, hogy mind a vallás, mind az istenfogalom az érzésben van, s ennél fogva az isteni kijelentést semminek tartják; és az indifferensek, kik inkább csak az állatiságnak szeretnek élni, de semmi nemesebb iránt, különösen pedig a vallásos eszmék és igazságok iránt semmi mélyebb fogékonysággal, érdeklődéssel nincsenek — mindezek haszontalannak fogják tartani e kísérletet, melyet e folyóirat hasábjain, fennebbi cím alatt az új testamentomi könyvek tisztább megérthetése és mások előtt való felvilágosítása tekintetéből tenni szándékozom. Mások azt fogják mondani, hogy mire való oly kérdések taglalásába ereszkedni, a melyekre nézve már semmi jobbat sem lehet mondani annál, a mit már ez előtt a legnagyobb theologiai és kritikai tekintélyek igen szépen, sőt sokkal szebben el ne mondottak volna. A két, elsőre nézve megfelel helyettem a tapasztalat, a kor és az emberi szellemi tehetségek haladó természetete; megfelel Jézusnak ama parancsa; „*Le gy e t e k t ö k é l e t e s e k , m i n t a t i m e n y e i a t y á t o k t ö k é l e t e s .*“ Az utóbbi kérdéssel szemben elismerem, ama tekintélyekkel összehasonlítva, gyengeségemet, egyszersmind arról is erősen meg vagyok győződve, hogy nem lehet egy tollvonással eltörölni mind azt az előítéletet és lélekölő tant, a melyet Krisztus után 325-ön elkezdve a conciliumok és zsinatok csallhatatlan végzései felállítottak, az orthodoxia különböző hitformái szentesítettek, a tudatlanság és bigottság anathémái védelmezték s Jézusnak hűtelen tanítványai, Istennek hálátlan, az ő képét, a szellemi tehetségeket, megtagadó gyermekei még ma is táplálnak, fentartanak és védelmeznek. De arról is meg vagyok győződve, hogy ez a nagy tárgy nincs még kimerítve, sok még a tenni való addig, a míg a keresztény vallás alapját az új testamentomot tisztán és minden emberi toldományoktól és meghamisításoktól megtisztítottan mutathatjuk fel. S ha bár e törekvésem folyamán nem is leszek képes új eredeti okmányokat mutatni fel a bibliai ítésk előtt, — mindazonáltal, azt hiszem, az is nyereség lesz, ha a régieket más, talán világítóbb, tisztább szín-

ben szemléltetem, s ez által egyfelől elősegitem a bibliai kritika czélját, másfelől tájékozást nyújtok az új testamentomot tanulni óhajtonak. Sőt még akkor is jutalmazva lenne fáradságom, ha semmi egyebet nem tennék is annál, minthogy azok előtt, a kik a bibliai tudomány terén kifejtett vívmányokkal nem ismeretesek, felmutatom egyszerűen azt az eredményt, a mire már mások e tekintetben jutottak. Akkor is jutalmazva lennék, ha feltudnám ébreszteni a figyelmet az emberekben ama csalások és ámitások iránt, a melyek az evangéliommal s ennek alapján a keresztyén vallással össze vannak kötve, s ha vágyat tudnék kelteni az olvasóban amaz emberi koholmányoktól való menekülésre és azokkal való végkép szakításra. Meglehet, hogy sikerül is nekem az elfogulatlanabbakat meggyőzni arról, hogy nem mind evangéliomi igazság az, a mit az orthodoxia aként szerepeltet. Sikerül tán némi ismeretet nyújtani az evangéliomról azoknak, a kik szeretnek tanulni, tudnak függetlenül gondolkozni, de a kik egy vagy más okból kénytelenek voltak megállapított tény gyanánt fogadni el bibliai igazságot bizonyos tekintélyektől, a nélkül, hogy az igazságok valódiságát fürkésznök szabad lett volna.

Egy ilyen vizsgálódás nézetem szerint annyival inkább hízogot pótol, mert fájdalom, e tekintetben magyar egyházi irodalmunk földje még nagyon kopár. A mit eddig e tekintetben tettek, azt inkább csak Dr. Ballagi lelkes törekvéseinek lehet köszönni, a ki az általa szerkesztett „Prótestáns egyházi és iskolai lapban“ és általa a múlt évben megindított „Tudományos Szemlében“ oly sok jeles bibliai és theologiai czikkel gazdagította egyházi irodalmunkat.

Másfelől az idő is alkalmas az evangéliom és a keresztyén vallás komoly és szabad vizsgálására; mert nem kell egy, a hierarchiával szövetkezett absolut kormány censurájától és ellenőrző intézkedéseitől félni, a mely még csirájában megfojtani törekedett minden szabadabb gondolatot. A nép is világosodik, mert tágul látköre, oszlik lassan-lassan a homály szemei elől, s megnyitja füleit amaz igazságok előtt, a melyekre nézve eddig süket vala. Mert látja, hogy vezetői sem tudnak többé ellent állani a kor haladásának minden erőlködéseik daczára is. Látja, hogy mindaddig nem csilapulnak le lelkében a kételyek, melyek oda a lélek természetével ellenkező, annak természetét felforgatni, lábbal tiporni akaró orthodox tanok által fészkeltek be magokat. Látja, hogy Elifáz szerint csak akkor „lehet békén, ha Istennel megismerkedik.“ Ily körülmények között tehát kötelessége minden

értelmes embernek őszintén szólni az emberi áltanok ellen, le-
tépni a foszlányokat az élet könyvéről s azt a maga tisztaságában
mutatva fel, kijelölni hol és mi az igazság; oda törekedni,
hogy egyszeismind az egyház theológiája helyett már valahára visz-
szaállitassék Jézusnak egyszerű tanítása

És Jézus tanításának, az ő életének, tetteinek, szóval az
évangéliomnak tiszta ismerete anynyival inkább szükséges, mert e
nélkül nem tudhatjuk igazán a keresztény vallás alapját, nem áll-
hat tiszta fényben Jézusról alkotott eszményképünk.

Jézus volt a keresztény vallás megalapítója. Az a Jézus,
kinek egész élete végtelen szelidséget és jóságot mutat fel, kinek
éles tekintete, mélyen vizsgálódní tudó szelleme felismeri a vi-
szonyt Isten és ember között; felismeri az Isten képére alkotott
emberi méltóság jogait és kötelességeit, van bátorsága e jogokról
nyert meggyőződését kimondani, tanítani, s e tanításért élni, szen-
vedni és meghalni. Ámde Jézus midőn saját magában az embert
felismerte s ebből folyó jogainak és kötelességeinek hirdetésére magát
a pusztában elhatározta, neki nem a volt a célja, hogy tantanít-
son, hanem az, hogy egy életet mutasson fel, és oly ország alapját
vesse meg, a mely maradandó intézmény legyen az emberiség val-
lásos és erkölcsi kiképződésére nézve. Miután pedig ez intézmény
vallásos és erkölcsi alapigazságok ismeretére volt alapítva, ennél-
fogva az ő munkájának lényeges része lón a tanítás, a melynek
magva e néhány tételben fejezhető ki: „Halljad izrael: a mi
urunk Istenünk egy ur. Szeresd az Istent teljes
szivedből, teljes lelkedből és teljes elmédből. Sze-
resd felebarátodat, mint magadat. A mit nem akarsz,
hogy mások veled cselekedjenek, te se cselekedd
azt másokkal.“

Ez elvek oly szépek és emelkedettek, hogy ezeknél szebbet
soha senki sem mondott ki. S minthogy ez elvek az emberi lélek
természetének kifolyása, ennélfogva örökre maradandók. Jézusnak
minden egyéb tanítása ezek körül csoportosul. Ez alapelvek tisztán
vallás-erkölcsiek. Ezekkel akarta Jézus reformálni a cérémoniák
által tulterhelt, megdermedt és kétszinkedésre vezető zsidó
vallást. Ez okból dorgálta anynyit a farizeusok álszenteskedését is.
De midőn látta, hogy lelkes munkája megtörik a farizeusok és irás-
tudók orthodoxismusán, a néphez fordult, a mely tárt karokkal fo-
gadta őt, mert az áltanok békóiban szenvedő léleknek jól esett a
vigasz, hogy ő is oly erkölcsi lény, mint a főpap és a király, és

hogy Isten nem az áldozatokban és külső szertartásokban gyönyörködik, hanem a töredelmes szív bűnbánata és a léleknek igazságban hozzá felemelkedése kedves előtte csupán. S éppen e szabad iránya és eszméi által vonta magára a zsidó nagyok féltékeny bossuját, ugyanynyira, hogy azok nem szüntek meg őtaddig üldözni, míg keresztre nem juttaták. Az áltekingintélynek természetében van, hogy akkor támad fel az igazság ellen, a mikor az hatalmát fenyegetni kezdi. Jézus érezte lelkében a felismert vallásos és erkölcsi igazságok hatalmas erejét; látta annak hatását a népre; de azt is látta, hogy a népre gyakorolt hatása, oszlatni kezdván a népnek a zsidó nagyok áltekingintélye iránti hitét, ez által, boszura ingerelte az írástudókat s neki e boszu áldozatává kell lennie. Ő tehát, hogy halála után se haljanak ki az ő elvei, legyen ki hirdesse és terjeszse az igazság eszméit, tanítványokat gyűjtött maga körül. Ezeknek megtanította azokat. Mig Jézus élt, a tanítványok élőlőszóval vették át az ő tanításait s élőlőszóval közölték másokkal. Írásba semmit sem tettek. Azonban halála után részint a tanítványok, részint azok tanítványai, az első keresztények tanultabbjai, az apostoli atyák, írásba tették Jézus tanításait. Ez iratokat később az egyházi atyák, a 4-dik száz esztendő körül, összeszedték. Ezekből a szerintők hitelesebbeknek látszókat, u. m. a Máté, Márk, Lukács és János evangéliomait meghagyták; melléjük csatolták az egyes keresztényekhez és gyülekezetekhez intézett apostoli leveleket, az apostolok és első keresztények életének, működésének történetét. Eképpen meghatározták és megállították az újszövetségi könyvek kánonját. E könyvek összege teszi ma az új szövétség könyvét. E könyvekben van tehát megírva a keresztény vallás alapja.

Azonban nem mind vallásos igazság az, a mi azokban írva van. Nézetem szerint a keresztény vallás valódi alapjául csak Jézusnak az egyes evangéliomokban elszórt elvei szolgálhatnak kizárólag; de sem az evangéliomok többi része, sem az apostoli levelek nem. Az evangéliomok többi része nem szolgálhat alapul a keresztény vallásban azért, mert azok nem vallásos igazságokra, hanem genealogiákra, Héródes kegyetlenkedéseire, a főpapok és írástudók fondorkodásaira, s a zsidók családi és társadalmi életére vonatkoznak. Az apostoli levelek sem szolgálhatnak a vallás alapjául, mert azok egyfelől azt mutatják meg, hogy ők miként fogták fel Jézus tanításait és miként tanították másoknak; másfelől helyi viszonyokra, az egyes gyülekezetekben támadt egyenlenségekre, azok lecsendesítésére, s a pogányok és zsidók gondolkozásmód-

jára vonatkoznak. A keresztény vallás alapját tehát egyedül Jézus tanítása, az ő elvei teszik.

Evel azonban nem akarom azt állítani, hogy a Jézus beszédein kívül az új testamentom többi részének semmi fontossága nincs. Csak azt akartam itt kimondani, hogy a valódi keresztény vallás alapja csak Jézus eszméiben keresendő. A többi rész szolgálhat utmutatóul tanulmányainkban. Én is elismerem annak fontosságát; elismerem, hogy „hasznos a tanításra, a feddésre, a megjobbításra és a fenytékre“. De azt senki sem állíthatja komolyan, a ki az új testamentom könyveivel ismeretes, hogy azok mindnyájan egyenlő fontosságuak volnának jelen alakjukban. Nem, mert azokat nem az egyház értelmében vett inspiratio következtében írták szerzőik; nem is Jézus közvetlen tanítványai írták; valószínűleg csak a Logiak folytak Máté tollából. E mellett minden egyes könyv magán hordja az író jellemének, a körülménynek, szokásoknak, melyek közt élt, és a célnak, melyért írva lön, bélyegét. Továbbá mindenik könyvön meglátszik a másolók kezeinek és az apostoli s egyházi atyák javításainak nyoma, a melyeket azok saját nézeteik támogatása tekintetéből elkövettek. És e javítás, vagyis jobban mondva hamisítás, nem csak kizárólag egy kor tulajdona. Gyakorolták ezt a kegyes atyák az első külön nézet fel-tünése óta a keresztény egyházban egészen le a 16-dik száz esztendőig. Ekkor befejezték munkájokat a Complutensi polyglott, a Codex Ravianus és Codex Montfortianussal, s azóta nem mertek az orthodoxok több hamisítást és erőszakot elkövetni az új testamentom szövegén, mert látták, hogy a tanultabbak élénk figyelemmel kezdetek foglalkozni az új testamentom eredeti szövegével. Ámde e hosszú idő alatt az-egyházi atyák még is eleget elkövettek arra nézve, hogy meggyőzzenek minket arról, miszerént nem mind hiteles az, a mi az új testamentomban jelenleg van.

Vessünk csak addig is, míg az új szövetség egyes könyveit kritikai és exegetikai alapon tüzetesen ismertethetném, egy általános tekintetet az evangéliomokra, az apostoli levelekre, azok használására és az azokba bécsúsztatott szembeszökőbb passusokra, azonnal meggyőződünk állításom valódiságáról, — egyszersmind tán sikerül is vágyat ébresztenem az olvasóban az evangéliom mélyebb vizsgálása, s egy jobb fordítás iránt a Károli-félénél, a mely mind magában foglalja az eredeti szövegbe bécsempészett passusokat.

Jézus idejében a syro-chaldei nyelvet beszélték Palestinában. E nyelvet beszélte ő is tanítványaival, s e nyelven tartotta magasz-

tos prédikációit. Ámde Jézus e nyelven semmit sem irt, nem írta le tanításait; legalább semmi nyoma nincs annak, a mi bizonyíthatná, hogy ő valamit irt. A mit az ő életéről, elveiről és működéseiről tudunk, az jelenleg görög nyelven van megírva a Máté, Márk, Lukács és János evangéliomában; oly nyelven, a melyet Jézus maga nem beszélt, a mely az ő közvetlen tanítványainak és a jéruszsálemi első keresztény gyülekezetnek sem volt anyanyelve. Ez azonban semmit sem bizonyít az evangéliomi iratok hitelessége ellen, legfennebb csak annyit mutat, hogy az evangélisták, kiknek a görög nyelv nem volt anyanyelve, s nem is voltak grammatikusok, a syro-chaldei nyelven hallott eszméknek nem adhatták vissza minden árnyalatát görög nyelven, ha eredetileg ezen a nyelven írtak.

Hogy a négy evangéliom közül melyik eredeti, arra nézve felvilágosít minket Eusebius utján Pápiás, a ki Krisztus után 100 körül élt. Ő azt mondja, hogy „Máté megírta a maga történetét héber dialektusban, és mindenki lefordította azt úgy, a hogy tudta“. Ugyanezt bizonyítja Irenaeus és Eusebius is. Erre mutatnak a Mátében található syro-chaldei szavak, mint „Ráka (Mát. 5, 22), Mammon (6, 21), Barjonas (16, 17). De hogy ezt kik fordították le, arról semmi felvilágosítást nem adnak. E „története“ Máténak nem más, mint a kritika terén ismeretes és Pápiás által is említett Logiák. Ehez a Logia-gyűjteményhez csatolták aztán a fordítók és másolók azt, a mit ők tudtak és hallottak. Így toldották hozzá az I és II részt, a minek hitelessége ellen szól 1-ör az, hogy az ebioniták evangéliomában nincs meg; 2-ör az, hogy magában a könyvben ellenkezik az I és II rész a 21, 11 és 13, 54. 57. verseivel; 3-ör az, hogy a Cselekedetek könyve 1, 22 és 10, 37 versei szerint ezek a részek hiányoztak az eredetiből. Így toldották hozzá a 6, 13 19. 17. 27, 3—10. 36. 52. 53. 28, 19 verseit, s többeket, a melyeket annak idejében részletesen ki fogok mutatni. E „történetét Máténak“ később hihetőleg lefordították Márk és Lukács is, valószínűleg a pogány keresztények számára. Hozzátették ők is a mit tudtak, sőt Lukács tisztán kifejzi evangélioma előbeszédében, hogy ő pontosan utána jart mindenkinek, a miket hallott másoktól, és úgy írta meg evangéliomát. A mi a negyedik evangéliomot illeti, a kritika ketségtelen bizonyítványokat mutat fel, hogy azt nem János, a szeretett tanítvány, írta, hanem egy más János a 2-ik száz esztendő közepe táján.

Az azonban nem csak a Márk, Lukács és János evangéliomai keletkeztek ilyenformán a Logiákból. Állottak elő mindjárt a ke-

resztény vallás első száz éveiben mások is. Ilyenek: „A Mária születéséről való evangéliom“, a „Protevangelion“, a „Jézus csecsemő koráról irt evangéliom“, „Tamás evangélioma“, „Nikodemus evangélioma“ és számtalan más evangéliomok, melyek jelenleg nem léteznek, de a melyeknek névsorát az egyházi írók munkáikban hátrahagyták. Csak hogy ezeket az atyáknak nem tetszett felvenni a Kánonba. Ezeket kihagyták és csak a jelenlegi négyet nyilvánították hitelesnek, abból az okból, mert szerintök a külső és belső evidenciák ezek hitelessége ellen bizonyítottak.

Csaknem ilyenformán állunk az apostoli levelekkel is. Kevés kor-különbséggel állottak elő külön szerzőktől az apostoli levelekkel párhuzamosan más levelek is, mielőtt az új testamentom kánonját befejezték volna. Ilyenek: a „Pálnak Sénékához“ és „Sénékának Pálhoz czimzett levelek“, „Kelemen 2 levele a Korinthusbeliekhez“, „Barnabás levele“, Ignác levelei az „Éfézusbeliekhez“, „Magnesiabeliekhez“, „Trallesbeliekhez“, „Rómaiakhoz“, „Filadelfi beliekhez“, „Smyrnabeliekhez“, „Polycarphoz“, stb. stb, melyeket a Kánon alkotói hasonlóképpen nem tartván apostoli eredetűeknek, nem vettek fel a Kánonba. Ámde azért, mert az új testamentomban jelenleg levő apostoli leveleket felvették a Kánonba, még nem lehet azokat teljesen apostoli eredetűeknek tekinteni. Nem lehet olyanoknak tekinteni a „Zsidókhoz“ irt levelet és „Péter második levelét“. Ezekre nézve a kritika kétségtelen bizonyítványokat tud felmutatni, a melyek lerontják ezek apostoli eredetét. Ha a Kánont alkotó atyák enynyi fáradságot tudtak fordítani a hitelesebbeknek tartott új szövetségi könyvek összegyűjtésére, bizonyára csak az utókor háláját érdemelték volna ki, ha eles ítési tehetségeikkel, a mi náluk nem hiányzott, kijelölték volna azt is, hogy minden egyes evangéliomban és apostoli levélben mi az eredeti, és mi az, a mit a másolók és fordítók toldottak hozzá. Különösen pedig, hogy mennyiből állott eredetileg az az evangéliom, a melyik a többinek alapul szolgált.

Ha már a négy evangéliomot közelebről vizsgáljuk, úgy találjuk, hogy mindenikben van a többivel közös valami, a mi ugyanazon egy kútfőre mutat. De van közöttök számos eltérés is, a mi arra mutat, hogy ugyanazon eszméket, gondolatokat és elveket, a melyeket egy közös kútfőből nyertek, különbözőleg fogták fel, s irták meg. És ez nem is csoda, mert az írók ugyanazt a forrást kü-

lönböző időkben, különböző eszmék befolyása alatt használtak fel, és különböző szellemi tehetségekkel is bírtak. E mellett azok az események is, a melyeket ők a Logiákból, s elbeszélés útján nyertek, 50 vagy tán 100 évvel történtek, mielőtt ők írásba tették volna.

Már a három első evangélistánál, u. m. Máté, Márk és Lukácsnál igen számos egyezést találunk, néhol csaknem szószerint öszszhangzanak. Ezért őket a kritika synoptikusoknak nevezi. De ez egyszersmind arra is mutat, hogy közös forrást használtak, a mely Pápiás után ítélve nem más, mint a Máté Logiája, melybe ő Jézusnak λέχθεντα-it és παράχθεντα-it, azaz kimondott elveit és végbevitt cselekedeteit feljegyezte. Ezeket mind a három bizonyos egyszerűséggel és jó akarattal beszéli el. Vannak azonban ezekben olyan helyek is, a melyekben egymással nem egyeznek meg, sőt ellentétbe jönnek. Ilyenek: Máté 2, és Luk. 2; Máté 4, ₁—₁₁. Luk. 4, ₂—₁₂; Máté 8, ₅—₁₀. Luk. 7, ₁—₁₀; Máté 20, ₂₉—₃₄. Márk 10, ₄₆—₅₂ és Luk. 18, ₃₅—₄₃. stb., melyeknek száma ötvennél is többre megy. A negyedik evangéliom ezektől egészen külön szellemü szerzőtől van írva; bárha ebben is sok van, a mi a többiekkel közös. Ez a szerző úgy látszik, a gnostikus és neoplatonikus befolyás alatt írta művét a 2-dik száz esztendőben. Ezt mutatja a czél, a melyért művét írta, s a melylyel a 2-dik százban felmerült külön nézeteket egyeztetni igyekezett a logosról való okoskodásaival.

Mindezekből már most egyfelől azt húzhatjuk ki, hogy a valódi evangéliomot a Máté Logiája, s a synoptikusokban is evel megegyező helyek teszik s ennélfogva csak ezek szolgálhatnak a valódi keresztény vallás alapjául. Másfelől azok a helyek, a melyek egymással ellenkeznek, nem egyebek a különböző felfogások eredményeinél, és a másolók s fordítók kiegészítő törekveseinél, a mi megerősíti ama helyek kétes eredetét, a melyek csak a későbbi codexekben vannak meg, de a korábbiakban nem találhatók. Még másfelől ez ellenkezések és bécsempészések azt is kétségtelenné teszik, hogy az evangélisták nem az egyház által ugynevezett inspiratio következtében írták műveiket. Ha az evangéliom ilyen inspiratio kifolyása lenne, akkor nem lehet érteni azt, hogy miként ellenkezhetnek a külön írók egymással. Hiszen Isten nem nyilatkozik és nem is nyilatkozhatik egyik embernek másképpen, mint a másiknak. Ő végtelen bölcs tanító, és nem mondhat egyiknél elment annak, a mit a másiknak kijelentett, nem is zavarhatja meg

gyermekreit ellentett kijelentéssel. Ekkor egyébiránt nem is lett volna szükség arra, hogy Isten éppen négyszer inspiráljon külön egyéneket évangéliom írásra. Egyszer teljesen elég lett volna és megfelelt volna a czélnak.

A mi általában az új testamentom s különösen az apostoli levelek tanulmányozását és magyarázatát illeti, erre nézve ki kell mondanom azt az elvet, hogy az egyes könyvek írói és az ige-hirdetők nem abstract és minden időre érvényes, formaszerű tant hirdettek; az ők tanításaik mindig helyi és különös viszonyban állottak az emberekkel, a kiket tanítottak, és az idővel, a melyben irtak, — bárha Jézus elvei oly egyetemesek is, hogy azok minden korban, minden viszonyok közt és emberek előtt ma és holnap ugyanazok, változhatatlanok, ugy, hogy azok egyetemesen boldogító és igazságra vezető erejét egy józan ember sem hozhatja kétségbe. A fennebbi elvre vonatkozólag mondja Pál apostol az áthénébelieknek: „E tudatlanságnak idejét azért elhallgatván az Isten, mostan minden embereknek mindent hirdet, hogy megtérjenek“ (Csel. 17, 30.); ide vonatkozik, a mit a korinthusbelieknek mondott: „És az értelmemet e dologban megmondom; mert nektek hasznotokra van, kik nem csak a cselekedetet, hanem a jó akaratot is. még elein a mult esztendőben elkezdettetek“ (2 Kor. 8, 10.).

A biblia általában nem csak az író és kor bélyegét hordja magán, hanem magán hordja egyszersmind az idők nézeteinek, előítéleteinek, szóval ama nép erkölcsi szükségéinek bélyegét is, a melyhez intézve volt. Midőn a gondviselés prófétákat és apostolokat küldött szét a világ oktatására, tanítására, nem fosztotta meg őket azonnal értelmöktől és vizsgálódási képességöktől. Ellenkezőleg lelkökbe tisztább világot adott, hogy átláthassák és érezhessék azok helyzetét, nehézségeit, aggodalmait, reményeit, bánatait és veszélyeit, a kikhez küldetésök intézve volt. Rokonszenvet keltett lelkökben az emberek iránt, kikhez küldve valának. Ők tehát csak ezekhez intézhették tanításaikat. És ez igen kiváló jelleme a szentiratoknak, mert éppen e különbözteti meg azokat a többi filosofiai és vallásos rendszerektől. Az új testamentom tanításai helyhez és körülményekhez vannak szabva. Nincs azokban hideg erkölcsi spekuláció; nincs bölcséleti rendszer, a melyben egy hideg filosofus halandó társai közé mintegy leereszkedve mondja el a törvényt. A keresztény vallás tanítói nem béreltek ki terjedelmes csarnoko-

kat, fényes termeket, hogy azokban mondhassák el a jézusi elveket, hanem kimentek a nép közé, behatottak a családi tüzhelyhez, az emberi lélekbe, felkeresték az erőtelent, a bánatost és az örvendezőt, s mindeniknek volt mondani valójok. Tanulmányozták az emberek állapotát, szükségéit és a kisértéseket, melyeknek kiki ki volt téve. S éppen ez az, a mi irataikba lelket és tüzet öntött. Ezek nélkül soha sem tudták volna megilletni és mozgásba hozni az emberi szív húrjait, ha azokat nem úgy és nem ott keresték volna, a hogy és a hol valósággal léteznek; nem tudták volna elterjeszteni Jézusnak magasztos tudományát, ha nem tanulmányozták volna az idő és egyének szellemét, érzelmeit, állapotát, s e képpen nem vonták volna le a lélekről a hibák és előítéletek fátyolát, mely azt a keresztény vallás keletkezése előtt boritá.

Az új testamentomi írók tehát amaz embereknek, kornak, népnek számára, szokások és jellemekre vonatkozólag irtak, a melyek közt és a melyekben éltek. Közvetve azonban minden ember számára is irtak; de ezt nem teheték volna, ha közvetlen különös egyének számára nem irtak volna. Hogy tehát amaz írók műveinek szellemét, valódi jelentését megérthessük, tanulmányoznunk kell az okot és czélt, a miért, és a körülményeket, a melyek közt azok létrejöttek.

E magyarázati elvek állanak általában a bibliára, és az új testamentomra, de különösen állanak az apostoli levelekre nézve.

Az apostoli levelek a primitiv keresztény egyház felett összehetornyosult nehézségek, hánykodások és megpróbáltatások következtében állottak elő. Ha az emberek Jézusnak fenkölt szellemű, életadó, egyszerű elveit mindenütt, minden ellenvetés nélkül elfogadják; ha semmi ellenvita és félreértés nem támad azok iránt, az apostoli leveleket soha sem irták volna meg szerzőik. Legalább jelen szellemökben bizonyosan nem. Meglehet, hogy valami rövid leveleket ekkor is irtak volna, de ezek nem volnának vitás színezetűek, és nem adtak volna alkalmat a későbbi időknek le a jelenkorig anynyi véres vitára az igazhitűség, engesztelés és háromság stb. felett. Ekkor nem lenne anynyi nehézséggel összekötve az apostoli levelek magyarázata és megértése.

Hogy az apostoli levelek bizonyos körülmények kifolyásai, ezt bizonyítják azok a helyek, a melyek kizárólag az első keresztényekre vonatkoznak, de reánk ma már egyáltalán nem alkalmazhatók. Ilyenek ama helyek, a melyek által az apostolok bizonyos kérdéseket oldanak meg, nehézségeket oszlatnak el és vitákat egyenlítenek ki. Ilyenek azok, a melyek prófétai és csodatevő erőre s a bálványok-

nak adott eledelekre vonatkoznak. Ezek ma reánk nem találnak, mert sem csodatevő erőnk nincs, sem bálványoknak nem áldozunk.

Lehetetlen már most át nem látnunk azt, hogy az emberek nézeteiben legtöbb hibára mindig az adott alkalmat, hogy az apostoli leveleket a fennebb érintett jellemvonások tekintetbe vétele nélkül magyarázták. Az élesztette az egyes felekezetek elbizakodását; az igazolta a gyenge kevélységét, a mystikus ábrándozásait; a fánátikus és tudatlan abban lelte támaszát. Az ilyen emberek mindig hajlandók voltak Jézus egyszerű tanításaitól eltávozva Pálnak már dogmatikus nézeteihez ragaszkodni, — s míg Jézusnak egyetemes elveit hideg erkölcsi elveknek nyilvánították, addig az apostoli leveleket, a melyek időhöz és körülményekhez vannak kötve, s ezek miatt sok helyen nehezen érthetők, a lelki, vallásos élet lényege gyanánt tekintették.

Pedig nagy különbség van Jézusnak tanítása és az apostolok tanítása közt. Ez a különbség azonban a körülményekben rejlik. Jézusnak tanítása egyszerű és egészen gyakorlati volt. Jézus az igazságot és abból folyó kötelességet adta elő egyszerű, érthető nyelven, s azt magyarázta meg, hogy miként leszünk kedvesek Isten előtt. Ő nem talált ellenvetésre. Ám de az apostoloknak minden lépten nyomon ellenvetésekkel kellett küzdeniök. Innen az ök tanítások spekulatívabb lett és inkább öszszeszövődött saját koruknak intézményeivel. S a mely arányban öszszevegyült ezekkel, abban az arányban okoskodóbbá és homályosabbá vált.

Az apostoli levelekben semmi oly lényeges vallásra tartozó dolog nincs, a mely új volna előttünk, s a melyet Jézus tanításaiból ne tudnánk. De ha volna is, rajtok van írók, a kor és a körülmények bélyege. Midőn tehát az apostoli leveleket tanulmányozásunk tárgyává teszszük, meg kell tisztitanunk azoktól, a mik az egyes korszakok sajátai, és ekkor a vallás azokban is magasztosabb és szellemibb jellemet ölt. Ha ilyen szempontból veszszük azokat vizsgálat alá; ha nem sokat törődünk azokkal a különös frázeológiákkal, melyekből az orthodoxia annyira spekulatív dogmatikai czikket, annyira felekezetes elöítéletet, és oly érthetetlen s ennél fogva hihetetlen tant alkotott: akkor eljutunk a valódi igazságra, különben soha sem fogjuk megérthetni az apostoli levelek szellemét.

Az új szövetségnek jelenleg ismert legrégebb kéziratai közül ez alkalommal csak hármat említ meg. Legnevezetesebbek a *Codex Vaticanus*, *Codex Alexandrinus* az 5-dik százból és a *Codex Cantabrigiensis* a 7-dik százból. Ezek s a többi co-

dexek nagyobb része görög nyelven van írva, oszloposan, unciális, nagy betűvel; az egyes szavak egymás mellé vannak írva, minden megszakítás és írásjel nélkül, így

. KAIOMOΓΟΥ
 ΜΕΝΩCΜΕΓΑΕCΤΙΝΤΟΘΗCΕΥCΕ
 ΒΕΙΑCΜΥCΤΗΠΙΟΝΟCΕΦΑΝΕΡΩ

mintha magyarul így volna írva:

. ESMINDENVERSENG
 ESNELKULAMIHITUNKNEKNAGYTIT
 KAEZAKIMEGJELENTATESTBEN stb,

az az „és minden versengés nélkül a mi hitünknek nagy titka ez, a ki megjelent a testben“, 1 Tim. 3, 16. úgy, a mint az az alexándriai codexben áll. Ezek s a többi kéziratok is többnyire mind az orthodoxok birtokában voltak s vannak. Az egyes orthodox atyák és conciliumok aztán magyarázták ezeket úgy, a hogy akarták. Tetszés szerint felosztották részekre és versekre, s oda tették az írásjelt, a hova nézetök és előítéletek kívánta; példa erre Róm. 9, 5, a melyben egészen más értelmet adtak Pál apostol kifejezésének, mint a milyent ő tulajdonított saját szavainak. Kiegészítették az írók munkáit; bécsempésztek egyes helyeket, mint 1 Tim. 3, 16. Mutatja e megrontást az az erőszak, a melyet a Claromontanus és Boernerianus codexeken elkövettek.

E toldományokat, hamisításokat, megrontásokat és hibás felosztásokat a későbbi fordítók is úgy fordították le, a mint kapták. A legújabb időkig — Erasmust és Luthert kivéve — a fordítók nem igen vizsgálták az egyes bibliai könyveknek sem külső, sem belső evidentiáit, sem pedig azt, hogy mit irhattak a szent írók valósággal az utókor épületére. Ők jó indulatból, a nép művelése és felvilágosítása szempontjából fordították le a bibliát; azonban néhol még is részint öntudatlanul, részint orthodox nézeteikből kifolyólag szándékosan evangéliomi igazság gyanánt adták át ama bécsempészéseket is a népnek fordítmányaikban.

A legszembeszökőbb hozzáadások, bécsempészések és hibás fordítások az új testamentomban a következők:

a) Hozzáadások: Máté 1. és 2. része. Továbbá 6, 13. versében e zaradék: „Mert tiéd az ország, a hatalom és a dicsőség, mind örökké, Amen“ E doxologiai záradék nincs meg a **B, D, Z, 1, 17, 118, 130 és 209***) jegyekkel jelölt co-

*) Az itt s hátrább adott betűk és számok mind meganyyi codexet jelöl-

dexekben. E záradékot némely másolók betették a Mátéféle évangéliomba; mások pedig Lukácsra hivatkozva kihagyták. Ez és az a körülmény, hogy a **B** codexben nincs meg, azt mutatja, hogy a másolók egy része soha sem tartotta e helyet hitelesnek. — Máté 27, ³⁵ „hogy betelnék a próféta mondása: megoszták magok közt az én ruháimat és az én köntösömré sorsot vetének.” Ezt a helyet kihagyják az **A, B, D, E, F, G, H, K, L, M, S, U, V**, s több más régi kézirat; kihagyja a régi syr versio is. — Márk 16. rész 9. versétől a 20-ig bezárólag nincs meg a legrégebb **B** codexben. Ezt az újabb kritika sem tekinti hitelesnek, (Lásd Tischendorfí Novum Testamentum graece. Editio octava) Lukács 22, ⁴³ ⁴⁴ a prima manu nincs meg az **A, B, 13, 69, 124** codexekben; meg van csillagozva az **E, S, V, Δ, 24, 36, 361**, stb. codexekben. — Ján. 5, ³ ⁴-ben onnan kezdve: „kik várják vala a viznek megmozdulását” egészen az 5-ik versig nincs meg a **B, C, 156, 314** codexekben; kihagyják a Kopt és Sahidi versiók. — Ján 7, ⁵³—⁸, ¹¹ versig a prima manu nincs meg az **A, B, T, X, Δ, 51** codexekben; ezeken kívül még hét más codexben sincs meg eredetileg, csak a lap szélére van felírva. — Csel. 8, ³⁷ nincs meg az **A, B, C, 40, 98, 99, 101** és még más harminczöt codexben. Nincs meg a Sahidi, kopt, aethiopi és ó syr versiókban. Sőt Scholz és Griesbach azt állítják, hogy ezeken kívül még számos más kéziratban nem kapták meg e verset.

b) Bécsempészések (interpolációk) és megrontások: Csel. 20, ²⁸-ban „a z Ur n a k a n y a s z e n t e g y h á z á b a n” (τὴν ἐκκλησίαν τοῦ κυρίου) kifejezésben az „Ur n a k” szó helyett betették az „I s t e n n e k” szót. „Ur n a k”-ot, κυρίου-t olvasnak az **A, C, D, E, 13, 15, 18, 40** és **180** codexek, a melyek az interpolációt e helyen kétségtelenné teszik. — Máté 28, ¹⁹-ik versében: „m e g k e r e s z t e l v é n ö k e t a t y á n a k, f i u n a k é s s z e n t l é l e k n e k n e v é b e” (Károli) ismeretes keresztségi doxologia hitelessége ellen szól az egész új testamentom; mert abban semmi nyoma nincs annak, hogy Jézus ezt rendelte volna. Ha Jézus nem rendelte, Máté sem írhatta meg, s hogy Máté nem írta meg eredetileg, csak később toldották belé az ő évangéliomába, bizonyítja az, miszerint Lukács sem vette át. Bizonyítja az, hogy az apostolok magok is egészen másként, s nem e formula szerint kereszteltek, a mint Csel. 2, ³⁸—⁸, ¹⁶, Róm. 6, ³. Gal. 3, ²⁷ mutatják. Már pedig, ha nek, a melyeket később lesz alkalmam bővebben megmagyarázni azoknak, a kik ezt tán nem tudnák.

Jézus egy ily formulát alkotott volna, a tanítványok nem cselekedtek volna ellene. Innen látható, hogy az említett hely nem egyéb becsempészésnél. — I. Tim. 3, 16: „És minden versengés nélkül a mi hitünknek nagy titka ez: az Isten megjelent a testben“ (Károli). E vers utolsó tétele a legrégibb codexek szerint görögül így van: „ὁ ἐφανερώθη ἐν σαρκί“, az az „a mely halandó ember által nyilvánult“. Az orthodoxok a „ó“ (mely) névmást, a mely az eredeti szövegben csak egy O-val volt írva à prima manu, magában a szövegben megrottották és „ΘC“ -sá (Θέος-sá, istenné) alakították. Eképpen oly értelmet erőszakoltak e versre, a melyhez párhuzamos jelentést az egész új testamentomban találni nem lehet. Az „Isten megjelent a testben“ értelmezés ellenkezik tehát nem csak az eredeti kéziratokkal, a mint a Claromontanus és Boernerianus codexek (in loc.) mutatják, a melyekben a hamisítást tisztán elárulja a tinta frissége; de ellenkezik magának a versnek grammatikájával is, mert a „é“ (= mely) névmás az előbbi mondat „μυστήριον“-ára (új tudomány) vonatkozik, nem pedig Jézusra. De ez az értelmezés ellenkezik Jézus tudományával is, mert Jézus sehol sem említi tanításában, hogy ő Isten volna, sőt határozottan és kétségbehozhatatlanul azt tanítja, hogy „Isten nagyobb nálánál“, csak egy Isten van, és „egyedül Isten jó.“ Ez erősségek nyilván bizonyítják I. Tim. 3, 16-nak megrottását, az erőszakos betoldást és magyarázatot, a melyet rajta elkövettek. A honnan önként következik, hogy e helynek orthodoxszerű magyarázata és Károli-féle fordítása merőben hamis. — A becsempészett helyek közül még csak egyet akarok most megemlíteni. Ez a hely I. Ján. 5, 7. s. Itt a becsempészés a következő: „a meny nyben: az atya, az ige és a szent lélek, és ez három egy. És hárman vannak, a kik bizonyosságot tesznek e földön.“ E hely hamis voltát kétségtelenné teszi az a tény, hogy ezt egy régi eredeti kéziratban sem találhatni; csupán a vulgátában van meg, a hová a római egyház csempészte be, továbbá a complutensi polyglott bibliában, valamint a Ravianus és Montfortianus codexekben, a melyek nem egyebek a vulgata szószerinti fordításainál. E hely hamis voltát már a kritika oly fényesen bebizonyította, hogy annak tekintélyét csak a tudatlan védelmezheti.

Hátra van még c) a hibásan fordított helyekről szólanom. Ama 4—500 hibásan fordított hely közül, melyek az új testamentom értelmét megéktelenítik, itt most csak egy nehányat említek meg. Ily

hibásan fordított helyek Filip. 2, 5, s köv. versei, à Zsidókhoz írt levél kezdete, János első levelének vége, és ama híres hely Róm. 9, 5-ben, melyet az orthodoxia anynyira szeret idézni Jézus istensége bebizonyítására. Vegyük ezek közül vizsgálat alá csak az utóbbit Róm. 9, 5, a Károli-féle fordításban a következő: „Kikéi az atyák, kik köz ül való a Krisztus istest szerént, ki mindeneknek felette örökké áldandó Isten, Ámen.“ E helynek helyes pontozását a kritika ugyan kiderítette (lásd Tischendorfi Nov. Test. graece, editio 7-a critica minor), mindazáltal a magyar fordításban még is csak hibásan áll, s következőleg azok, a kik az eredeti nyelvvel nem ismeretesek s nem tudnak a kritikának e téren vivmányaival megismerkedni, nem tudják felfogni annak a helynek helyes értelmét, — ennél fogva azt hiszik, hogy „a ki mindeneknek felette örökké áldandó Isten“ Jézusra vonatkozik. Pedig nagyon csalódnak. A fordítás s ebből következő orthodoxszerü magyarázat hamis voltát mutatja az a tény, mely szerint az egész új testamentomban Jézus sehol sem mondatik „örökké áldandó Istennek“; de mutatja a római levél írásának célja is, melyet Pál azért írt a rómaiakhoz, hogy a Rómában levő hitetlen zsidóknak a keresztény vallás iránti előítéleteit és téves nézeteit eloszlassa. A fennebbi hibás értelmezés és ebből folyó fordítás a hibás pontozás miatt származott. Ismeretes dolog, hogy az új testamentomnak a jelen írásjelekkel jelölése semmi tekintélylyel nem bir. A legrégebb kéziratokban semmi írásjel nem volt téve A mostani írásjeleket a későbbi másolók és kiadók tették bé tetszésök szerint. Ha már most a Károli-féle fordításban a „test szerént“ kifejezés után a vessző helyett egy pontot teszünk, önként elő áll az az eredmény, a mire a kritika jutott (lásd Tischendorfi N. Test. 7. crit. edit in loc.), és azonnal megtaláljuk az említett helynek valódi jelentését: „a z, a ki Isten, mindenek felett örökké áldandó.“ Ennek hibás értelmezése ellen szólalt volt fel Trypho is, midőn Justinnek írta: „ön lehetetlen és hihetetlen dolgot igyekszik bebizonyítani az által, hogy azt állítja, miszerint egy Istennek születni és emberre kellett lenni“ (Dial. cum Tryph. p. 283)

Az érintett betoldásokat és becsempészéseket, a mint fenneb emlitém, a magyar bibliai fordítók is mind meghagyták. S daczára a kritikai és exegetikai tudomány nevezetes haladásának ott állanak ma is; ma is evangéliomi igazságok gyanánt szerepelnek, s

papjaink épületes beszédek tartanak hiveiknek, azokat vevén fel alapul, sőt kardra is szállanak azok hitelessége védelmezésére. Hát vajon lehet-e már tovább szemet hunyni a kritika vivmányai előtt, s lehet-e ezeket a toldományokat tovább is evangéliomi igazságok gyanánt szerepeltetni? Nem szabad már nekünk magyaroknak is kibontakozni valahára a középkori sötétségből, s széttörve az orthodoxia köteleit, felemelkednünk ama magaslatra, a melyen tisztán láthassuk, hogy mit tanított Jézus és mit irtak az apostolok? Ha erre felemelkednünk szabad, már pedig nem csak szabad, hanem kötelességünk is, azonnal egy másik kötelességünk áll elő: hiven lefordítani az így megtisztított szöveget, megmutatni és tisztán tanítani a népnek is már valahára az új testamentomot.

Jézus, mint tudjuk, oly nyelven tanított, a melyet hallgatói tisztán fel tudnak fogni és jól megértettek. S ez azt hiszem, elég jó szabály egy jövendő bibliafordításra nézve Ha Isten előtt kedves dolgot akarunk cselekedni, akkor az evangéliomot saját anyanyelvünkön kell tanulnunk a szó szellemi értelmében; egyszersmind kötelességünk azt oly nyelven közölni másokkal is, a melyet azok jól értenek, ne pedig oly fordításban, a mely sok helyen homályos, hamis, érthetetlen s gyakran viszszatetsző Isten a maga kijelentését az értelemből intézte, ez a kijelentés tehát legyen érthető, felfogható és ne ellenkezzék önmagával. Jézus azt hagyta tanítványainak, hogy „hirdessék az evangéliomot az egész világnak.” Ha tehát ezt hagyta, akkor miért ne lehetne azt az evangéliomot oly nyelven adni át a népnek, a mely felvilágosítja a szentírást, épületére legyen a keresztényeknek és az emberi léleknek enyhet s hasznot nyújtson Ha az orthodoxia előítéletei következtében előállított, csalhatatlannak tartott fordításoktól eltérni, s az evangéliomot tisztán és jobban, az eredetihez hivatva lefordítani nem szabad, akkor hirdetni, prédikálni sem lehet.

A létező magyar bibliafordításokban anynyi a hiba, homályos és érthetetlen hely minden lapon, hogy azok tovább megtürése szégyen a világosság vallására, a keresztény vallásra nézve. Ha a görög és római classicus írók műveit, egy Homér, Pláto, Aristoteles, Cicero, Ovid, Horatius és Tacitus munkáit nem vétek a toldományoktól és homálytól megtisztítva adni a tanuló egyik kezébe, miért lenne éppen az vétek, hogy a vallásos és erkölcsi élet alapelveit magában foglaló könyvet minden hibától megtisztítva adjuk a tanuló másik kezébe?

Én azt hiszem, hogy a szentírást érthetőbbé és becsültebbé

lehet tenni egy jó bibliafordítás által. Mert ezer közül alig van egy, a ki azt magyarázatot kíséretében olvassa, kilencszázkilencvenkilenc bizonyosan csak az egyszerű szöveget olvassa. Midőn pedig valaki a szentíráshoz nyúl, hogy kegyességének táplálékot, erényes elhatározásaira erőt merítsen, zavarólag hat arra, hogy még magyarázó könyveket tanulmányozzon előbb át, míg a szükséges helyeket megérti. Ennélfogva egy fordításnak teljes világot kell vetnie a szövegre. Azokat a száz, meg száz helyeket, a melyek a jelenlegi fordításokban érthetetlenek vagy éppen hamis jelentményt mutatnak fel, érthetővé és tisztává lehet tenni egy jó fordítás által. Természetesen egy ily fordítás csak mindkét nyelv valódi ismeretének eredménye lehet. De egy ily fordítás nélkülözhetővé tenné a commentárok legnagyobb részét.

A kereszténység intézeteket állított fel a theologiai tudományok és a biblia eredeti nyelvezetének tanítására, s ez intézetek nevezetes vívmányokat tudnak e tekintetben felmutatni. Ámde e vívmányokat csak néhány hivatott ember olvassa, a nép semmit sem tud azokról, mert valljuk meg az igazat, éppen a theologusok nem tudatták vele. Azonban ezen sem lehet egészen csodálkozni, mert könyvkiadóink közül mindenik százszor inkább vállalkozik egy csiklandós regénynek, mint egy jó bibliafordításnak kiadására. Aztán még egy más baj is van. Mi protestánsok, szeretjük ugyan szájunkon hordani azt az elvet, hogy „a biblia a prótestánsok egyedüli sinormértéke, ebből mindenki szabadon tanulmányozhatja a keresztény vallás elveit, s állapíthatja meg saját vallását”: de ha mégis valakit a nép java arra vinne, hogy lefordítsa s kiadja, annak előre mentegetőzni kell ama merészségeért, hogy hozzá mert nyulni; tiltakoznia kell minden megtámadás ellen, melyet ellene támasztanak abból a szempontból, hogy megrontotta a biblia szövegét, daczára annak, hogy ő éjeit és nappalait, erejét és egészségét áldozta fel a végre, hogy a szentírást a nép előtt érthetővé tegye.

Nem mondom én, hogy a magyar bibliafordítások semmit sem érnek azért, mert sok hely hamisan van fordítva bennök. Csak hogy, ha már a fordítók némely helyeket tudatlanságból, másokat orthodox nézeteik és előítéleteiknél fogva nem tudtak igazán helyesen fordítani, eltűrhetjük-e mi tovább is, hogy ama hamisan fordított helyek a bétoldásokkal, (= interpolatiokkal) együtt, tovább is szentíratok gyanánt szerepeljenek. Ha hibának lehet feltudni azt,

hogy valaki biblia fordításába hibákat csúsztat be s ennél fogva hibára tanítja az olvasót, bizonyára még nagyobb hiba megtűrni továbbra megmaradását oly helyeknek, a melyeknek valódiatlanságáról meg vagyunk győződve. Nem látok igen nagy különbséget a hibát-okozás, annak eltérése és abba belenyugvás közt, midőn a hibát ismerjük és módunk is volna azt eltávolítani.

Az igaz, hogy én e pillanatban a Károli-féle fordításnál jobbat nem tudnék ajánlani az olvasónak; mert fájdalom, anyanyelvünkön nincs. Nem is anynyira az ellen szólaltam fel, mint fel akartam hívni a figyelmet e csakugyan hibás fordítás helyett egy jobbnak szükségességére. Ha egy ilyent nálunk is lehetne előállítani, ez bizonyára sokkal több jót eszközölné a kijelentett vallás érdekében, mint a menynyi védbeszédet mellette mondani lehet.

Én azt hiszem, hogy a biblia valódi jelentményének és jellemének nem ismerése, egyik legfőbb ok, a mi napjainkban az embereket közönyösségre és hitetlenségre vezet. Ha a tudomány más ágaiban lépést tartunk a kor haladásával, nem látom át, hogy miért kellene éppen a biblia szövegét s helyes fordítását illetőleg hátramaradni. Nem az orthodoxszerű visszahúzódság, hanem a világosság terjesztése az, a mi által a haladók sorában megállhatunk, s a tökély felé haladhatunk. Félre tehát ama kislelküsködéssel, a mely azt mondja: hogy az igazság veszélynek van kitéve akkor, a mikor azt a melléje bilincselte, azt elhomályosító tévedésektől és emberi csalárd toldományoktól megszabadítjuk. Az igazság csak fénylőbb lehet, ha megmentjük a sötét fellegektől, a melyek annak egy részét előlünk eltakarák.

Sokan azt fogják ugyan mondani erre, hogy egy ily gyökeres javítás fel fogná lázítani a nép érzületét; botránkoztatólag hatna halló érkeikre. Ezt ugyan csak a haladás ellenségei mondhatják. Én erre azt felelem: hogy egy jó fordítás által visszanyerné a hitetlen hitét, a közönyös, a ki csak nevet a sok „vala“, „volt“ és „volna“ felett, elvesztené közönyösségét, ha a vallás és erkölcs alapelveit korszerű nyelven hallhatná, s hibátlan fordításból olvashatná és tanulhatná. Zúduljon bár fel a nép ez újítás miatt, én azt hiszem, hogy ha a fordítás jóságáról és helyességéről meg fog győződni, lecsendesedik, s tisztelni fogja azokat, a kik az élet vizéhez közelebb jutni segítették.

Ez alkalommal bezárom általában az új testamentomról és egy lehető fordításról elmondott nézeteimet. Jövő alkalommal bátor leszek az új testamentomnak és az egyes könyveknek tüzetesebb vizsgálásába bocsátkozni.

S i m é n D o m o k o s .

A népiskola.

A kié az iskola, azé a jövő. E bévallott, vagy legalább utógondolatban tartott jelszóval lépnek sikra a községi és felekezeti iskolák harczosai, s látszólag méltán, mert abban a miveltség jövő birtoklása van kifejezve, s hogy a jövő ezé, minden ember kénytelen elismerni. De igen sok iskolaügyi szóvivőnek mégis csak látszólag van igaza, mert a miveltség mindkét párton lehet s meg kell engednünk, hogy van is. Nem tehetni fel a társadalmi küzdelmekben fölmerült pártok egyikéről sem oly vastag tudatlanságot, vagy akkora foku megromlottságot, hogy az kizárólagosan a konkrét rosztat képviselje. Hát még ha az államról és egyházzól van szó?! Az elfogultság, előítélet és egyoldalúság ha valahol, úgy e kérdésben bizonynyal rossz tanácsadó. Az iskola eddig az egyházé volt, s növendékei közül még sem jutott eszébe egynek is vonakodni az állampolgárságtól, sőt az ezzel kapcsolatos kötelességeknek egész az önfeláldozásig való bétöltésére a történelem legszebb példáit szolgáltatják. De hát ha már a nevelés ezután állami felügyelet alá kerül, föltehető-e az emberi természetről, hogy keresztény államban egyszerre csak keresztény-ellenessé változzék át? A keresztény vallás megállott, sőt hódítólag lépett föl és győzedelmeskedett más irányu miveltségű államok megmérhetlen ellenséges erejével szembe. És most egyszerre csak elkezdjük saját magunktól féltetni? Hát azon örök igazságokban, melyeket a keresztény vallás oly népszerűekké tett, csak enynyire biznánk?

Mi birni hiszszük a pártoskodás és felekezetieskedés fölé emelő függetlenség-érzetet s éppen azért igyekezni fogunk a tárgyilagosság sorompói között maradni. Vizsgálódásunk a dolog természete, az adott körülmények méltánylása és a tényező erők mérlegelésére terjed ki. Fő elvünk az, hogy semmi jó felhasználatlanul ne maradjon; a kevésbé hasznos azonban késedelem nélkül engedjen tért a hasznosabbnak.

I.

A népiskola állása és hivatása a társadalmi életben.

A közoktatás eszméje nem egyes szobatudósok theoreticus agyában született meg; arra az elkölcsi természet vezette az em-

bereket. A tudás vágya és szükségérzete bár lassan, de önként ébredt fel. Miután azonban ideje és képességénél fogva nem minden atya és anya volt abban a helyzetben, hogy gyermekeit taníthassa és nevelhesse, ezek a munka-felosztás elvénél fogva bizalmi férfiak — tanítók — keze alá kerültek, s így előállott az iskola, melyben egy ember végezi azt, a mi minden családnak együtt véve lehetetlen volt. Mig az iskola mai alakját nyerte, addig természetesen hosszú idő kellett, mert pl. az előhaladt Németországban, a reformáció korában, vándor-fényképészként jártak egyes írástudók faluról falura, hogy a népet írni és olvasni tanítsák, s ugyanott egész a múlt század közepéig még csak harangozókat, bukott mesterembereket, községi szolgálókat, pátronusok inasait és katonákat találunk az iskolában, mint tanítókat. E példa igen hasznos tanúságot nyújt nekünk annak bámulásában, hogy mire tud egy század alatt menni egy erősen akaró és — a mi legfőbb — kitartó nemzet!

A mos Comenius volt az első, ki az iskolát helyesen értelmezte. Ő a nya-, nép- és tudományos iskolát különböztetett meg. Az első a gyermekben a család, a második a társadalom, a harmadik a szellem országa tagját neveli. Ez osztályozás nagyjában véve találó. Az embernek legközvetlenebb köre a család: a családi szokások, erények, kötelességek, az élet és család fenntartásához szükséges munka- és takarékosági vágy legtermészetesebb és sikeresebb fejlesztője pedig az a nya. Hogy valaki egy családnak milyen tagja legyen, általában véve inkább függ az anyától, mint az atyától, annak pozitív és negatív befolyásától. Helyzetünknel fogva azonban egy család köre oly szűk, hogy lehetetlen kizárólag csak abban élni. Alig léphetünk egyet, vagy tehetünk valamit, a nélkül, hogy ebben mások jogát s irántok való kötelességeinket szem elől tévesztenünk szabad lenne, s a társadalommal és természettel szembe bizonyos tudnivalókat ignorálhatnánk, — ezeknek pedig legkisebb mértéke is önként vezet a népiskolába. Ehez aztán a fennebbi osztályozás kiegészítéséül járulnak az alsóbb és felsőbb ipar- és gazdasági iskolák s csak azután jönnek a tisztán tudományos egyetemek, megelőző tanfolyamaikkal együtt.

A népiskola helyét ilyenképpen a családi nevelés és legalsóbb ipariskolák között mutatván ki, következik hivatásának meghatározása és részletezése, vagyis egyike a legvitatásabb kérdéseknek.

Az egész nevelés, elkezdve az íráson és olvasáson, fel az abstract tudományok magaslatáig egy organicus egészet képezzen-e, vagy az élet szükségéi szerint előállott s az egyének által hajla-

muk- és feladatukhoz képest szabadon választott egyes iskolák külön-külön, saját körü bévégzett egészeknek tekintendők? Más szavakkal: a különböző iskoláknak ugyanaz-e végcéljok? vagy ebben legalább némelyek összeesnek? s ezek szerint azokat egymással szoros összeköttetésbe hozzuk-e, vagy egymástól egészen függetlenül szervezzük? vagy legalább átmenetekről gondoskodjunk-e? E kérdések foglalkoztatják ma a nevelésügy barátait s ezekkel függ szorosan össze a népiskola feladatának és hivatásának helyes meghatározása. Mielőtt ez utóbbit megkísérlenők, nem árt tekintetbe vennünk, mint vélekednek az e tárgyban nagyon is illetékes németek, új iskolai törvényeink ugy is nagy mértékben lévén az övéikhez alkalmazva.

A németeknél minden kérdés tárgyalása philosophiai alapon indul meg. Ez nekik legnagyobb előnyük. Előny anynyiban, a menynyiben az ember természete, földadata, hajlamai és tehetségei csak is ez állásonról ítélhetők meg helyesen; de másfelől hátrányossá válhatik a kiindulási pont megválasztása által, mert tudjuk, hogy a valláson kívül egy tudomány sincs, a mely ellenkezőbb irányokat képviseljen, mint a philosophia. Már a mig a harc csak papirosan foly, addig a világ forgása nincs megzavarva; de más kérdés, ha a hypotesiseket a gyakorlati élet minden ágaira átviszszük. Itt, ha mérséklő elemek nem vegyülnek közbe, az eredmény lehet a legtermészetesebb és legtermészetellenesebb egyaránt. E philosophiai műfolyam előnye az alaposág, hátránya az experimentatio és lassúság. Természetesen mi is philosophálunk, mert minden józan s többé kevésbé tudományos okoskodás annak nevezhető. A különbség csak az, hogy a mi philosophálásunknak az élet ad irányt, honnan azt élethphilosophiának is nevezzük; amott pedig egészen megforditva áll a dolog.

A Rousseau „Emile“-jétől nyert lökésre a philanthropok által megindított s Rochow, Pestalozzi és mások által kifejlesztett népiskolai kérdés is ellenirányu nézeteket állított egymással szembe, melyeknek különböző árnyalatai az idealismus és realismus körül csoportosulnak. Az első alapelve röviden ez: az ember a legalsó fokon a természetnek föltétlen rabszolgája; rendeltetését csak ugy érheti el, ha e helyzetéből felszabadul; de e végre meg kell törni a természet hatalmát, a mi csak akkor történhetik, ha a lelket egy győzelmes kimenetelű harcra elkészítettük. A nevelés feladata az ember veleszületett tehetségeit értelmesen kifejlesztteni odáig, hogy azok az önelhatározásra és szabadságra őt képessé tegyék. Egyetemes emberi, magasabb szempon-

tok által vezéreltetve az egész társadalmat szabaddá kell nevelni. Ebben — a mint látszik — a népiskolától követelnők, azt, a mi nek elérését csupán csak minden tényezők öszhangzatos működésétől várhatjuk.

A realisták már közelebb lépnek a való élethez, s megelégednek a bizonytalan nagy és sok helyett a biztos kevéssel. Fő elvök, hogy a népiskola ne vigye növendékeit a jelen- és saját néposztálya határain kívül, hanem törekedjék mindig bizonyos meghatározott s az iskola korlátai között és iskolázás tartalma alatt elérhető célokra.

Ez egymástól eltérő alapelvek szerint természetesen eltérnek aztán a népiskola feladatának meghatározásában is. Némelyek pl. a vallásos kegyesség bécsepegtetését, mások a nemzeti érzés és öntudat fejlesztését és ébrentartását, megint mások a magasabb, tudományos célokra való előkészítést tartják fődolognak; míg végre vannak, kik megelégednek az írás, olvasás (hova tartozik a szám-olvasás, számolás is) és anyanyelv tanításával.

Mi is olyannak tekintjük a kiegészített népiskolát, mint a mely egy néposztály miveltségi igényeinek teljesen megfelelően, önmagában egy teljes egészet képez. S ha tökéletesítéséről van szó, ez alatt nem azt értjük, hogy feladatát tágasbitsuk, célját fokozzuk, hanem hogy a létezőre képesebbé tegyük. Szervezésénél e szerint minden más iskolától függetlenül kell eljárunk, a mi azonban az átmenetet még sem teszi lehetetlenné, mert hisz az ipariskolák, valamint gymnásiumok legalsóbb osztályai-ban ugyanazon írást, olvasást és számolást kell tanítani, melyet a népiskolában s az ezekről egyikben nyert bizonyítvány miatt ne szolgálhatna átmenetül a másikba? hisz a szakiskola a népiskolát úgy is vagy előre feltételezi, vagy magába felveszi. De hogy azért egy népiskolai három-négy éves tanfolyamot az ipariskola, vagy gymnásium ugyananyai osztályainak megfelelőleg rendezzünk bé, ezt a mily szükségtelennek, épp oly hiábanvalónak tartanók. Szükségtelennek, mert az ipariskolák nevendékei legnagyobb részben városiak lévén, tanulásukat úgy se kezdenék népiskolában, — s hiábanvalónak, mert falusi népiskoláink a papirosra tett tervet az életbe soha át nem vihetik, részint szegénységök, részint tanerőnk elégtelensége, részint a tanidő rövideége *) miatt, mihez járulnak még

*) A tanidő rövideége alatt értem az élet- és nem a törvény által kijelölt időt. Utóbbi nagyrészt földműveléssel és baromtenyésztéssel foglalkozó népünkre nézve igen is hosszúnak tartom.

azon hátrányok, melyek a falusi nevendékeket a városiakkal szembe általában mindig jellemzik. Hogy pedig falusi népiskoláinkat éppen gymnasiumainkkal hozzuk ily rendszeres kapcsolatba, ebben, a főnnebbi akadályokon kívül, még elvi tévedés is volna, mert a párhuzamosítás azon feltevésnek adna helyet, hogy a kettőnek végczélja egy, a mi pedig csakugyan szóba sem jő. Minden iskolának végczélja egy-egy osztálynak társadalmi állásához mért miveltséget és készütséget nyújtani s ha ezt elérte, hivatásának megfelelt. Igaz ugyan, hogy a hol egy társadalmi osztály igényei valamely iskola által ki vannak elégítve egész a legutolsó pontig, ugyanott, ez utolsó pontban egy más osztályéi kezdődnek, s a menyinyiben már ez így egy ugrás nélküli lépcsőzetet képez, elvileg összszefügg ki- és visszahatásánál fogva az egész nevelésügyi kérdés; de a gyakorlat egy zavartalan összhangot felmutatni sohasem fog s annak létesítésére hiába ne is törekedjünk, mert a mesterkéltséget az élet lépten-nyomon széttepi.

A népiskolában az ember két szempontból jő tekintetbe: általában mint olyan, ki az emberi és különösen, mint olyan, ki egy politikai és vallási társaság tagja. *) Ebből indulva ki, a népiskolának feladata csupán anynyi ismeretet és készséget nyújtani, menynyit az ember, mint olyan, nem nélkülözhet, de egyszersmind, a menynyit ama társaságok megvárhatnak, sőt megkövetelhetnek, — más szavakkal: egyenlépést tartani azon fogalmakkal, melyek az emberi létnek méltóságot adnak, s a melyek a természeti és szellemi térhez tartozó minden munkák egyetemes szövetségéből származnak.

II.

A népiskola kiegészítése.

Azon kikerülhetetlen akadályokhoz, melyekkel a népiskola gondolatának megvalósítása, körülményeink között lépten-nyomon találkozok, járul annak kiegészítetlensége fel és lefelé. Hiányzik az épület alapja és fedele mindaddig míg a.) lefelé a gyermekek

*) Méltányainkunk kell itt már a „Ratio Educationis“ meghatározását, mely szerint „in aperto est, hoc educationis negotium ad omnia civium atque incolarum genera pertinere, quae rursus triplici ex capite possunt spectari, scilicet 1., ex nationum, 2., ex religionum, 3., ex conditionum varietate“. R. E. t. r. l. per regnum Hungariae et pr. e. a. Tom. I. Vindob. 1777.

kertek, b.) felfelé a továbbképző és női munkaiskolák hozzá nem csatoltatnak

Az emberi élet azon szakában, melyet a teljes népnevelésnek igénybe kellene venni, három fokozatot különböztethetünk meg: a) az 1—6 b.) 7—14, c.) 15—18—20-ik évig terjedő kort. A népiskola mai alakjában — mint látjuk — csak egy töredéke ennek, még pedig a középső. Ha már most meggondoljuk, hol és hogyan tölti el a legtöbb falusi gyermek az első időszakot, tehát a mig iskolakötelezett lesz, csak sajnálkozhatunk sorsán. Az utcza porában beszív egy rakás helytelenséget, szándéktalan és beszámíthatatlan okozója lesz számanélküli szerencsétlenségnek, megtompulnak nemesebb hajlamai, elszilajul indulataiban s mire tanítókéz alá kerül, ez azt se tudja: a meg- vagy eltanításhoz kezdjen-e? mely körülmény nem kis akadály az iskolozás folyamában. Pedig e korban a gyermeki lélek igazán egy tabularasa, mely jó és rossz bényomásoknak egyaránt helyet ad, se bényomások aztán az egész életen keresztül huzódnak. Mind a gyermekek, mind a szülők érdekében, kik azokra sem kellő gondot fordítani, sem a gazdaságban hasznukat venni nem tudják, nagyon óhajtandó volna azért e kisdedek gondját felvenni, a mi legkönnyebben lenne megvalósítható gyermek-kertek felállítása által. Ilyent legelőbb Fröbel Frigyes, a Pestalozzi tanítványa, rendezett bé. Itt a felügyeletet és vezérletet nők gyakorolják, a kiknek neveléstani képzettségökből vizsgát kell tenni s a gyakorlati eljárásban egy férfi által gyámolítatnak. E kertekbe a gyermek nem tanulni, hanem erkölcsi és testi veszély nélkül játszodni, rendet, mértékletességet, szó- és mozdulatbani ügyességet, külső és belső tisztaságot, engedelmisséget, szóval oly helyes és ügyes magaviseletet elsajátítani megyen, melyet otthon nélkülöznie kellene, mely pedig alapul szolgál az iskolázás teljes sikeréhez. Tanításról itt — a szokott értelemben — szó sincs. E kornak sem szüksége, sem képessége arra. Legfőbb a szemlélő és figyelő tehetség fejlesztése a dolgok, tárgyak, állatok, vagy képeik alkalmazása által. Semmiféle kézi könyvet tehát használni nem kell, s ha mégis valami tantárgyat rendszeresíteni akarnánk, ez az ének legyen, természetesen a hangjegyek mellőzésével. Az éneklésnek egészségi hatása mellett hallérvék-finomító, szivnemesítő ereje van s gyönyörködteti, mind magát az éneklőt, mind a hallót. A gyermekek szabadságának a lehető legszélsőbb határokig tért kell engedni, hogy azok az engedelmisség mellett akarni is tanuljanak. A szoktatás, vagy leszoktatás minden alakjában különböző já-

tékok által alkalmazandó. Az iskolai idő ne legyen hosszú; naponta 4—5 óra bőven elég. A kertek tultömésétől is őrizkedni kell, különben az egyénítés lehetlen; a legmagasabb szám elég, ha 40. Hogy a helyiség nyilt és egészséges legyen, önként értetik. Korunk első törvénye a munkafelosztás és a gyermekkert e törvény egyik áldása.

Azonban bármily jótékonyan is segítse elő a népiskolát nagy és nehéz feladatában ez intézmény, ez még csak alap az épülethez, mely tetőzet nélkül megint összeomolhatik — s rendesen úgy is van, hogy az iskolázás hét kövér esztendejére következő hét sovány esztendő felemészti, megsemmisíti annak minden készletét. E bajon segíteni lettek volna hivatva vasárnapi iskoláink, azonban ezek sem nem élnek, sem nem halnak. Nem lévén országos törvény által rendszeresítve, sem vezetősök, helyök, idejük és tárgyak meghatározva, az itt-ott, egyesek jószántából gyakorolt buzgóság e téren nem mutathat fel kellő, egyetemes sikert. *)

Vasárnapi iskolákat legelőbb Angliában, azután Németalföldön és Franciaországban állítottak fel; de ezeknek célja különbözött, s különbözik nagy mértékben még ma is a németországiakétól, mert míg amott az iskolázásban nem részesült felnőttek s szegénységök miatt nem részesülhető gyermekek írni s olvasni tanítására fordítatik kiváló gond, addig itt csak ismételnék, s a főcél nem anynyira értelmi, mint erkölcsi irányban folyni bé a közszellem egészséges fejlődésére, mint ezt nálunk is némely helyeken gyakorolják. Ez ismétlő iskolák nem felelvén meg a várokozásnak, Németország legtöbb városában felhagytak velök s a német államok között Baden volt az első, mely azok helyett továbbképzőiskolákat (Fortbildungsschule) rendezett be. Az ilyenek látogatására az ifjak 17—18 éves korukig kényszerítve vannak; de aztán lélek erejüket nem tompítják örökös A—B—C-vel, hanem szerzett ismereteik és képességeik ébrentartása mellett mindig valami újat is dolgoztatnak fel velök. A mi magukat a tantárgyakat illeti, ezek anynyira a külön vidékek, városok és helységek népének fejlettségi fokától, életmodja s ezzel kapcsolatos szükségétől függenek, hogy egy egyöntetű terv keresztülvitelére gondolni sem lehet. Ilyenek fölállításánál különösen tekintetbe kell venni azt, hogy ez ifjak a gazdasággal már nemcsak átalában el vannak fog-

*) Az 1868-dik évi XXXVIII-dik t. cz. az ismétlő iskolákat éppen e célból rendelte el. Szerk.

lalva, de némelyike annak éppen vezetésére van kényszerülve s éppen azért a tanórák számát kevésre kell szabni, mert különben két eset állhat bé: vagy rákényszerítjük őket a tanulásra s ezzel megakadályozván gazdaságuk menetét, sem nekik, sem az azért meggyülölt ügynek nem tettünk jó szolgálatot, vagy elnézzük anyagi érdekeik szempontjából a hanyagságot s ekkor aztán megint csak ott fogunk állani, a hol eddig állottunk. Minden dologban általánosan elismert, leghelyesebb szabály a keveset és jól. Ugyanezt tartjuk az iskolai óratervekről is. Tegyük kevés órát, de aztán azt minden alkudozás nélkül tartsuk, s tartassuk meg — szükség esetében a törvény erejével is -- oly kérlelhetetlen szigorral, mely tekintélyt szerezzen az intézménynek, s minden hanyagsági és ellenállási hajlamot egyszer mindenkorra kiirtván, a dolog rendes menetét a jövő számára megindítsa, biztosítsa; mert a sikerhez a tervszerűség mellett lehetőség és erős kiviteli akarat is kell.

A társadalom külön hivatásu és foglalkozásu minden osztálya igényét és szükségét szem előtt tartva, a továbbképző iskolázást rendszeresíteni kellene az ipariskolákban is.

Ipariskolát legelőször, a később nemesi rangra emelt csehországi pap, K i n d e r m a n n állított fel, a múlt század végén, mely időben, különösen II. József alatt, az iskolaiügy Austriában is lendületet nyert volt; Metternichel azonban a reactio és absolutismus jutván uralomra, e kérdés minden irányu kifejtése és megoldása egész korunkig elnapoltatott; de Csehországban a virágzó ipari és gyári élet gyökérszállai e korra vihetők vissza. Mig nálunk is a gyár és ipar segítségére nem megy a gazdaszatnak, addig kereskedelmünk csak másodrangu szerepre van utalva. Másodrangu kereskedelem, s nagy hadsereg egy államot sem tesz gazdaggá; a szegénység pedig a nevelés ügynek nem nagy pátronája. Midőn tehát a népnevelés ügyében buzgolkodunk, nem szabad feledniünk, hogy az pénzügyünkkel áll legközvetlenebb kapcsolatban, ez az ország gazdaságával, ez pedig kereskedelmünkkel és iparunkkal. S e rövid körvázlatban rájöttünk az iparra, s ezzel természetesen az ipariskolára, mint az összes nevelésügy egyik alaptényezőjére. Hogy tehát ilyen iskolák alapítását minden nagyobb városon, mint az ipar gyupontjain, sürgetjük, mindenki természetesen fogja találni, s másfelől azt is annak, hogy az ezen iskolákban végzett ifjak hetenként legalább egy pár órán továbbképzésben részesüljenek, hogy így alkalmuk legyen minden szakjokba vágó újabb mozzanat, találmány elméleti és gyakorlati természetével, azok módosulásaival, előnyeivel és hátrányaival,

s külön helyek és viszonyokhoz való alkalmazhatóságukkal megismerkedni; s ebben mestereiknek is segítségül lévén, minden újat azonnal értékesíteni.

Ezek mellé kiegészítésül sorakoznak a gyári-iskolák, melyeket a gyártulajdonosok állami felügyelet alatt tartoznának berendezni, s fenntartani. Itt a gyárban foglalkozó gyermekek 11—12 éves korukig naponként — a munka kezdete előtt — legalább két órai oktatásban részesülnek.

A népiskola szervezetével legszorosabb kapcsolatban áll a tanító-rend állásának emelése. A legelső mit e téren tenni kell: a meglevők mellé jó tanítók képzése s fizetésök javítása, és ez megint kedvezőtlen pénzügyünkhöz vezet. De ne gondoljuk, hogy csupán mi sinlődünk e bajban. Vannak helyek és pedig miveltszágokban, hol e téren nem sokkal állanak előbb, mint mi, mert pl. míg az előrehaladt Badenben is — melynek még a múlt században tanító-képezdéje volt — csak ez előtt tiz évvel emelték 200—350 fra a tanítók fizetését, addig az a Schwarzwald-ban ma is 15—30, s alig néhány helyen 100 ft; s nem oly nagyon rég volt, midőn Poroszország azzal kívánt segíteni e bajon, hogy a helységekben szabómesterséget folytatni csupán csak a tanítóknak engedte meg, kiknek e kereset, így biztosítva, az önfenntartás csaknem egyedüli eszköze volt. Anglia még a mai nap is tanítók szükében van, mert a gyakorlati ángol nem igen hajlandó oly szük jövedelmü pályára áldozni a drága időt.

Egy, özvegyeiket és árváikat majdan segítő pénztárt maguk a tanítók is állíthatnának vidékenként, s ezzel is kis mértékben idővel segítve lenne helyzetökben. A kormány bizonyosan megteszi, de a vallás felekezetek is megtehetnék, hogy a felsőségük alatti tanítókat erre utasítsák.

Továbbá szükség volna, hogy a tanítók évenként vidéki s bizonyos időközönként országos értekezleteket tartsanak, melyeken a nevelés terén szerzett tapasztalataikat tanácskozás és felolvasások által egymással közöljék, a külön vidékek igényeihez alkalmazott javaslatokat megtegyék, s az iskolának mind belső, mind külső szervezetében mutatkozó hiányokat, szükségeket és béhozandó reformokat felfejtván, ezeket egy memorandum alakjában a nevelésügyi miniszterhez felterjeszszék. Ugyanez eljárást követhetnék saját érdekükben a tanító-rend állásának emelésére is, mert nekik, eddigi nyugzött állásukból kibontakozván, egy társadalmi független, önálló osztálylyá kell felemelkedni, s a tan-

ügyet a tudomány méltóságához illőleg képviselni és vezetni. Ily értekezletek tartásával ezeken kívül még egy más irányba is hathatnának, t. i. mind inkább-inkább fölbresztenék figyelmét, s megnyernék a nevelésügynek magát a népet is, mely látva gyermekei tanítóinak oly buzgalmát és ügyszeretetét, e hülámoktól az ő szelleme sem maradhatna érintetlenül. *)

III.

Kié az iskola?

Ez korunk legfontosabb, s egyszersmind legvitásabb kérdése, melynek megoldásánál nemcsak jogosult érdekeket és igényeket, de még az előítéletet is tekintetbe kell venni.

Belgiumban az iskola, a menyinyben a papok a közvetlen felügyelői, az egyház befolyása alatt áll. Angliában a nevelés ügye egyéni kezdeményezésnek lévén fentartva, a vagyonosabb, s így nagyobbára a kereskedők és iparosok kezében van, kik azt természetesen saját érdekeik szerint vezetik. A mi helyzetünk ez ügyben leginkább hasonlít Badenéhoz. Ott is a katolikus papok, protestánsok és a politikai kormány, voltak tényezői azon küzdelemnek, mely az utóbbi husz év alatt következő főbb mozzanatokkat mutat föl:

1848-ban kimondatott a tanszabadság és az iskola elválasztása az egyháztól; de a kath. papság izgatása és tulsulyra jutása az ezeket biztosított törvények visszavonását eredményezte s most a tanítók még szigorubbán rendeltettek a papság hatalma alá.

1860 szabadelvű intézményekkel köszöntött bé, eltörölvén az iskolák egyházi fővezérletét is; de daczára annak, hogy a 6-dik §. a tanvezetést az államnak, s a 12-ik a vallásosoktatást az egyháznak ítéli s ezzel a kérdést elvileg eldönti, annak gyakorlati keresztülvitele még sokáig huzódik.

1862-ben egy iskolai főtanács állittatik fel, melyben minden vallásfelekezetet képviselve van, s melynek vezetése alól csak az egyetemek vannak kivéve.

1863 egy új korszakot nyit meg az iskolai főtanácsnak a mi-

*) Örömmel jegyezzük meg, hogy az aranyos-torda-köri unitárius iskola-mesterek ily néptanító értekezletek tartására a mult évben egymással egyesülvén, alapszabályaik már az E. K. Tanács által is megvannak erősítve. Mi sikert kívánunk a nemes törekvésnek, s az eredményről szívesen vesszük a tudósítást.

niszteriumhoz tett jelentése s 44 thesisében, melyekben a tanítók tudományos képzettségének emelése által a belső, és az iskolának az egyháztól való tényleges és végleges elválasztása által a külső szervezés van hangsúlyozva. E jelentést a szabadelvű miniszter azonnal a nyilvánosság eleibe terjesztette s ezzel veszi kezdetét a maig is tartó badeni iskola-láz.

1864-ben az érsek körlevelet intéz papjaihoz, melyben megtiltja, hogy az iskolai tanácsban, vagy valami iskolaügyben részt vegyenek. Erre elkezdődik a nép bujtogatása s a papság valóságos lázadást üt az állam ellen. Ez idő alatt az ellenpárt sem gunynyaszott, s történik, hogy annak egyik legjelesebb tagja, heidelbergi tanár, Schenkell „Jézus jellemrajzá“-t épp ez időben adja ki. Nem kellett egyéb. E kétszeres istentelenség ellen megindul a kereszties hadjárat gyűléseken, zug-utczákon és hirlapokban. A Schenkeli ana pestise ellen templomi imádságokat tartanak s a kormánytól e „hitehagyott Julian“ száműzetését fenyegetések között követelik. Semmi, ami a szenvedélyeket fölkaivarhatta, érintetlenül nem maradt, de mind sikertelen.

1865-ben az érsek felhívására ismét megjelennek a papok az állami iskolákban s a vallásos oktatást átvevén, ezzel meghajolnak a kor parancsoló szelleme előtt.

1866-ban az osztrák-porosch háboru kimenetele még inkább elerőtleníté az ultramontánokat, s bekövetkezett a végleges szervezkedés. Az országgyűlési bizottmány előadója, Rothe, a hires ethikus volt, ki egy hatásos beszédében felfejtette, hogy kereszténység és egyház egészen különböznek egymástól, s az iskola lehet keresztényi a nélkül, hogy egyházi lenne. Erre a végleges elválasztási törvényjavaslat elfogadtatott. Az egyház három órát nyert vallásos oktatásra.

E rövid vázlatból vonjon ki-ki olyan tanuságot, a milyent akar. Én csak azt a tárgyilagoss eredményt jelzem, hogy a közös iskolák ellen és mellett nagyobb és elkeseredettebb harcok is vívattak, mint nálunk.

Lássuk már most, minő eredményhez jutunk e kérdéssel: kié az iskola?

Mai társadalmi viszonyaink között három követelövel áll szembe az iskola, u. m.: az állammal, az egyházzal és a községgel, mely utolsó közvetlen a családot képviseli. S miután mind a háromnak természetes érdeke van ahoz kötve, az iskola rendezése abban a mértékben lesz tökéletes és megnyugtató, a mennyi-

ben amaz igényeket méltányolni tudjuk. A kérdést nem lehet, élire állítva, kizárólag ide, vagy kizárólag oda dönteni el, mert a gyakorlatban az is mindig megoszlik, a mit elméletileg talán összpontosíthatunk. Helyesen tehát nem valamelyik fél kizárásáról, hanem csak igényeinek jogosságáról s az annak találtak kielégítéséről lehet szó. Meglehet azonban, hogy valamelyik fél igen sokat követel magának s igen keveset enged a másiknak, pedig az arány helyes megállításától függ minden. Hogy ezt tehessük, vissza kell mennünk minden állami és egyházi szerkezet legegyszerűbb és ősibb alkatrészeire s ezeket viszonyítani az iskola elvben felállított független társadalmi állásának fogalmához.

Az állam egyedek szövetsége azok jogainak közös védelmére s érdekeik közös elmozdítására, s mint ilyenek, amazok javával ellenkező céljai nem lehetnek. A tudás az egyének közvetlen feladata. E feladat jogon és kötelességen nyugszik. A tudás és szabadság mindkettőt követeli. Ha az egyén jogát ad *possibilia* gyakorolná, akkor egyszersmind kötelességének is eleget tenne, mert e kettő a legfelsőbb pontban egyesül. Ekkor a tudomány egy magát alkotmányozó oly független szervezetet képezne, mely kívülről sem segílyt nem vár, sem kényszerít nem tűr. Ez lenne aztán az iskola független társadalmi állásának fogalma, hogy t. i. az a maga lényege és természete szerint egyedül a tudomány felsősége alatt álljon. Ezért küzd a *Stoy* által is képviselt iskolai párt, célja lévén a politikai állam mellett, *democratiai* alapokon, egy *iskola-államot* alakítani. Ez a gyakorlatban kivihetetlen ugyan, mert a minden embernek biztos menhelyet egyedül adó állam *souveränitását* semmi módon sem szabad veszélyeztetni. Mindazonáltal figyelemre méltó *theoria*. Anynyit a tudomány az államtól mindenestre megérdemel, hogy az iskola a törvényhozó-testületben külön képvisellel ruháztassék fel, mint ez Angliában az egyetemek *követküldése* által legalább félig-meddig gyakoroltatik. Ez a mostani helyzet és említett *iskola-állam* között valószínűleg a legczélszerűbb középút lenne. Az állam köteles az egyének érdekeit a tudomány követeléseiivel és az emberi méltósággal, részint védő, részint kényszerítő hatalmánál fogva, párhuzamban tartani.

Az állam, ha fejlődni akar, az értelemnek kell hogy alárendelje magát. S ha igaz egyfelől, hogy a modern állam a maga imponáló állását nagymértékben az auctoritás alól kinőtt képzettségnek és tudománynak köszöni: akkor ezekkel szembe kötelezettségei vannak; de miután másfelől az is igaz, hogy az iskola egy *összszefüg-*

gő, solid lényeket csak azóta képez, mióta az állam azt az állást foglalja el: akkor a vezetés önként esik ennek kezeibe — mert módot kell nyujtanunk, hogy az övével egybeforrtn tudomány és szabadság ügyét előmozdithassa — s hatásköre annál korlátlanabb és kizárólagosabb, mentől magasabb fokán áll valamely intézet az összes szervezetnek, míg az alsóbb iskoláknál mind több-több versenytársa van, s itt az egyház és község egyidejű befolyása leginkább is elfogadható.

Az egyház befolyását azonban sokan igen túlzott mértékben és ferde alapokon követelik. Mi az egyház? Nem egyéb egy adminisztratív testületnél, mely feladatát nem mindig értelmezi hiven. Mióta a keresztény vallás az egyházat az államtól elválasztotta, az megszűnt ennek kizárólagos szolgálatában állani, sőt érdekeik a ferde felfogás következtében gyakran összeütközésbe jöttek. Hivatkoznak a történelemre, mint a jog százados tanujára, pedig épp a történelem mutatja, mily kevésbé lehet bizni a jogok örökéltében. Avagy nem szemeink előtt szűnt-e meg Angliának Amérikához, Ausztriának Németországhoz való joga? A geographiaihoz hasonló terrenumai megvannak a szellemnek is, hol az öntudatra ébredt morális erő a régiekre keresztet húz s új jogokat állít fel; mert ebben a tekintetben teljesen igaz az angol közmondás: *the might is right*. Azt is mutatja továbbá a történelem, hogy az egyházak legelső iskoláikat confessionalis és nem állami, vagy tudományos érdekből alapították és tartották fenn, s hogy a nevelésügynek a legnagyobb szolgálatokat mindig egyesek tették, mint Zeno az ó- és Pestalozzi az újkorban. Az egyházak is tettek annyit, a mennyit elforgácsolt erejük, előítéletek, szabadelvűségök és vagyonaik gyakran önző kezelése, azaz a papság érdeke engedett; de vajjon nyujtanak-e ezek a korlátokat nem szenvedő tudomány és cultura ügyének kellő segítséget és biztosítékot? S ha nem! ha a jövő számára eleget nem tehetünk, a multa hiába hivatkozunk. Vannak azonban más okok, melyek az egyház részvétét a nevelésügyben mégis nélkülözhetlenné teszik: első az a tekintélyes összeg, mely nevelési alapul annak tulajdona; második a legalább félig-meddig felszerelt iskolák; harmadik a tanítók azon nagy száma, kik csak az egyházi szolgálatért nyert fizetésből élnek, s kiket helyettesíteni, vagy díjazni a kormánynak még jó sokáig nem lesz módjában; negyedik az a nevelési készlet és képesség, mely az egyházak rendelkezésére áll, s melyek birtokában az még sokáig lesz azon helyzetben, hogy az iskolák techni-

cai vezetéséhez nélkülözhetetlen erőket szolgáltatasson. Aztán végre a vallásos oktatás szintén az összeköttetés fenntartását követeli. A keresztény szellem, az igazi humanismus e szelleme bir azon moralis erővel, melyet az állam soha sem fog nélkülözhetni, s melyért e légkörre a nevelésnek elkerülhetetlen szüksége van. E szellemnek kell az összes nevelést áthatni, mert a kettő ugy olvad össze, hogy határukat kijelölni lehetetlen. Nem lehet pl. azt kívánni valakitől, legkevésbé pedig egy nevendéktől, hogy e perczben polgár, a másokban vallásos legyen, mert akkor a nevelés e két ága nem kiegészíti, de félszeggé teszi egymást. És végül meg kell engedni, hogy ha valamely testület a társadalomban érdekelve van a nevelés által, az bizonynyal az egyház, a mely mindenestre közelebb áll az iskolához s egyetemesebb érdekeket képvisel, mint pl. akár a zenészek, akár a bányászok, akár az erdőszők, vagy bármelyik iparos osztály. Mihelyt azonban egy, a függetlenségre minden tekintetben érdemes, sőt azt kivívni tudó tanító-rend áll elő — a milyen még sehol sincs a világon — semmi sem természetesebb, mint hogy a teljes technikai vezetés is ennek kezébe tétessék le. Ez éppen oly helyes és jogos, minthogy a templomban papok s ne színészek prédikáljanak, s az államot törvénytudók és ne mesteremberek kormányozzák. Szó egyedül arról lehet, hogy míg ez bekövetkezhetik, addig a létező erők használtassanak fel. Irányelv nem anynyira a jogosság, mint hasznosság. Mihelyt a gyermek nagykoru lett, gyámra már nincs szüksége.

A községek, vagy családok állása az iskolához a legközvetlenebb, mert nemcsak hogy ők adóznak annak fenntartására, hanem ők szolgáltatják ahoz ezenkívül a legszükségesebbet, a nevendékeket is. Ebből eredhető jogukat azonban az iskola-kényszer elve nagyon devalválja. Az angolok ez elvet alkalmazni mindeddig vonakodtak, mert szerintök ez az egyéni szabadság korlátozása, holott az csupán a kiskorúak jogának védelme, érvényre emelése azon képességek megszerzésében, melyek a jó és derék állampolgárok főkéllékei. Magukkal a szülőkkel szembe sem jojtalanság e kényszer, sőt éppen azok legnemesebb jogának életbeléptetése; mert lehet-e szebb joga a szülőknek, mint gyermekeik közös neveltetése. Aztán mikor egyéni szabadság- és ennek korlátozásáról van szó, nem kell feledni, hogy az állami élet fönnállhatásáért az egyén sok természeti jogról kénytelen lemondani. Vannak viszont jogok, melyekkel élni kötelesség, mint pl. a gyámatya gyámnoka jogával. Ilyen

a gyermekek joga is a neveltetésre, mely jog társadalmi törvényeinknél fogva, ideiglenesen a szülők kezébe van letéve, s a társadalomnak érdeke és kötelessége felügyelni, hogy tagjainak joga érvényesüljön. Az iskola-kényszer tehát csak exequálása a valóságos jognak.

A községeknek az iskolák vezetését illető jogát nem engedhetjük veszély nélkül teljes mértékben függetlenül gyakorolni, mert meglehet, hogy éppen a legfontosabb kérdésekben nem fognának a dolog lényegébe való azon béliátással birni, melytől az ügy sikeres intézése egyedül várható. Meglehet, hogy nem a legjobb, hanem a legolcsóbb tanítókat választanák, mint Angliában és Amerikában, hol ezért a nevelésügy az anynyira hátrányos gyakori tanító-váltásnak van kitéve. Meglehet, hogy ha a tanügy anyagi vagy szellemi terén oly meszszeható javításokat kellene tenni, melyeknek maguk a javítók közvetlen hasznát nem veszik, nem is lennének hajlandók azokat soha végrehajtani. Végül a tanítórend érdeke is követeli, hogy állása ne rendeltessék egyedül azok befolyása alá, a kik nincsenek azon helyzetben, hogy szellemi munkáját a maga becse szerint méltányolják, sőt mind tényleges, mind semleges maguktartásával megölhetnék annak minden sikert föltételező buzgalmát.

Van azonban egy pont, hol a községek jogát egész kiterjedésében méltányolnunk kell. A népiskolákra, ugyanis, nem lehet egy szabású bureaucraticus egyenruhát húzni. Állithatunk fel általános tételeket, melyek nagyjában mindenikre illenek; de a schematisált iskola-rendszer, a helyi érdekek és viszonyoknál fogva, mindig kisebb-nagyobb módosításnak van kitéve. E módosítást megvárni, sőt követelni teljes jova van a községeknek.

A népiskola állása ezek szerint a községgel szembe a legegyszerűbb, de legelválhatatlanabb öszszeköttetés, az állammal és egyházzal szembe pedig ideiglenes szerződés, melyet az saját érdekében a többet ígérővel köt.

Kozma Ferencz.

Tayler János Jakab.

Életrajzi vázlat.

Örömmel értesültünk volt az 1868-dik év őszén Londonból kapott tudósítások nyomán, hogy angolhoni unitárius hitrokonainknak képviselője az említett évben Tordán tartott háromszázados emlékünnepeünkön és zsinatunkon, a tisztas Tayler János Jakab, korához képest, a legjobb egészségben érkezett vissza hazájába. Hasonló örömet okozott erdélyi tisztelőinek körében az az érdekes füzetecske, melyben Tayler honunkba tett utazásának élményeit és tapasztalatait leirta, kiterjeszkedve az ünnepély egyes mozzanatainak festői ecsetelése mellett hazánknak és vallásfelekeztünknek multjára, jelen állására és jövőjére. E füzetet több példányban elküldötte volt erdélyi ösmerőseinek s mindnyájunkra, kik olvastuk, a legkedvesebben hatott az a meleg szives hang, a melyben egy nagy nemzetnek érdemtéljes fia honunkról, nemzeti viszonyainkról nyilatkozik, s az élénk érdeklődés a melylyel közéletünknek újabb lendületét és fejlődését kíséri. Kevéssel e munkának hozzánk érkezése után azt a szomorú hírt kaptuk, hogy Tayler 1869-ben május 28-kán rövid betegség után kimult. Hogy mekkora veszteség volt halála, azt leginkább érezhetik és ítélhetik meg saját honfitársai, kiknek körében élt és munkálkodott egy hoszszu és küzdelemteljes életen át a megboldogult; de angolhoni hitrokonainkkal több év óta fennálló öszszeköttetéseinknél fogva saját egyházi életünkre nézve is sokkal nevezetesebb egyén volt Tayler, semhogy a hálás emlékezet ne szentelhetne neki egy pár sort, s ne igyekeznék habár vázlatilag is életének főbb pontjait olvasó közönségünkkel megösmertetni. Tartozunk evel hazafui szempontból is, mert az elhunyt rólunk irt munkájával nem kis mértékben folyt bé arra, hogy a téves nézetek, melyek felölünk egyes roszul értesült utazók (például Bonner) közleményei folytán Angolhonban elterjedtek, megigazittasának, s hogy hazánkat a külföld következőleg, lehetőleg híven s a valóságnak megfelelőleg ösmerje meg.

Tayler János Jakab 1797-ben augusztus 15-kén született Londonban, hol atyja, Tayler Jakab, pap volt. Öt éves volt, midőn 1802-ben a High Pavement imaház gyülekezete Nottingham városában

atyját egyházi szonokává választotta. Tayler atyja egyszersmind tanítással is foglalkozott, s az ő keze alatt és iskolájában veté meg a gyermek nagy terjedelmű klassikai ismereteinek alapját. Az 1814-dik évben Tayler az unitáriusoknak akkor Yorkban (később Manchesterbe s innen Londonba tették át) levő intézetébe ment, a hol szorgalma és magaviselete által rövid idő alatt mind tanárainak, mind tanulótársainak szeretetét és becsülését megnyerte. Egyik tanára a híres Kenrick János volt, a maig is élő ősz tudós, kinek neve Angliában Égyiptomról irt jeles munkája, s theologiai tárgyú műveiről ismeretes, s a kit Taylerhez mindig a legmelegebb baráti viszony kapcsolt. 1816-ban Tayler a glasgowi egyetemre ment, hol tanulmányait bevégezé. Innen hitták volt meg Yorkba segédtanárnak, midőn Kenrick 1819-ben és 1820-ban a Continensen időzött. Kenrick hazamenetele után pedig Taylert az Upper-Brook-Streeti gyülekezet Manchesterben megválasztá rendes papjának 1820-ban. E hivatalt harminczhárom évig viselte, s köztudomás szerint a nagy gyár-városnak egyik kedvencz szónoka volt. Mint anynyi angól pap ő sem elégedett meg aival, hogy hiveit csupán a vasárnapi órákban lássa és oktassa, hanem különösen az ifjabb nemzedék művelődése iránti érdekeltségénél fogva hétköznapiokon is gyakran tartott gyülekezete előtt felolvasásokat irodalomtörténeti, egyháztörténeti s más közmíveltséget érdeklő tárgyakban s e felolvasások akkora sikert arattak és oly kitünőknek találtattak, hogy hiveinek közkivánságára s azoknak költségén Tayler azokat később nyomtatásban is kiadta. Igy keletkezett „Retrospect of Religious Life in England“ „Viszszapillantás az angól egyházi életre“ czimű jeles műve, mely első megjelenése óta több kiadást ért. 1825-ben Tayler megnősült. Gyermekai közül egyetlen leány maradt életben; nejét, egy leányát s fiát, Tayler Henriket, ki jogi tanulmányainak végzése után az ügyvédi pályán már szép előhaladást tett, előtte ragadta el a halál. Az 1834-dik évben nejétől és leányától kisérve Tayler meglátogatta Németországot, hol egy egész évet töltött, leghuzamosabb ideig Göttingában és Bonnban tartózkodván, hol az egyetemi előadásokat látogatta s több híres tudóssal megösmarkedett, mint Bleck, Brandis, Bunsen, Welcker és másokkal. A yorki theologiai intézetet e közben áttették Manchesterbe, s Taylert 1840-ben megválasztották az említett intézet tanárává, s ő a papi és tanári hivatalt együtt vitte egészen 1853-ig. Ebben az évben a hajdani York-College, később Manchester-New-College név alatt, áttétetett Londonba, s Tayler, mint ez intézet igazgatója s az egyháztörténelem, elmé-

leti és gyakorlati hittudomány tanára, követte az intézetet az ország fővárosába, búcsut mondva Manchesternek, a hol oly hosszasan papskodott Londonban tanári elfoglaltatásai mellett nagy buzgósággal terjesztette a szegény és elhagyatott gyermekek számára, kik ott oly nagy számmal vagynak, felállítandó oskolák eszméjét, s az úgy nevezett Portland-schools, az e nembeli nevelőintézetek között egyike a legjelesbbeknek, az ő keresztényi s emberbaráti gondolkodásának egyik élő emléke, nemes fáradozásainak egyik gyümölcse.

Tagart Eduárd, a little-Portland-streeti unitárius templom papja Londonban, ki hazánkat is meglátogatta 1858-ban, hazatértében meghalván, a jeles egyházi szónok helyét két pappal tölté bé a gyülekezet; ezek egyike Tayler volt, de két évi másodszori papi működése után súlyos betegségbe esett s orvosainak tanácsára végképpen elbucsuzott a szószéktől, csupán tanári kötelességeinek élve. Mint a Manchester-New-College igazgató tanára köztiszteletben és közszeretethben folytatta hivatalát, míg a halál ki nem ragadta az élők sorából, életének 73-ik évében.

Enynyi az, mit életének forduló pontjairól megemlíthetünk. De a hozzá hasonló emberek élete ritkán gazdag érdekes változatokban. Vannak pályák, mint az államférfié és harcosé, melyek az egyént inkább kiemelik, s a melyek már természetüknél fogva, erősebb és fényesebb színeket, jelöltebb vonásokat nyújtanak az életiró ecsetének. A Tayler foglalkozása és állása nem tartozott azok közé, a melyekben a közműködés, a tettek hordereje és messze kiható munkassági köre imponál, míg a magán-jellem az egyénnek, mint embernek életmódja, gondolkodása, járása és kelése háttérbe vonul, vagy mellékessé válik. Az ő hivatása ellenkezőleg azok közé tartozott, a melyek szűk körben mozogván, kevés anyagot szolgáltatnak a hirnek, a dicsőségnek s a köztudomásnak, de a melyekben a súlypont a magánjellemre esik. Ő pap volt és tanár, s e hivatalok a tanultság mellett példaadást is feltételeznek, még pedig példaadást az általános emberi tökéletességekben és erényekben, melyek nem anynyiban kifelé, mint inkább befelé hatnak, mert a világnak sokszor nincs és nem is lehet tudomása azokról, de a melyek az egyén boldogságára s emberiségére, e szó legnemesebb értelmében, anynyival lényegesebbek. E sorok írójának alkalmá volt Taylert, huzamosabb ideig tanítványa lévén a Manchester-New-Collegeben, közelebből megismerni; ennél fogva saját tapasztalása után is megerősítheti a róla saját honában és hitfelei között el-

terjedt azon véleményt, mely szerint Tayler az igazi keresztényi jellemtisztaságnak, jóindulatnak, szelidségnek, áldozatkészségnek és hitbuzgalomnak valódi megtestesülése volt. Másokkal való bánásmódja mindig a legfinomabb és legelőzékenyebb, s tanítványaihoz határtalan barátsággal és szivességgel viseltetett. Lehetetlen valami tiszteletre méltóbbat képzelni, mint ez ősz embert; ártatlanságot, becsületességet és emberszeretetet sugárzó arczával ülni látni tanítványai között, az igazság és valódi keresztényi gondolkozás és érzelem magvait hintve azoknak fogékony szívébe.

De igazságtalanok volnánk az elhunyt emléke iránt, ha egyéni jelességének kiemelésében hallgatással mellőznők érdemeit, mint a tudomány emberét. Igaz, hogy ő a theologiai tudományok mezején munkálkodott, azon a téren tehát, mely kivált saját honunkban oly kevéssé van művelve s oly népszerűtlen; de a szellemi munka emberei foglalkozzanak bár mivel, mindig tiszteletre méltók s mindig megkövetelhetik az emberiség elismerését és háláját, mert a mécsvilág, melynek fényénél tanulással virasztják át néha az éjszakát, gyújtja fel a szellem világosságát az emberiség számára. A tudomány emberei fajunk előhaladásának előharczosai; a jövő előkészítői. Aztán ha nálunk még nem terem babér a theologus számára, más országokban, s kivált Angliában, annál nagyobb méltánnyal vannak iránta. Megérdemli tehát Tayler, hogy az ő emlékét is felállítsuk ama Pantheonban, a melyben a szellem kincsei szorgalmas és kitartó bányászainak nevei ragyognak. Taylernek a theologiai tudományok minden ágában oly roppant olvasottsága és ismerete volt, hogy helyes fogalmat csak akkor szerezhethénk tanultságáról, ha elgondoljuk, hogy ő ötven hosszú évet szentelt csaknem kizárólag a theologiónak. Legtöbbet Németországnak theologiai irodalmából merített. Tantárgyait Schleiermacher, Bunsen, Bleck, Neander, De Wette, Baur stb. után dolgozta ki, s többször foglalkozott élete vége felé aival az eszmével, hogy kéziratban levő összes studiumait kinyomassa, hogy tágabb körben legyenek ismeretesek, míg eddig csak tanítványai élvezhették azoknak jelességét. A halál megakadályozá e tervének létesítését; remélhető azonban, hogy tisztelői meg fogják tenni azt, a mit ő nem tehetett meg. Anglia theologiai irodalma nagyot nyerne ez által, mert a theologusok nagy száma, kivált az anglican egyházban, s még a rajongóbb disszenterek is, az orthodoxia sovány és traditionalis szellemi táplálékán kívül, semmi egyébről sem akar tudni, s a modern, kritikai német

theológiával, ámbár a szabadelvűebbek részéről már is sokan foglalkoznak, csaknem teljesen ismeretlenek.

Tayler a Manchester-New-Collegeben az egyháztörténelem, bibliai kritika, új testamentomi exegézis és gyakorlati theologia tanára volt. Tanításában a dogmátikus korlátoltságnak vagy felekezeti elfogultságnak még csak nyoma sem volt. A modern műveltségnek és tudományosságának színvonalán állván, főtörekvése oda irányult, hogy kikeresse: mi az, a mi a Jézus vallásában s az új szövetség tanáiban maradandó és lényeges, hogy elválassza azt minden emberi hozzátételektől, felmutatva egyszersmind, hogy a kereszténység eme lényege az emberi természet örök követelményeiben gyökerezvén, örök időkre megingathatatlan. Távol állott ő a jelenkor humánisztikus matérialismusától, szintugy, mint az idegen véleményt nem tűró megkövesült orthodoxiától. Felolvasásaiban soha sem erőszakolta saját véleményét a tanítványra, hanem röviden előszámlálva korunk jelesebb hittudósainak véleményét valamely kérdéses pontra nézve, a tanulóra bizta a saját gondolkozásával leginkább megegyezőnek választását. Szerinte a mai kor fejlettebb s tisztultabb vallásos nézeteit, habár más alakba öltöztetve, fel lehet találni a régi kor vallásos rendszereiben is, csak hogy abban a korlátoltságban, homályosságban és tökéletlenségben, a mely az alsóbb foku általános kulturai állapotok természetes következménye. Az igaz vallást ő nem tekintette valamely helyhez és időhöz kötött kijelentésben feltalálhatónak. Szerinte a vallás is, mint minden egyéb, fejlődik az emberiséggel együtt, s ő éppen azért ragaszkodott oly lelki hévvel a Krisztus tanaihoz a magok eredeti egyszerűségében, mert az evangéliumi mustármagban, melynek erőteljes kisarjadzását s fel-növést Jézus előre megmondotta volt, ama szellemi növényt látta, a melynek földje mindig ugyanaz a rendíthetlen hit és Istenben való bizodalom marad, a melybe azt az idevezítő elvetette; melynek levegője mindig az a tiszta erkölcsi levegő marad, a mely az emberiség legnagyobb mátyrjának életét s tanait környezé, de a melynek emellett az a nagy előnye van, hogy az emberiséggel együtt nő.

Tekintetbe véve Taylernek folytonos elfoglaltatását papi és tanári minőségben, irodalmi munkásságát nagynak és termékenynek nevezhetjük. Fennebb említett önálló egyháztörténelmi művén kívül legnevezetesebb munkája a János evangéliomának kritikai ismertetése. A Theological Review-nak s más folyóiratoknak munkatársa volt. Egyházi beszédeiből is több kötetet adott ki; gondolatbeli emelkedettség, kifejezésbeli tisztaság és szabatosság, érzelem-

gazdagság tekintetében, beszédei első helyet foglalnak el az angol irodalom ilyenmü termékei között.

Tayler, mint nyelvész is, nagyon kitünő ember volt. A klaszikai nyelveket, mint minden angol, a ki igényt tart a műveltséghez, a legalaposabban bírta. Németül, francziául s olaszul a legnagyobb folyékonyssággal beszélt s ebben a tekintetben bizonyosan tulszárnyalta a legtöbb honfitársát, mert az angolok általában véve tartózkodnak idegen nyelven beszélni, ha bírják is azt, vagy ha beszélnek, ezt rendszeren félszegül s hibás accentussal teszik.

Nyári szünidő alkalmával rendszeren a continensre rándult. Leggyakrabban Némethont látogatta meg, melynek tudományos szeleme egy hozzá hasonló műveltségü emberre nézve igen erős vonzerővel bírt. 1867-ben így ír Bonnból egy londoni barátjának: „Nagyon kellemetlen meglepetés ért minket (mindig leányával utazott) Bonnban. Magakartuk látogatni tisztos, régi barátunkat, Brandis tanárt, s házánál azt a szomorú hírt hallottuk, hogy pár héttel ez előtt meghalt. Azóta olvasám az újságokból, hogy Mittermayer tanár, egy jóindulatu s felvilágosodott katolikus jogtudós, és Rothe, kinek munkáit ön ismeri, mindketten jobblétre költöztek. Faraday is, a mint hallom, meghalt. Az ilyszerü események ha nem is sététitik el egészen életünk kilátását, legalább pillanatra komolylyá s aggasztóvá teszik; s arra figyelmeztetik a hozzám hasonló kora embert, ki hetvenedik évemet már bétöltöttem, hogy vonja össze s fejezze be azt, a mi tenni valója még van, s ne fogjon semmi ujhoz, legalább olyanhoz, a mi nem természetszerű kifejtése annak, a mit már elkezdett. Horaciusnak ismeretes szavai mindegyre eszembe jutnak: *Vitae summa brevis spem nos vetat inchoare longam*“.

Ugyanezen útjában meglátogatta régi barátját s levelező társát, a híres dr. Welckert. A társalgás az ősz tanár tanulmányainak tárgyáról, az emberek különböző hitformáiról folyt, s Welcker e szavakban voná össze egy hoszszu életen keresztül folytatott nyomozódásainak eredményeit: „meggyőződtem a felől, hogy a tiszta vallásnak lényege a kereszténységben van megtestesülve; s hogy a kereszténység lényege nem egyéb, mint erkölcsi hármónia Istennel, a mely az iránta és embertársaink iránt való szeretetben nyilvánkozik.“ S Tayler is hasonló meggyőződésben volt.

1858-ban Tayler jelen volt a jénai egyetemnek alapítási háromszázados emlékünnepevényén. Ez alkalommal bójárta Thuringent, a réformáczió bölcsőjét s meglátogatta mindazokat a helyeket, a melyek a nagy Luthernek életével és működésével kapcsolatba voltak.

Csak egy ízben, 1864-ben, hatott keresztül az Alpokon, de akkor sem ment tovább Veronánál és Velenczénél, — Tirol s a felsőolaszországi tavak képezvén akkori útazásának célját. 1867-ben átrándult Hollandba is, s általa igen nagyra becsült baráti viszonyt kötött Kuenen és Scholten tanárokkal Leydában; Dr. Reville Alberttel Rotterdamban; Moll és Siedemann tanárokkal Amsterdamban. Utolsó nagyobb utazása, melyet saját honunkba tett, még mindnyájunknak elevenen megmaradt emlékezetébe, a kik őt akkor láttuk, nagy érdekes útleírását olvastuk.

Nem lesz érdektelen ez útleírást pár szóban ösmertetni. Mindjárt elején elmondja az alkalmat és okot, melyből kifolyólag, mint az angol Unitáriusok megbízottja és képviselője háromszázados zsinatunkra, Erdélyt meglátogatta. Aztán kiterjeszkedik honunk nemzetiségi viszonyaira, kijelölve az egyes nemzetiségek lakhelyét, multját, származását, betelepülését stb. A magyar nemzetről egyebek között ezt mondja: „nagyon kívánatos volna többet tudnunk, s bizonyost a magyar faj eredetéről, s pogány őskorunknak vallásáról és szokásairól. Némelyek úgy vélekednek, hogy már elejétől fogva monotheistikus irányu hitők volt. Nyelvük egyedül álló az európai nyelvek között; csupán némely csekély árnyolatokban rokon a finn és török nyelvvel. Azok, a kik tanulmányozták, azt állítják, hogy nagy erővel, s kifejezési képességgel bír. A fülnek gazdag, hangzatos és kellemes. Rögtönzési könnyűségükből ítélve, a magyarok született szónokok. A szavak teli és áradozó folyással ömlenek ajkaikról, minden akadozás, vagy késlekedés nélkül; míg lelkes taglejtésök, s villámló setét szemek ékesen szólásukat hathatossá teszik még azok számára is, a kik nem követhetik annak értelmét. „Egy más helyen ismét így nyilatkozik:“ Bajos leírni azt a sajátságos benyomást, a melyet egy oly nép között érezünk, melynek politikai nézetei, s vallásos hite oly közélről rokonok a miéinkkel, de a melynek nyelve teljesen új és idegenszerű, s a melynek ős hagyományai középen Ázsiának valamely ösmeretlen vidékéig mennek vissza, arczvonásaik maig is hordván az orientális jelleget. A különbségek daczára a magyarok intézményei sajátságos hasonlatossággal bírnak az Angolokéval. Régi institutioikat, ámbár lényegileg arisztokratikusok, ugyanaz a férfias szabadságérzet jellemzi, a mely Anglia nagyjait lelkesíté, midőn János királytól kicsikarták a Magna Chartát (1215). A magyarok Arany-Bullája csak pár évvel keletkezett saját szabadságlevelünk után, s tartalmára és szellemére nézve feltűnő congruentiat mutat fel a magyarok modorában

bizonyos tartozkodás, s magába vonult büszkeség (latent hauteur) vehető észre, a mi valóságos angol tulajdonság, s az önbizalomnak, s határozottságnak félreismerhetetlen bizonyítványa. Azok után ítélve, a kikkel alkalmam volt társalogni, azt hiszem, hogy a többség politikai érzülete az erős constitutionalismus, mely épp oly távol van az amerikai republikánismustól, mint a francia imperiálismustól, s némileg az előhaladott modern angol whig-ségnek felel meg.“

Az unitáriusok vallás felekezetének multját itt Erdélyben ki-merítőleg ismerteti. Multszázadi szenvedéseinkről így nyilatkozik: „főnemesseiket, valamint a francia Huguenottakéit az udvar ravasz politikája lassanként, mind elvonta tőlük, mert a nevezetesebb hivatalokra unitáriusok egyáltalában nem bocsáttattak Csak kevesen voltak képesek ellentállani az ilyenszerű kísérleteknek, s maradtak meg mind e mai napig atyáik hitében. A legnehezebb csapások a mult század első felében érték őket. A bécsi udvar a cenzurálzáció téves politikáját követé; Magyarországot germánizálni akarta, egyszersmind kathulikusá tenni. Az unitáriusok nem kis szállka voltak a kormány szemében, minthogy elveik, egész valójok, s felekezetüknek lényegileg szabad iránya éles és határozottan jelölt ellentétet képeztek az udvar amalgamizáló törekvéseivel. A kor katonailag vad szellemében erőszakhoz folyamodtak ellenökben. Oskolájukat elvették, s földbirtokaikat s egyéb javadalmaikat, a melyek tanintézeteik alapját képezték, séquestrálták. Templomukat Kolozsvártt elvették másfélszázadi zavartalan bírás után; exorcizálták, bészentelték, s miután kellőleg purifikálták, s megtömték oltárral és szent képpel, csináltak belőle katholikus templomot. Éppen ilyen igazságtalanul bántak velök Tordán. Hogyan voltak képesek fenntartani vallásos életüket ily akadályok között egy ellenséges érzületű kormányval, s egy hatalmas bigott hierárchiával szemben, azt nem tudom De hogy léteznek, arról elég alkalmam volt meggyőződni, látva életre való munkásságukat és buzgóságukat Erdélyben létem alatt; szellemi tekintetben sem maradtak el, s papjaik neveltetéséről mindig gondoskodtak, a minek fényes bizonyítványa ama nagy tanulmányval irt kézikönyv, melyet Szent Ábrahám Mihály a keze alatt tanuló papnövendékek számára irt, s a melynek keletkezése a legterhesebb viszonyok között történt.“

Kolozsvár városáról ezt mondja: „Kolozsvár kellemesen lepött meg minket. Tiszta, világos, vidám kinézésű város, jól kövezett utcákkal, szép boltokkal, kávéházakkal, s csinos épületekkel; falainak, s kapuinak egy része még fenn áll régi nagyságának emlékei

gyanánt. Télben, midőn az erdélyi főnemességnek székhelye, színházával, kaszinóival, s magán társas köreivel, s mulatságaival birnia kell egy kis főváros minden vonzalmait.

A füzet többi részét a zsinati ünnepélynek részletes leírása tölti bé. Megjelenése után egy pár hónappal Tayler megszűnt élni, s e szomorú eset következtében Angliának minden részéből részvét nyilatkozatokat intéztek az elhunyt tisztelői, barátai, s ismerősei családjának egyedüli tagjához, leányához. Vallásfelekezetünk Egyházi Tanácsa sem mulasztá el a hála és tisztelet kívánalmainak eleget tenni; mert az elhunyt egyházunk ügyének ott a tengeren túl egyik legmelegebb szószollója, legbuzgobb támogatója volt. Másfelől Londonban tartozkodó tanulóink iránt kifogyhatatlan szivességgel viseltetett; tanácssal és útasítással segítette őket; pompás könyvtárát rendelkezések alá bocsátotta, s gyakran hívta őket vendégszerető asztalához, honnan kedélyes és mindig tanulságos társalgása által vendégeit új, meg új szeretettől, s tisztelettől eltelve bocsátá el. Estélyei, melyeken barátait öszszegyűjté, a műizléssel bíróknak sok élvezet nyújtottak, mert a szokott ének és zene mellett, melyek Angolhonban ilyen alkalmakkor a fő szerepet játszák, a finom izlésű, s tanult házigazda szobái álványain, s asztalain kitará útazásai közben öszszeszerzett műkincseit, szobrait, nagy festők képeiről vett másolatait, ritka kiadású diszkönyveit, s más eféléket. Háza egész múzeum volt. A kik őt így látták vendégei között jóakarattól sugárzó arczával, szives és lekötelező modorával, barátságos, rokonszenves társalgásával, azok Dr. Bearddel elmondhatják, hogy nem tudják, vajjon a mély alaposágú tudost, vagy a nyájas, talpig becsületes igazszívű embert fájlalják-e benne inkább.

U z o n i G á b o r . *)

*) Sajnálni lehet, hogy adatok hiányában kimerítőbb rajzát nem adhatjuk e jeles ember és tudós életének. Mindjárt halála után az „Inquirer“ című angol egyházi lapban, s a Theological Review-ban két rövid közlemény jelent meg róla; az egyik tanártársától, Martineautól, a másik Dr. Beardtól E közlemények az írók személyes remniszcenciáit tartalmazzák Taylert illetőleg, s egy pár megjegyzést egyéni jelleméről, s tudományos működéséről; egyik sem tart igényt arra, mintha rendszeres életrajz volna; azonban életének főbb fordulóit mindkettő ösmerteti. Vázlatunk kútfői ezek, s Taylernek erdélyi útazásáról kiadott füzete, melynek czime: Narrative of a visit to the Unitarian Churches of Transylvania, on occasion of the three-hundredth anniversary of the first proclamation of religious freedom at Torda in 1568. By John James Tayler. B. A. stb.

A római zsinat.

A r. kath. egyházban 306 év óta nem tartatott zsinat. Utolsó a szomorú emlékü tridenti zsinat volt, melynek feladata lett volna a Luther által megindított egyházszakadást az eláradt visszaélések bölcs orvoslása által megszüntetni; de a zsinaton tulsulyban volt büszke jézsuitapárt semmit sem engedett, s a teljes szakadást megátalkodottsága által maga a zsinat valósította. Remélte akkor, hogy majd jön alkalmas idő, midőn az általa hozott hátározatok erőszakkal fognak minden ország népeinek nyakára tétetni. Jött is, fájdalom, majd Németországban a 30 éves háború, Párizsban bertalanj, Hollandiában az Albféle dúlás, dél-Franciaországban a pápai kereszties-hadak irtása, mindenütt az inquisitio öldöklő keze, stb. stb. de a tridenti zsinat céljai még sem teljesültek, milliók szenvedése s kiontott vére még termékenyebbé tette a szabadság földét. Azután minden század új világosságot hozott s a r. kath. egyház arczát sötétebbé, állását ingatottabbá tette.

Vége a 19-ik század tudományos haladása óriási hatalommal nehezült a római egyházra. A hierarchiának minden erőfeszítései, vagy magokban megsemmisültek, vagy csak pillanatnyi eredményeket vihettek. Míg az abszolút irányú s mindenben conservatív hatalmak itt ott tarthatták magokat: ezeknek ők voltak mindenütt leghivebb szövetségesei, de az utóbbi években az alkotmányos szabadság szelleme Európában majd minden trónra felvergődött, s azóta a római egyház a legaggasztóbb válságnak megy elejébe. Azonban, mint 300 és mint 1000 év előtt: most sem akar engedni semmit.

A római curia utolsó nyílt fegyvere most már az encyclikák és syllabusok proclamálásában áll, melyekben a tudományok vívmányait, az alkotmányos szabadság eszméit, modern gondolkozást s mindent, a mi a tridenti dogmákban nem gyökeredzik, kárhozzat. Az utóbbi években lázas tevékenységet fejtett ki Róma e téren. Azonban sehol sem látva eredményt: a szorongatott curiában megfogamszott egy végső nagy elhatározás, Rómába zsinatot hívni össze, s a világ minden részeiből öszszegyűlt püspökökkel együtt tüntetni a világ ellen. Így hitta öszsze IX. Pius pápa 1867-ben a zsinatot Rómába 1869. évi dec. elejére.

A meghívás egyenesen a püspökökhöz intéztetett, tehát nem, mint régen volt szokásban, az uralkodókhoz; ezek világi képviselők küldésére sem hivattak most fel. De a kormányok ezért a püspököknek Rómába utazását sehol sem akadályozták.

Ha meglepte a világot ezen zsinat összehívása: még inkább meglepte az, midőn elterjedt, hogy a zsinat főfeladata lesz a pápa csalhatatlanságának *) dogmatizálása.

A miért a pápák több mint 1000 éven keresztül küzdöttek részint a zsinatokkal, részint a világi uralkodókkal, hogy csalhatatlanságuk ünnepélyesen kimondassék és elismertessék; de a mit soha, még a VII. Gergelyféle időkben is kivinni nem tudtak, — hogy az most a 19-dik században megkisértessék, most midőn a despotismus és absolutismus mindenütt töredezik, hogy egy ember az egész kath. egyházban mindenható tekintélyvel ruháztassék fel, ugyszólván istenné tétessék: valóban oly vakmerő gondolat, mely az összes európai sajtót méltán felzudította.

Rómában biztak a püspöki kar alázatos meghajlásában, mely már 1858-ban szó nélkül fogadta IX. Pius azon rendeletét, melyben tudatta, hogy sz. Mária szeplőtlen fogantatását a r. kath. egyház sarkalatos dogmái közé igtatta. Oly jog bitorlás, melyet szintén soha egy pápa is zsinat beléegyezése nélkül gyakorolni nem mert. Biztak abban, hogy a szorongatott főpapok bármire kész kezet nyújtanak, a mi által a római jézsuita párt az anynyifelől ostromolt egyház állásának szilárdítását s tekintélyének emelését eszközölni véli. De nem épen úgy történt minden, a hogy számították.

Nem említjük az összes mivelte világ kárhóztató közvéleményét, mely a sajtó által mindenütt nyilvánult; nem említjük a névtelenül s jeles tudósoktól megjelent számtalan könyveket s röpiratokat, melyek a csalhatatlanság kimondását észszerűen lehetetlennek, s ha mégis kimondatik, botrányosnak s magára a római egyházra is vészthozónak nvilatkoztatták; csak a magasabb clerusban nyilvánult némely jelenetek érintésére szoritkozunk.

Már Hyacint atya, párisi hires karmelita szónok, ide célzott, midőn a világ előtt kijelentette, hogy nem türhet sok oly intézkedést, mely a r. kath. papot minden szabadakarattól megfosztani s szolgává tiporni czélozza. Őt természetesen excommunicálták.

Az öreg Montalembert, a catholicismusnak egész életében ren-

*) A M. Állam kenetes magyarsággal „csalatkozhatnámságot“ ir.

dithetlen védelmezője, egy levelében feltétlenül kárhoztatja azt a törekvést, hogy a pápa csalhatatlansága zsinatilag kimondassék.

A német r. kath. püspökök Fuldában gyűlést tartván, szintén oly szellemben nyilatkoztak, melyszerint nem hihetik, hogy a zsinat oly dogmát hozzon, mely a civilizációval és a tudomány valódi érdekeivel, vagy az igazi szabadsággal ellenkezzék.

Darboy, párisi érsek, Rómába indulása előtt egy körlevelet bocsátott ki, melyben fejtegeti a zsinat lehető céljait. Ki tér a csalhatatlanságra is, de azt komolyan nem hiszi, hogy szóba is jöjjön. Még feltünőbb volt Dupanloup orleansi püspök hasonló nyilatkozata, mivel ő mindig a Rómához simuló hivebb főpapok közé számíttatott, sőt a pápa világi hatalmának is heves bajnoka volt. A curia érzékenyen is vette kivált ez utóbbinak felszólalását.

De menjünk tovább.

A zsinatot a pápa 1869. dec. 8-kán csakugyan megnyitotta. A megjelenni jogosult 1044 főpap közül a zsinaton megjelent 764. Még pedig Európából 541, Amerikából 113, Ázsiából 83, Áfrikából 14, Ausztráliából 13. — Rangra nézve a megjelentek közül bibornok 42, pátriárcha 10, primás 4, megyés érsek 105, érsek in partibus 22, megyés püspök 424, püspök in partibus 98, végre 46 rendfőnök és 6 abbatess nullius.

A megnyitás nagy processioval s természetesen nagy pompával történt, hiszen pompa és külső látványosság a római egyháznak főjellemonása. Már a 700-nál több püspök tarka ornatusban, kik közül mindeniknek slepjét egy egy más pap vitte, a dragonyos és zuáv sorfalak, a pápa a sedes gestoriálison vitetve, mellette más udvarnokokon kívül a legyezöket vivő atyák, — a hullámozó nép és vendégsereg, harangok zugása és ágyuzás — stb. mindezek elég fényes és valóban sajtáságos képet adhattak, — krisztusi alázatosság helyett azonban a szemlélőnek inkább a papi kevélység színezetét tünetett szeméibe.

A pápai megnyitó allocutió így kezdődik:

„Tisztelendő testvérek!

Fölöttébb örvendünk, hogy miért öszszes imáinkban könyörögünk, Isten különös kegyelméből megnyithatjuk ezen általunk kihirdetett egyetemes zsinatot. Azért örvendez a mi szívünk az urban és nagy vigasztalásunkra szolgál, hogy ezen jelentőségteljes, a b. szüz Mária szeplőtelen fogantatásának szentelt napon ismét nagyobb számmal láthatunk, mint bár mikor, a ker. vallás ezen erős-

ségében titeket, kik arra vagytok hivatva, hogy támogassatok bennünket apostoli gondoskodásunkban.

Ti azonban, tisztelendő testvérek, kik Krisztus nevében gyülekeztetek össze, azért vagytok itten, hogy bizonyosságot tegyetek velünk együtt Isten igéjéről, Isten útjára vezessetek minden embereket az igazságban, s az áltudomány ellenvetései fölött a sz. lélek vezetése alatt velünk együtt ítéljetek.

Mert ha valaha, ugy különösen a jelen korban, midőn a lakói által megmérgezett föld valóban hervadtá lőn, az Isten dicsósége és nyájának üdve iránti buzgalom követeli tőlünk, hogy vegyük körül Siont, hirdessük az üdv igéit tornyairól és helyezzük sziveinket annak védelmére.

Látjátok ugyanis, tisztelendő testvérek, mily vakmerőséggel rohanta meg és ostromolja még mindig az emberi nem ellensége Isten házát, melyet szentség illet meg. Az ő izgatására garázdálkodik mindenfelé amaz összeesküvés, mely az egyesülés által megerősödvé, gazdag eszközök és intézetek felett rendelkezve, s a gonoszság takarójául a szabadságot használva, nem szünik meg a legelkeseredettebb, mindennemű gonosz tettekkel elárasztott harczot folytatni Krisztus egyháza ellen. Ismeritek ezen harcz módját, hatalmát, fegyvereit, és terveit. Folyvást szemeitek előtt lebeg, mennyire megzavartatott és összezabonyolított azon egészséges tan, melyre minden embernek támaszkodni kell, mily siralmasan elferdített minden jog; látjátok az arczátlan hazudozás és csábítás mindennemű cselfogásait, melyek által a jogosság, tisztelet és tekintély üdvös kötelékei szétszaggatva, a leggonoszabb szenvedélyek lángra gyulasztatnak, s a keresztény hit teljesen kiirtatik az emberek szívéből elanynyira, hogy korunkban Krisztus egyházának bizonyos megsemmisülésétől kellene tartanunk, ha az emberek cselszövényei és erőfeszítései által valaha kiirtathatnék. És ez hatalmasabb, mint az egyház — mondja aranyszájú sz. János — az egyház erősebb, mint maga az ég. Az ég és föld elmulnak, az én szavaim el nem mulnak. Mely szavak? Te Péter vagy és e köszál-ra épitem egyházamat, s a pokol kapui nem fognak rajta erőt venni.“

Elég enynyi a megnyitó allocutio szellemének megismertetésére. Panasz a század civilizációjának, minden vivmánya ellen és fenhéjázó kérdés az egyház hatalma felett, mely az égnél és földnél állandóbb! Az allocutio hátra levő két-harmada egészen

üres; a püskökök dicsértetnek benne, kiket a pápa az összes kath. egyház családjának tekint. Reformról egy szó sincs.

A zsinat megnyitása után több napok alatt öt bizottság alakított, mindeniknek elnöke egy-egy bibornok. Az első bizottság a „Judices excusationum, querelarum et contraversiarum“, ez vizsgálja meg a meg nem jelent püskökök mentségeit, s elintézi a felmerülhető czivódásokat, s elsőség feletti versengést. A 2-dik bizottság „De rebus ad fidem pertinentibus“, 3-dik „De rebus disciplinæ ecclesiasticæ.“ 4-dik „De rebus ordinum generalium.“ 5-dik „De rebus ritus orientalis.“ Mindenik bizottság külön 24 tagból áll. Ezekon kívül van egy sajtósági 6-dik bizottság is, melynek mind a 25 tagját a pápa nevezi ki legbiztosabb embereiből, ennek feladata az, hogyha az előterjesztendő tárgyakra nézve valaki módosítványt, vagy külön indítványt akarna előadni, azt előbb ezen bizottsággal közölnie kell, s ha ez beleegyezik, adhatja elő. Rómában ez a szólásszabadság! Mihez azt említjük még meg, hogy a titoktartásra minden főpap esküvel köteleztetett. A gyűlések természetesen nem nyilvánosok.

Meg kell említenünk még egy bullát, melyet a pápa mindjárt a zsinat elején közzé tett, melyben elősoroltatnak azon esetek, melyekben az excommunicáció a pápának fentartatik. Ezen bulla részint indignatiót, részint gunyt keltett a sajtóban, s mind kettőre nagyon érdemes. Közöljük az egész okmányt, hadd ismerjék meg olvasóink az abban foglalt átkozódást:

1., Minden, a ker. hitet elhagyókat (apostatas) és az eretnekeket együtt és egyenként, bármi névvel neveztessenek és bármely felekezethez tartozzanak; továbbá a kik nekik hisznek, őket befogadják, pártjokat fogják s általában mindazokat, kik őket védelmezik.

2., Együttesen és egyenként azokat, kik az apostoli szék engedelmé nélkül tudva olvassák a hithagyók és eretnekek oly könyveit, melyek az eretnokségért harcolnak, valamint azokat, kik valamely szerzőnek apostoli irat által névszerint megtiltott könyvét olvassák vagy azon könyveket magoknál tartják, kinyomattatják és bármi módon védelmezik.

3., A szakadárokat (schismaticos) és azokat, kik az idő szerinti római pápának tartozó engedelmesség alól magokat makacsul kivonják, vagy azt felmondják.

4., Együtt és egyenként, bárminő állásuk rangjuk és helyzetük legyenek is, azokat, kik az azon időbeli római pápák rendeletei és parancsai ellenében a jövőre egyetemes zsinatra felebbeznek, valamint azokat is, kiknek segélyével, tanácsával vagy pártfogásával a felebbezés történik.

5., Mindazokat, kik a római szent egyház bibornokait, patriarcháit, érsekeit, püskökeit és az apostoli székek legatusait vagy nunciussait megölik, megcsonkítják, megverik, elfogják, bebörtönözik, letartoztatják vagy ellenségesen üldözik, vagy megyéjükből, területükről, földjeükről vagy uradalmaikból kiűzik, valamint azokat is, kik ezeket elrendelik, helyben hagyják, vagy hozzá segítséget, tanácsot vagy védelmet nyújtanak.

6., Azokat, kik közvetlenül vagy közvetve akadályozzák az egyházi törvénykezés gyakorlását, s az ide folyamodókat a világi törvényszékekhez utasítják, vagy a kik ezt elrendelik, segítik, tanácsolják vagy pártolják.

7., Azokat, kik közvetlenül vagy közvetve kényszerítik a világi bírót, hogy joghatóságuk alá vonják az egyházi személyeket a kanonjogi intézkedések ellenére, valamint azokat is, kik az egyház szabadsága és joga ellen törvényeket adnak.

8., Kik a világi hatalomhoz fordulnak, hogy az apostoli székek, vagy legatusai vagy delegatusai által szándékolt kibocsátványt vagy cselekvényt megakadályozzanak, s azok kihirdetését vagy végrehajtását közvetlenül vagy közvetve akadályozzák.

9., Mindazokat, kik meghamisítják az apostoli kiadványokat, akár breve, akár kérelem alakjában, kegyelmi vagy igazságszolgáltatási tárgyban a római pápa, vagy a r. sz. e. alkancellárjai vagy ezek helyettesei által, vagy a római pápa parancsából irattak alá, nem különben azokat, kik az apostoli kiadványokat meghamisítva terjesztik vagy hamisan aláírják a r. pápa vagy alkancellárja vagy ezek helyettesei neve alatt a breveket.

10., *)

11., Akik bitorolják vagy lefoglalják az egyházi személyekhez, azok gyülekezetéhez vagy javadalmához tartozó jogokat, javakat és jövedelmeket.

12., Akik megszállják, lerombolják, elfogadják magok vagy mások által a római egyházhoz tartozó városokat, földeket, helységeket vagy jogokat, vagy azokban a legfőbb igazságszolgáltatást bitorolják, zavarják, elfoglalják, nemkülönbén kik az említettek bármelyikéhez segítséggel, tanácsal, pártfogással járulnak.“

Ezen üres frázisu bullára csak anynyi megjegyzésünk van, hogy e szerint átkozott nem csak minden protestans ember, nem csak minden tudomány barát, nem csak minden alkotmányos szabadság-

*) Ugy látszik, hogy a 10-dik ponttól magok a kath. lapszerkesztők is viszszaforozadtak; mert azt egyik sem közölte. Szerk.

ra törekvő nép és kormány; hanem kétségen kívül a kath. egyház hiveinek is legnagyobb része. Ilyen bullával elmondhatja a pápa, hogy „neki ugylátszik, mintha a püspöki kar az egész római egyház hiveinek családját magába foglalná.“

Eddig a megnyitón kívül ünnepélyes gyűlés több nem tartott. Ünnepélyes gyűlések csak akkor fognak tartatni, ha a bizottmányok munkálatai a congregationalis gyűlésekbe megállapítatnak anynyira, hogy az ünnepélyes gyűléseken készen előterjesztethessenek, hol aztán senkinek sem szabad felettök vitatkozni, hanem csak placet vagy non placet szóval szavazni.

Congrenationalis gyűlést már mintegy 30-at tartottak.

A cong. gyűlések nem lévén nyilvánosak, azokból kevés szivárog a világ eleibe. Mindazáltal anynyi mégis szivárogott ki, melyből lehet látni, hogy ott sem foly minden a római curia tetszése szerint. Már a jan. 10-én tartott első generalis congregation többen kikeltek az ügyrend ellen, mely szerint a szabad vélemény nyilvánítás teljesen elnyomatik. Kivánták, hogy az ügyrendet ne a pápa octroyálja, hanem maga a zsinat állapítsa meg. Szenvedélyesen szólott Strossmayer, horváth püspök, a római omnipotentia ellen, kivánta, hogy ne csak a pápa, hanem a püspökök jogai is tiszteletben tartassanak, hogy az egyház inkább a decentralizatióra mint további centralizatióra törekedjék, — az elnök többszöri rendre utasítás után tőle elvonta a szót. Mire Dupanloup orléansi püspök több francia püspökkel elhagyta a termet. Mathieu besançoni bibornok — állítólag azon felkiáltással ment ki a teremből, „nem zsinat ez, hanem inquisitio!“ utóbbi bibornok többed magával Rómát is odahagyta. Maret, francia püspökről pedig, kinek a csalhatatlanság ellen irt műve a római indexbe került, a lapok azt állították, hogy midőn Rómába érkezett, egy buzgó ultramontán püspök társa arczul ütötte. Azt is híresztelték, hogy Strossmayer ellen is merénylet kísértetett volna meg.

Helyén látjuk itt a híres Döllinger prépost rendkívüli érdekes cikkéből, mely az „Augsb. Allg. Zeitungban“ nemrég megjelent, a következőket kiemelni: „Az új ügyrend, — mondja Döllinger, — egészen eltér mindattól, mi máskor a zsinatokon szokásos volt, s a mint a korábbi zsinatok döntvényeiket hozták. Az egyház fennállásának első évezredén minden püspöknek jogában állt tetszése szerint adni be indítványt és az elnökök — a császár s a pápa képviselői — gondoskodtak a rendről és a legegyszerűbb módon vezetétek a tanácskozásokat. A tridenti zsinaton a legátusok a püs-

pökökkel együtt állapíták meg az ügyrendet, de Monte bíbornok a zsinat elé terjeszté azt, mely egyhangulag elfogadta. A mostani zsinat tehát az egyháztörténetben az első, melyben az atyákra megkérdezésük nélkül erőszakoltak ügyrendet. Ezen ügyrend, mely tudvalevőleg legújabban még szigorubbá van téve, nem veszi tekintetbe az atyák óhajait. Két vonás jellemzi azt. Egyfelől minden hatalom és befolyás a zsinat tárgyalasaira az elnöklő legátusok s a bizottságok kezébe van téve, ugy, hogy a zsinat még velök szemben is egészen hatalom- és akarat-nélküli.

Ezenkívül a hit és a tan legfontosabb kérdéseit a fejszám egyszerű többsége, a felállás vagy ülvemaradás által dönteti el. Mióta hire szállt, hogy zsinat fog egybehivatni, minden theologus azt tette egyetemessége alapfeltételül, hogy teljes szabadság uralkodjék benne. Ez azonban az ügyrend által teljesen ki van zárva. 1800 év óta egyik alapelve az egyháznak, hogy a tan és vallásról szóló határozatokat legalább is erkölcsileg, egyhangulag lehet csak hozni. Ez alapelv a kathólikus egyház egész rendszerével a legszorosabb öszszefüggésben áll. Nincs dogma, a melyet egyszerű szavazattöbbséggel és egy kisebbség ellenzése daczára fogadtak volna el. Az egyháznak feladata a kezdettől letétkép átvett tanokat megőrizni és kezelni. Nem csinál ő új hitelveket. A zsinat, mint az egyház képvisellete, sem teheti ezt. A püspökök a zsinaton mindenekelőtt a tanu szerepét vizsik, kimondják és constaltják azt, hogy községeik mit vallanak hitelvül.

De ők bírák is, s mint ilyenek, a törvényt nem csinálják, hanem csak magyarázzák és alkalmazzák. Ők tehát megvizsgálva a multat és jelent, távol minden egyéni érzelemtől, kimondják: vajjon a felmerülő tan az isteni letét folyamánya, s így mindenki által elfogadandó-e vagy nem. A zsinat tehát csak oly elveket emelhet dogmává, melyeket az egyház már előbb is általánosán hitt és vallott. De ha valamely elv századokon át a theologia minden fegyvereivel meg volt támadva, azt soha — még a zsinat sem emeltetheti dogmává. Előbb figyelembe vették ezt a zsinatok. Mihelyt a püspökök bizonyos száma a többség által ajánlott decretumok ellen felszólt, azok nem is emeltettek jogerőre. Bizonyos tanak valódi kathólikus jellemét az teszi kétségtelenné, ha mindenki elfogadja; de mihelyt tekintélyes kisebbség találkozik ellene, az többé dogma nem lehet.

Ezen állítását Döllinger a zsinatok történetéből adatokkal bizonyítja be. A tridenti zsinaton IV. Pius azon utasítást adta lega-

tusának, hogy semmit se engedjen elfogadtatni, mi az atyáknak nem tetszik. Hónapokig nem vettek elő oly decretumokat, melyek az atyák egy részének nem tetszettek, s csak akkor lőnek elfogadva, midőn már senki sem ellenzé. Minden theologus elismeri, hogy a zsinat oecumenicitásának alapfeltétele a szabadság. A szó és a szavazás szabadsága. Senkit sem szabad — mondja Tournely — visszautasítani, ki szólani akar. Nem csak a physikai kényszer teszi a zsinat határozatait semmisékké. Ha a szabadság, a valódi zsinat ezen életlevegője, megsemmisítették, a zsinat legitimitása is megszűnt. Pedig az ismeretes ügyrend a szabadság legkisebb árnyékát is kizárja a zsinatból“.

Mindezekből s hasonlókból, miket felsorolni feleslegesnek tartunk, annyira bizonyosnak látszik, hogy a római uralkodó jezsuita párt eljárása a püspökök közül is sokakban felébresztette az emberi önérzetet. Ezek közé tartoznak főleg a francia püspökök s a németek közül többen.

Végre a zsinat főtárgya, a pápa csalhatatlansága csakugyan felmerült. Számos püspök aláírásával egy petitio nyújtott át a pápának, melyben kéri öszentségét, hogy tekintve az egyház érdekét, egyezék belé csalhatatlanságának ünnepélyes kinyilatkoztatásába, hiszen e hit a kath. világban különben sem új. A hogy ezt a csalhatatlanság ellenesei megtudták, azonnal egy ellenkérvényt szerkesztettek, másnap bé akarták nyújtani, de nem fogadtatott el; kinyomtatását sem engedték meg. Itt már az eddig habozó magyar püspökök is — Simor esztergomi érsek kivételével — az ellenkérvényhez csatlakoztak; még olyanok is, mint Rauscher, bécsi érsek, az 1855-beli osztrák concordatum szerzője, aláírták az ellenkérvényt, állítólag azon okból, mert időszerűtlennek tartják a csalhatatlanság proclamálását s több rosszat várnak egy ily lépéstől az egyházra, mint jót. A csalhatatlanság elleni oppositíót Rómában mintegy 130-ra teszik, köztök igen sok tekintélyes főpap. Persze, törpe minoritás, de nagy sulyu minoritás, miután három nemzetnek, (a francziának, németnek és magyarnak) egy-kettő hiján öszszes püspökeit magában foglalja.

Figyelemre méltó Döllinger, müncheni nagyhirű kath. tanár s egyházi jogtudósnak, hasonlólag a pápa csalhatatlansága ellen az „Augsb. Allg. Zeitungban“ kiadott s egész Európában roppant helyesléssel fogadott czikke. Ő alaposan fejtegeti, hogy a csalhatatlanság dogmája mélyen lealázó s elszomorító volna a kath. világra; továbbá, hogy egy ilyen dogmának jogosultsága sincs, miután a

történelem nyilván bizonyítja, hogy sok pápának a hit körüli nyilatkozatait a zsinatok később elvetették, sőt Honorius pápától kezdve, kit a 7-dik században, halála után, II. Leo pápa hitbeli tévedéseiért excommunicált, nem egy pápa fosztatott meg székétől s bélyegeztetett meg, részint zsinatok, részint után következő pápák által hasonlóképp hitbeli tévedésekért. Tehát bizonyos, hogy volt elég pápa, ki nyilván botlott és csalódott s azért lakolt is. Ki állhat jót az ezutáni pápák csalhatatlanságáról? Ki áll jót arról, hogy maga IX. Pius is nem botlott nagyokat? Ők is gyarló emberek, csalhatatlan ember pedig nincs.

Azonban mi nem tartozunk azok közé, kik azt hiszik, hogy a római curia a csalhatatlanság ellen felzúdult európai közvéleményt, az alapos ellen-felszólalásokat, bármily tekintélyes püspöki minoritás oppositóját, vagy a kath kormányok jóakaró figyelmeztetését, vagy végre a pápaság alig tartható helyzetét tekintetbe venné. A sz Péteri kevélység s az istenített főpapi tekintély felüláll mindenben, kivált míg Napoleon katonái állnak oldala mellett! Ha egyszer valamit a vatikánban eltökéltek: az megmásíthatatlan!

De legyünk méltányosak! Miután a pápa a csalhatatlanság kérdését enynyire engedte menni: valljuk meg, hogy ily helyzetben a pápaságra nézve a visszalépés roppant vereség volna. S ha a földön valaki ily kudarcot tűrni nem szokott: az mindenkéfelett a római pápa. Igaz, hogy kiépülhető volna egy ily vereség is, sőt a bölcs mérséklet minden méltányos gondolkozásu ember előtt tiszteletet szerezne később IX. Piusnak is. De szorult-e egy római pápa az apró emberek ilyen vagy amolyan véleményére? Mit hallgatnak arra Rómában, ha valaki csaknem kétségbe esve jósolja: hogy nem messze lehet az idő, midőn maga a pápák alásülyedt tehetetlensége nevétségesen fogja illusztrálni a pápák minden-tudását, azaz csalhatatlanságát! Elvégre is, ha senki sem hinné is, azért a pápa tarthatja magát csalhatatlannak. De ez a sors nem fogja érni, mert a szent atya körül mindig lesz egy kis hű hizelgő környezet, kik legalább színleg, szent áhitattal fognak porba borulni az isteni pápa előtt! Aztán a római katolikus papi kászt elég nagy és elég fegyelmezett arra, hogy a csalhatatlanság dogmája bennök hívőkre, vagy legalább hirdetőkre találjon mindenfelé.

A mitől némelyek félnek, hogy a szóban levő dogma roppant kárral hatna a mivelt világra, s talán megakasztaná az emberiség előhaladásának folyamatát: mi ily rémekről nem tartunk. Egy intézmény nagy hatással lehet, ha a kor szelleméből foly. Ellenben,

halva született minden intézmény, mely egy század uralkodó lelkével ellentétben születik. A hit még sokáig lehet egyes pontokon ámitási eszköz, de a civilizált világot keresztes hadakra a vak hit többet nem fogja fánátizálni.

Épen ezért nem osztjuk azok nézetét sem, kik a mostani római zsinatot a század legnagyobb eseményének tartják. A mit megengedünk, az anynyiból áll, hogy a fenforgó zsinat a századnak legsajátságosabb, s a mostani időkbe legkevésbé bele illő eseménye.

Majd, ha a congregatiók munkálataikkal készen lesznek, s az ünnepélyes gyűlések megkezdődnek, a hozandó fontosabb határozatok, illetőleg dogmák ismertetésével, olvasóinkat szerencsétlenni fogjuk.

Egy német lap már is közli az ujonnan formulázott schemát a pápa csalhatatlanságáról, mely következőkép hangzik :

„Pótfjezet a római pápa primátusáról szóló decretumhoz, mely kijelenti, hogy a római pápa a hit és erkölcsi ügyeket illető határozataiban nem tévedhet. A szent római egyház a legfőbb és teljes primátust és principátust tartja az egyetemes kath. egyház felett, melyet magától az Urtól sz. Péter, az apostolok fejedelme által, kinek utóda a római pápa, a hatalom teljével átvettnek igazán és alázatosan elismer. És miként mindenek előtt kötelessége a hitigazságot védeni, ugy szükség, hogy netalán: kérdések, melyek a hitre vonatkozólag keletkezhettek, az ő ítélete által döntessenek el, és mivel Urunk Jézus Krisztus szavait, midőn mondja : „te vagy Péter“, tekintetbe kell venni. Mi itt mondatik, bébizonyul a következmények által, miután az apostoli szék a kath. vallást mindig szeplőtlenül megőrzé és a tant mindig tiszteletben tartá. Ezért tanítjuk mi a szent zsinat helyeslésével és definiáljuk, mint a vallás dogmáját, hogy Isten segítségével a római pápa, kiről sz. Péter személyében Urunk Krisztus szinte mondá: „imádkoztam érte, hogy el ne fogyatkozzék a te hitte“, nem tévedhet, ha — mint minden keresztény legfőbb tanítója lépve fel — tekintélyével definiálja, mit a vallás és erkölcs ügyeiben az egész egyház megtartani köteles, és hogy a római pápa tévelynélküliségének és csalhatlanságának e praerogativája olyan terjedelemmel bir, mint melyet az egyház csalhatlansága ölel át. Ha azonban valaki — mit isten távol tartson — ezen definióknak ellentmondani merészelne, ugy tudja meg, hogy a vallás igazságától szakadt el“.

Különfélék.

A cultusminiszter legújabb törvényjavaslatai. A jelen füzetbe szánt önálló cikkek anynyira elfoglalták a kiszabott tért, hogy sem a vallás szabad gyakorlatáról és a vallásfelekezetek egyenjogúságáról, sem a pesti és kolozsvári egyetemekről szóló legújabb törvényjavaslatokhoz nem szólhatunk tüzetesen. Érintetlen azonban még sem hagyhatjuk a vallást és nevelést illető eme nagy fontosságú kérdéseket.

A vallás szabad gyakorlatáról és a vallásfelekezetek egyenjogúságáról szóló törvényjavaslat 13 §-ból áll. Az első 4 §-ben a teljes vallás és lelkiismereti szabadság oly határozott kifejezést nyert, hogy a ki eddig kételkedett volna a cultusminiszter liberálismusaiban, az is meggyőződhetett arról, hogy b. Eötvös nem csak az eszmék világában, hanem a gyakorlat mezején is hű bajnoka a szabadelvűségnek, mely nevét fénykoszorúval övedzi.

Az 5-dik § már némi aggodalomra adhat okot. Mi elismerjük, hogy az állam főfelügyeleti joga meg kell hogy maradjon, ha az államban államot nem akarunk teremteni; de a hogy e felügyeleti jog az említett §-ben körül van írva, könnyen megakadályozhatná az előbbi 4 §-ben kimondott elv megtestesíthetését. S ha áll az, a mi a 3-dik §-ben ki van mondva, hogy vallási hite vagy egyházi szabályai senkit nem menthetnek fel törvényben rendelt bármely polgári kötelességek teljesítésétől, akkor mi szükség van rá a vallásfelekezetek minden egyes határozatait s jegyzőkönyveit vizsgálat alá venni s erre egy költséges hivatali személyzetet tartani, mikor az oly egyházi határozat, a mely az ország törvényeibe ütközik, már ennél fogva életbe sem léptethető. Nézetünk szerint az alkotmányos szabad életnek főbb biztosítéka az egyéni szabad munkásság. E jog érvényesíthetése leginkább megilleti azokat a testületeket, melyek — mint egyének — a társadalom szellemi, tehát legdrágább érdekei fejlesztésére munkálnak, mely munkásságra az állam praeventív befolyása csak szibbasztólag hathat. Szerintünk az állam és társadalom szellemi érdekeinek emelkedése azt követeli, hogy az erkölcsi testületek s jelesen a hitfelekezetek, a legszabadabban munkálkodhassanak mindaddig, míg tetteik az állam törvényeivel s a társadalom érdekeivel öszsze nem ütköznek; ez esetben az állam kötelessége hatalma sulyával fellépni. Míg valamely felekezet ténylek által az önállóságra magát képtelennek nem nyilatkoztatja, nem csak feleslegesnek, sőt károsnak tartjuk a kézenvezető atyás-

kodást. Tehát az állam föfelügyeleti jogának gyakorlására vonatkozó §-et másképpen kellene formulázni.

A 6 és 7 §-ek szerint a róm. és gör. katolikus egyházakkal szemben az állam eddigi viszonya megmarad. Igaz, hogy ez némileg még az államvallás színezetét viseli magán; de a míg a kath. autonomia nem létesül és még inkább, a míg a kath. egyházi vagyontól a tisztán állami vagyon el nem különböztetik, másként nem is lehet; addig a kath. egyház sem követelheti magának az autonómiát abban az értelemben, a mint azt a protestáns egyházak birják, szervezetlen állapota miatt annak gyakorlatára képtelen lévén.

A 8-dik §. az áttéréseket szabályozza ugyanazon módon, a mint ez az 1868-dik LIII-ik t. cz. 3—8 §-ban körül van írva. Erre nézve sokkal czélszerűbb volna az Ausztriában levő szokást követni, mely szerint az áttérni akaróknak, nem az elhagyandó egyház lelkészénél, hanem a politikai hatóságnál kell magát jelentenie. Ez által meg lenne kímélve a vallását változtatni óhajtó egyén azon kellemetlenségektől, a melyeknek ki van téetve, ha történetesen olyan papja van, a ki csak a maga vallását tartja idvezítőnek s tulságos aggodalomba esik felebarátja idvessége felől. Ekkor aztán a kétszeri bizonyítvány s átirások is elmaradnának; a polgári hatóság tudathatná mindkét illető egyházzal a nála tett jelentést.

A 9-ik §. a polgári házasságkötés úttörője. A 10-ik § a gyermekek vallásos nevelésére vonatkozik. Megvalljuk, hogy e pontra nézve, mi más nézetben vagyunk. Nem lévén elzárva senki attól, hogy éppen azt a vallást kövesse, a melyet tetszik, óhajtanók megtartatni azt a törvényt, hogy a fiuk az apa, a leányok az anya vallását kövessék. A szabad megegyezés szépen hangzik, de a jelen esetre nézve, bárki mit mondjon, rendszeresen csak az egyik fél sérelmével eshetik meg. Aztán, ha már mégis a szülők joga a gyermekek vallását meghatározni, nem látjuk át, hogy e jogot miért gyakorolhatják csak a gyermek 7 éves koráig.

Ezek az érintett törvényjavaslatban letett főbb elvekre vonatkozó észrevételeink, a melyeknek bővebb kifejtését ezuttal kényszerűen elhalasztani.

A pesti egyetemről szóló t. javaslatban a theologia három facultással tervezettké béállítatni. Ugy látszik, hogy a cultusminiszter nem tartja épp oly semminek a theológiát, mint azok, a kik attól még a tudomány nevet is meg akarják vonni. Ezt a lapokban valaki azzal akarta bécbizonyítani, hogy a theologia azért nem tudomány, mert változhatatlan tantételekre van fektetve. Pedig hogy ez nem áll, semmi sem mutatja inkább, mint a jelenben ülésező római concilium, hol egy oly tantétel felállításán munkálnak, a mely eddig nem létezett. Aztán ha állana is, ez nem criteriuma a tudomány meghatározásának; mert ez uton a mathezis sem lenne tudomány, mely ugyancsak változhatatlan tantételen, t. i. a $2 \times 2 = 4$ -en alapszik. Mi szívünkben ödvözöljük az új t. javaslatot addig is, míg eljön az az idő, hogy valamint a philosophiának, az

orvosi tudománynak : ugy a theológiának is különböző irányai egy facultásban egyesíthetők lesznek. Üdvözljük egyfelől azért, mert az egyetem szó magával hozza azt, hogy abban a közmívelődésnek minden eszközei képviselve legyenek, s hogy a theologia ezek közé tartozik, mutatja a civilisatio története. De üdvözljük másfelől azért is, mert ez a legbiztosabb útja és módja a vallásfelekezetek kölcsönös érintkezésének, egymáshoz való simulásának.

A kolozsvári egyetemről szóló t. javaslattal egy óhajításunk közelebb jutott a valósuláshoz ; theologiai facultás nélkül azonban ezt sem tartjuk még a szó teljes értelmében egyetemnek.

Az egyháznak nyújtandó segedelmet az országgyűlés a vallás és közoktatási minisztérium költségvetése tárgyalása alkalmával a rendes kiadások sorából a rendkívüliekébe tette át. Ebben egy lépést látunk arra, hogy az egyes egyházaknak az állam részérőlki segedelmezése az állam költségvetéséből idővel teljesen eltűnjék. Mi egyébaránt, őszintén szólva, éppen az egyház függetlensége és szabadsága érdekében helyesnek is tartjuk az egyházaknak teljesen önerejükre utalását. S midőn unitárius hitfelekezetünknek az állam segedelmezéséből kizárása czéloztatott, csak a jogosság és méltányosság szempontjából szólaltunk fel, igazságtalannak és a méltányossággal ellenkezőnek látván, hogy míg némely hitfelekezetek az állami segedelemben részesültek, másoktól megvonassék.

Egyébaránt az a meggyőződésünk, hogy míg egyes hitfelekezetek kezén egyházi és nevelési czélokra állami vagyon van, addig a hasonló jogu és munkakörű egyházaktól az állam a maga segedelmezését nem vonhatja meg. És a mikor ez kivétel nélkül minden egyházra nézve békövetkezik, hiszszük, hogy vallásközönségünk ügyében semmi változást sem idézend elő ; háromszázados életünk történelme ugyanis biztosít minket az iránt, hogy annak az erős akaratnak és buzgalomnak nyomán, melynek sugallatára egyes hit-rokonaink mellett ekklézsiáink és belső embereink magokat évi rendes segedelemmel megrótták, e segedelmezést és önkéntes adót és kötelezettséget a szükség idején mindig készséggel sietnek teljesíteni.

Az unitárius isk, tanítók Torda-Aranyos körben egyletet alakítottak, melynek czélja tanítói értekezletek tartása által a népnevelés ügyét fejleszteni. Évenként kétszer gyűlnek össze különböző helyeken, s mi reméljük, hogy az illető ekklézsiák segédkezett fognak nyújtani e buzgó törekvésre az értekezlet koronként leendő elfogadása által. Az egyletnek minden környéki unitárius iskolatanító tagja. A tagsági díj 1 frt o. é. a miből szaklapok és könyvek vásároltatnak.

Az angol oktatási bill szerint, mely febr, 17-én terjesztett az alsóház elébe : a miniszter kerületekre kívánja felosztatni az országot Felügyelők puhatólják ki az iskola-köteles gyermekek számát, valamint a fennálló elemi iskolákat. Oly iskolák, melyek

nem ismerik el a tanfelügyelőket s más vallásbeli gyermekeket kizárnak kebelökből, nem vétetnek figyelembe. Ha az iskoláztatás megfelel a szükségnek, a kormány az egész kerületet saját felügyeletére hagyja, mint eddig. A hol az állami felügyelőség hézagot tapasztal, ott a kerület számára egy külön iskolatanács fog felállítani három, hat, kilencz vagy tizenkét tagból E tagokat a fennálló képviselők választják, így a városokban a várostanács. Kisebbségi községek együtt választják az iskola-tanácsot.

Az iskola-tanácsok egyik főfeladata leendő: iskola-alapokat teremteni. Ez alapok községi járulékokból, továbbá tanpénzekből és külön iskola-adóból gyűjtendők. Utóbbinál minden font után 5 penny számíttatik; ehhez járul az állami segély, mely azonnal utalványoztatik, mihelyt valamely iskolai alap 20 fontnál többet nem bír felmutatni. A segély ily esetekben tíz shillingig terjedhet egy-egy iskolát látogató gyermek után.

A tankötelezettség behozatala vagy elhagyása valamely kerületben az illető felügyelőre van bízva.

A billben továbbá enlítés van pénzbírságokról is, melyeket az iskolába nem járó gyermekek szülői fizetnének büntetésül.

A vallási kérdést a bill 7. §-a úgy oldotta meg, hogy a szülők akarására hagyja, vajjon járjanak-e gyermekeik a vasárnapi és egyéb vallási oktatásokra vagy nem, s e tekintetben elegendő, ha a tanítót ez elhatározásukról írásban értesitik.

Mi a vallás-tanítókat illeti, azokat az iskolai előjáróság nevezi ki, még pedig szükség szerint bármely vallásu tanulók számára egy-egy vallási oktatót, ha azok száma elég nagynek tetszik ily tanszék felállítására.

A bill a „B. p. K.” szerint némely hiánya mellett is, egészben véve kedvező fogadtatásban részesült s egyelőre csak Anglia s a walesi herczegség elemi tanodáira terjesztetik ki.

Egy csodálatos gyűjtemény találtatik Rómában a Szent Ágoston egyházban, mint egy jelenleg Rómában mulató r kath, pap írja a pozsonyi német hirlapnak. „Mintegy fél óráig gyalogolva — mond a tudósító — rútabb és sárosabb utczákon át, mint a minők a mi magyar kis városainkban található, elérkezém végre a sz. Ágoston-egyházhoz. Bémenvén e templomba, senkit sem találék ottan, egy mezitlábos sekrestyésen kívül, a ki azonnal ajánlkozék nekem — természetesen egy kis díj fejében — megmutogatni az ott őrzött sz. ereklyéket. A sekrestyébe vezetvén, megmutatá nekem selyem párnán egy keskeny üveg tokba zárva azt a kötelet, melylyel Judás Ischariotes magát felakasztá. Hű Ciceroném vátig erősíté, hogy az ereklye hiteles, és én nem voltam képes az ő állítását legkevésbbé is kétségbe vonni. Egy más üveg tokban látható Gábor arkangyal szárnyának egy tolla, melyet VII. Gergely pápa nyert az angyaltól buzgó imáiért, s az én jámbor vezetőm mély jelentőségű tekintettel tudatá velem, hogy ő ismer egy kegyes férfit, birtokosát még egy hasonló tollnak azon angyal szárnyából, s örömet

szolgálna vele egy más áhitatos kereszténynek. A célzást nem akarván megérteni, tovább menénk az ereklyék szemlélésében. Ott láthatám mindjárt a taréját annak a kaksnak, mely éppen akkor szólott, mikor Péter az ő mesterét megtagadá; ott azt a pálczát, a melylyel Mózes a Veres-tenger vizét szétválasztá, s azután színről színre láthatám a Noé szakállát. Cicero-ném újra meg újra figyelmeztete engem, hogy „kegyes ember“ létemre nagyon jutányos áron kaphatnék ezekből a megbecsülhetlen ereklyékből. A pozsonyi hirlap megjegyzi e levélre utóiratképpen: „Érdemes papunk úgy látszik nem volt szerencsés láthatni azt az ereklyét, mely véleményünk szerint az öszszes gyűjteménynek gyöngyeül tekinthető: egy fogát annak a lajtorjának, melyen Jákob, ál-mában fel s alá járni látta a menynei seregeket!!

A conciliumi ellenzék fogy. „Oh boldogságos szent szűz! a pápa tégedet szeplőtelennek nyilvánított, te viszont eszközöld ki, hogy ő csalhatlan legyen!“ ez ájtatosan naiv könyörgését egy a concilium mellett izgató francia hirlapirónak osztani látszik négy magyar püspök is, élükön Simor áldornagygyal, kiket biztos hírek szerint sikerült volna a jézsuita pártnak a zsinati ellenzék lobogója alól elvonni. Magyarország herczeg-primásának s négy püspökének e rögtöni elpártolása a tudomány s jellem tekintetében kitünőbb férfiakat soraihoz számító minoritástól (Haynald püspök nem volna az elpártoltak között) nyomasztó hatást gyakorolt, mint írják, a Strossmayer vezérlete alatt álló hű ellenzékre. Nem csekélyebb benyomást teend ez esemény kétségkívül a magyar liberalis katolikusok nagy számára is.

Egy támasza a pápai széknek. New York városa örültjeit egy Blackwell nevű szigeten ápolja. Az örültek között van egy irlandi, ki azt hiszi, hogy ő a pápa világi uralmának megmentésére Istentől van küldve. Ezért a sziget egyik sarkában 8 év előtt épített magának egy sárvárat, ellátta azt lőrészekkel, felvonó hiddal, sánczokkal és belevonta magát. Ha látogatók jönnek, a szükséges parlamentirozás után kijő és mindenkitől 25 centet vesz „Péter-fillér“ fejében, se többet se kevesebbet. Nagyon sok látogatója van, s ha látogatója nincs, odujába vonul vissza azon nyugodt öntudattal, hogy rendeltetését teljesíté, a pápa világi uralmát megmenté. És ez az öntudat anynyira megnyugtatta, hogy Blachwellben ő a legszelidebb örült; csak akkor átkozódik, ha valaki hatalmát kétségbe vonja.

Schisma-jelek a róm. kath. egyházban. A görög egyházhoz tartozó örmények mellett, kik az Ararát hegyén Etschmiazinban székelő pátriarchát ismerik el egyházi fejüknek, léteznek köztudat szerint Ázsia és Európa több országában egyesült örmények, kik a római pápa primátusát elfogadták. Egyike a legjelentékenyebb egyházaiknak Perában Konstantinápoly elővárosában van. A katolikus örményeknek elejétől fogva joguk volt saját püspökeiket választhatni, ez utóbbiak viszont pri-

mást vagy lelki főnököt választhattak magoknak. A pérai egyház-község ezenkívül egy világi patriárchát is szokott volt választani, a kinek vezetése alatt egy kancellária állott, több tekintélyes egyháztagból alakult tanácscsal. A primás halála után sikerült a jelen zsinaton levő Hassun püspöknek római hatalmas pártfogók segítségével kivívni, hogy a szent széktől konstantinápolyi érsekprimássá neveztetnék ki, a nélkül, hogy a kinevezésnél az egyháznak legkisebb része is lett volna, sőt sikerült a nagyravágyó primásnak magát világi patriárchává is kineveztetni. A község béketűréséből kifogyván bizottságot küldött Rómába, mely követelné az egyháztagok régi jogának visszaállítását, mely szerint maguk választhatnák püspökeiket s ezek által közvetve patriárchájakat, s kérte egyszersmind a mostani patriárcha és primás Hassunnak hivatalából való letételét. Erre a szentszék válasza a pérai vicariushoz apostoliatlan kevély szavakkal így hangzék: „Parancsolja meg ön a békétleneknek, hogy tüstént térjenek vissza az engedelmességre, vagy a patriárcha élni fog hatalmával. Barbaro bibornok“. A patriárcha hasonló kevély hangon írta a „Conservatív“ tanácsosokhoz: „Közöljék önök mindenkkel, hogy a „radikálisok“ követelései mind elvetvék. Az új szakadár egyházár föltétlenül kárhóztattatik. Róma kérelhetlenül fog elbánni vele. Hassun“. — Láthatni ebből, mennyire sajátjává tette Mons. Hassun Rómában a nyugoti műnyelvet. Conservatív örményekről beszél, mint egy jól beiskolázott államcsiny-miniszter. Az ellenzéki örmények, a kik sajátlag a conservativek, megemlékeztek arról, hogy hiszen nem a pápa, hanem a szultán az ő uralkodójok. A porta a római udvarnak jó leczkét adott a türedelemben, s a kérvényezőknak átengedte a sz János Chrisostomus-egyházat, hol most isteni tiszteletöket tartják. Legújabb hírek szerint a Schisma mind tovább harapodzik a török tartományokban, az anathemák daczára, mikkel a vicarius a római primátustól elszakadó örményeket sujtogatja.

Az ultramontanismus győzelme a bajor kamarában.

A porosz katonai kormány elleni közgyűlölet fejti meg azt az első pillanatra természetellenesnek látszó frigyét, mely a bajor demokráciát nem rég az ultramontanokkal egyesíté. A porosz párt mit sem mulasztott el a szövötközés megrontására. E végre mozdítá elő az 1869 tavaszán Wormsban tartott nagy meetinget is, mely a protestáns érzület erősbitése czéljából volt rendezve a Concilium ellen, mindamellott, hogy maga is protestáns lévén megragadólag az ultramontán iránynyal rokonszenvező orthodoxyát pártfogolja inkább, mint a tudományyal s korműveltséggel egy lépést tartó „szabadelvü protestánsokat“. A porosz kormánynak természetesen keze ügyébe esett rémképül mutathatni fel a pápai gyűlést a végre, hogy Róma szellemi zsarnokságától való megijedés a déli szabadelvüeket és protestánsokat majd ölébe hajtja a berlini katonai dictaturának. E reménye füstbe ment. A dél-németek tudják, hogy nincs miért oly nagyon félniök az ultramontanismus ere-

jétől. Ugyanis mi az a jézuitikus catholicismus? Egy vastag felfogása a vallásnak, mely szerint ez nem volna egyéb mint csupa népkormányzási eszköz, oly műszer, a melynek rúgóit ügyesebb kezek saját kényök és céljaikhoz képest játszathatják. „A németek — úgy mond a lelkes Pressense — védvék a jézuitismus ellen saját legbensőbb természetök által. A legmélyebben vallásos faj levén, nehéz elhítenni velök azt, hogy lehet embernek vallása a nélkül, hogy abba egy kicsit saját énjéből, lelkéből, azon gondolkodó szívből is fel ne olvasztana, a melynek ők a kedély nevet adták. Hitőket szeretik, mert az nekik életelemük, nem azért ragaszkodnak ahhoz, mert egy bulla vagy rendelet szabja eléjük. Ki volt Luther, a nagy német férfiú? A lelkiismeret szószólója; több volt neki az egy világnál s azt sérthetetlennek kiáltván ki, Róma s a császár sem voltak elég hatalmasok azon erőszakot tenni. Ezen feljül Németország egyike a tudományos műveltség legfőbb tűzhegyeinek. A jézuiták csak akkor lesznek urai és igazgatói a német papságnak, ha sikerülhetne lerontaniok az egyetemeket s theologiai facultásokat, a melyekből a Wessenbergeek, Döllingerek, s a szabadelvű catholicismus több tudós és tiszteletre méltó képviselői keltek ki. A német püspökök nagy többségének a zsinaton követett eljárása eléggé tanúsítja, milyen jól tudták felfogni a demokraták a helyzetet.

A türelem egy szép példáját közölhetjük Konstantinápolyból, hol a görög patriárcha egy a keleti egyház papságához és községeihez kibocsátott körlevelében inti hiveit — utalva a türelmet és szeretetet tanító evangéliomra — hogy a protestánsokat mindenütt, hol azok szétszórtan élnek, vagy nincsenek azon helyzetben, hogy önálló községet alkossanak, segítenék világi és lelkési tanácsukkal, ha szükség esetében azért a görög egyházhoz folyamodnának. E felhívásra az adott alkalmat, hogy a protestánsoktól oly helységekben, hol idegen nép- és hitfelek között elszórtan lakoznak, halálózás esetében a római katolikusok megtagadták a keresztény temetkezhetést. A patriárcha arra emlékeztet, hogy Krisztus egyháza egy test, mely magába foglalja mindazokat, kik Krisztusban üdvözítőjüket tekintik, bár minő alaku istenitiszteletet kövessenek is; kötelesek vagyunk mindenek iránt egyenlő részvétel és segélyvel viseltetni

A vallási be nem avatkozás, e czim alatt a francia liberté, f. évi márczius 22-ről a következő cikket hozza:

„Az olasz lapok nagyobb része azt állítja, hogy a kormány feje Lanza ur, környezetében több államférfiúnak kinyilatkoztatta, hogy Franciaországnak, sőt bár melyik oly hatalomnak is ellenére, mely anak politikájához csatlakoznék, az olasz kormány elhatározta, hogy tartózkodni fog minden egyenes vagy közvetett beavatkozástól a concilium ügyébe.

Bécsben, Berlinben sőt még Münchenben is vonakodnak oly lépéshez csatlakozni, melynek célja volna előlegesen beavatkozni a

concilium ügyeibe. A bé nem avatkozási e politika oly logikai és anynyira öszhangzásban van a politikai testületek érdekével, miszerint önkénytelenül kérdezzük: ugyan mi alapjuk lehet a francia kormány által a concilium határozatai ellen előlegesen teendő óvásról s meg arról szárnyaló híreknek, hogy a francia kormány külföldön követet küld Rómába?⁴

Ha az olasz kormány a concilium működésére nézve csakugyan azon nézetben van, melyet feje az idézett cikk szerint nyilvánított, álláspontját bizonyosan az egész szabadelvű közönség osztani fogja, s éppen oly helyesnek, az egyház és hit szabadságával anynyira megegyezőnek találandja, menynyire igazságtalannak és veszedelmesnek a francia külügyi miniszter azon szándékát, mely szerint a concilium munkálkodásaiba egy rendkívüli követ által befolyni és arra hatni szándékszik, s ez által visszavinni az állam és egyház közti viszonyt vagy három századdal. S azt éppen most, midőn a szabad egyház fogalmának jelszava alatt állam és egyház egyiránt iparkodik kibontakozni azon szerencsétlen házasságból, mely mind két félre, s így az egész civilizált emberiségre csak veszedelmet szült hosszú idők során.

Antonelli bibornoknak tulajdonított azon felelet, mely szerint a concilium csak hitcikkelyekkel és a hit dolgaival foglalkozván, határozatai Franciaországot semmi veszélylyel sem fenyegetik, Daru grófot nem csak megnyugtathatja, sőt meg is szégyenítheti. Mi sem vagyunk képesek felfogni, hogy mi veszély érheti abból a politikai testületeket és államokat, ha az egész katolikus kereszténység vagy annak bár mely része azt hiszi, hogy feje csalhatatlan, csak polgári kötelességeit híven teljesítse.

S bár az álláspontot, melyen a concilium áll, s az irányt, melyben halad, aberrationak tartjuk, s az illetők gyarló törekvésének a végre, hogy a szellem haladása mozdonyának kerekét megállítsák; mégis ügyökbe való minden hatalmi beavatkozást hibáztunk, részint, mert az a meggyőződésünk, hogy a hit dolgában csak az illető hívőknek van joguk belésszólni. A ki a csalhatatlanság hitét velünk absurditásnak tartja, ne hídje; ki a hierarchia hatalmát terhesnek tartja, álljon ki előle; másfelől látjuk azokat a véres sebeket, melyeket a világi hatalomnak a vallással egyesülése éppen úgy mint ellenségeskedése vágott a társadalom testén.

A szellemet bénítani szándékszó törekvések ellen a szellemnek és józan észnek fegyverével — a szabad szóval lehet sikerrel küzdeni. Hívja vissza a francia kormány Rómából az igazság és jog ellenére Rómában fészkelő katonai erőt; engedjék az illetők szabadon nyilatkozni előbb helyben Rómában és egyúttal mindenütt az illetőket s azonnal feleslegessé válik a rendkívüli követek küldése.

A bolognai városi tanácsról írja a „M. Á.” hogy nem csak a katechismust küszöbölte ki az iskolákból s a nyilvános vallásgyakorlatot tiltotta el joghatósága körében, hanem tanácsilag elhatározta, hogy a különféle szobrok, képek, kereszték az utcákról

s nyilvános helyekről eltávolíttassanak. Erre a nép febr. 5—6. közötti éjjel minden vallási jelvényt szétrombolt.

Unitárius ügyvéd Olaszokban. La Riforma del Secolo XIX. (A 19-ik század réformációja) címmel Milanóban megjelenő folyóiratban S h a r b a n o, ügyvéd és a modenai egyetem nemzetgazdászata tanára, így ír: „Több nemzetgazdászati munkámban, mindenekfelett a 19-ik század művei című könyvem 2-ik kötetében nyilvánítottam, hogy én erősen ragaszkodom az unitarizmus tanaihoz, a mely lényegében a Jézus Krisztusnak és az első keresztényeknek eredeti hite volt és fenntartott számunkra az első eretnekek irataiban a középkor babonáinak szemetje között és a papi zsarnokság alatt is. Unitarizmus vala hite a mi dicső bibliai kritikusainknak, S o c i n u s n a k, és közelebb a mi időnkhez, N e w t o n Izsáknak, L o c k e n a k, M i l t o n n a k, C l a r k e n a k s Anglia nagy vallási csillagainak a latitudinar iskolából. Végre a mi körünkben, Észak-Amerika unitarizmusa az erkölcsi bölcsesség, az erény és kegyesség szokatlan fényében megtestesülve áll előttünk C h a n n i n g b e n, egyikében az emberi természet tiszteletre legméltóbb alakjaiban, a melyet ismerünk. Én unitárius vagyok, én csak egyetlen egy Istent hiszek, ki a világnak teremtője. Én megvetem, mint bálványimádást, a szentháromság dogmáját és a Krisztus istenségét. Én Krisztussal, Istennek egy szülött fiával, az Isten rendkívüli követével az emberiséghez, hiszek a lélek halhatatlanságában, a legfőbb lény atyai gondviselésében, nem többet és nem kevesebbet ennél.

Az unitárius nézetek roppant terjedésére mutat az a körülmény is, miszerint egy angol vállalkozó a híres amerikai hit-szónok, C h a n n i n g műveinek egy kötetben való kiadására előfizetést hirdetvén, ezelőtt mintegy két hóval, nem kevesebb, mint 16,000 előfizető jelentkezett. E művek nagy részét predikációk, még pedig erős unitárius színezetűek teszik, a mi azoknak jeles volta mellett szintugy, mint az unitárius vallás-elveknek mindinkább gyarapodó népszerűség mellett tanusít.

Egyházi és isk. czélokra tett adakozások vallásközségünkben 1868-ban. Nagy-kedei F e k e t e S á m u e l, nyug. kir. udvari tanácsos és hitvese, K e n d i K á n d i d a a sz.-kereszturi unitárius iskola tanuló ifjai számára tudományos használatul egy díszes üvegorbitéku ládába szakismerettel bérendezett, Magyarország és Erdély királyainak és fejedelmeinek korából való, nagy becsű arany és ezüstpénz-gyűjteményt ajándékoztak. — A tordai háromszázados zsinaton bejelentett alapítványokat, u. m. 1) B e r d e M ó z e s, szegény tanulók számára czipóra tett 1000 fr. 2) Ö z v. F e j é r M á r t o n n é, beteg tanulók gyógyítására tett 2000 fr. 3) K e l e m e n B e n ő, a) a sz.-mihályi isk. számára 200 fr. b) a vargyasi isk. számára 200 fr. c) a kolozsvári isk. számára 2000 fr. d) az angliába küldendő tanuló segélyezésére 2000 fr. 4) P a g e t K á r o l y n é, a Paget Olivér emlékére tett 4000 fr. o. é. alapítvá-

nyaikat mindnyájan bé is fizették. — *Abásfalván.* A közs. birtokosság 54 fr. A malmos társaság 66 ft 66 krt. Jakab Pál és Bató Rebeka 7 fr. Csoma Sándorné 6 ft 66 kr. Özv. Bugja Sándorné hagyományából bėjött 39 fr. 90 kr. az ekkla javára. — *Arkoson.* Néhai Nagy Pál és neje Vitályos Terézia, a Szentkeresztii udvar, Veres György és neje Lengyel Borbára urvacsorai kenyeret és bort. Nagy Pálné egy ar. szélü tángyért. Lőrinczi Juliánna egy uraszt. keszkenyöt. Göde Sándor egy ar. és ezüstözött poharat. Lőrincz Mihály és neje Sebestyén Sára az ekkla malmához 8 fr ért. vas-készletet. Zoltán András 3 ft ért. munkát Bartos Jósiás és neje Lázár Mária egy pár halotti gyászpadot. Kis Mihály, esp. a vizsgáló szék asztalát több éven sajátjából állotta ki. — *Al-Rákoson.* Az orgona áraban ajándékoztak az ekkla tagjai 91 ft 75 krt. Józsa András a papi-lak tornácza építéséhez téglát. Göncz Mihály, h. pap és neje a kőmiveseket élelmezték. Szabó Sámuel és neje Szabó Rebeka, Rákosi Mihály és neje Kovács Anna, Józsa András, Füzi Zsigmond és neje Szőcs Anna urv. keny. és bort. — *Ar-Rákoson.* Mint rendszeren több év óta urvacsorai bort és kenyeret Biró Sámuel. — *Bágyonban.* A birtokosság által ajándékozott államkölt. kamatja 62 ft 44 kr. Csegezi Tamás és Ferencz urvacsorai bort és kenyeret s élelmezték a vizsg. szék tagjait. — *Boldogasszonyfalván.* Bán Sámuel 2 fr. Özv. Gyarmati Jánosné 2 fr. Gagyí Jakab urvacsorai bort. — *Bözödön* Vas János 4 fr. — *Csokfalván.* Nemes József 26 fr. 60 kr. az ekklának. A falu közönsége 40 ft isk. tanítóí fizetéspótlásra, hogy a tanítás nyárban se szűnjék meg. *Csegezben.* Csongvai Lőrincz az urvacsorához kenyeret. *Datkon.* Több hitbéli rokonunk feltiltott ugarföldrök fütermésének jövedelmét a mesteri lak és isk. ház építési költségére ajándékozván, ebből bėjött 167 ft. Ugyan e célra 80 egész és egy félgazda tüzi ölfákat készitettek és adtak el, ért. 32 ft 20 kr. Ismét az ekkla tagjai 440 ft 80 kr. készpénz adománynyal járultak. Iskolai fali-táblák szerzésére többen 1 frt 40 kr. Orgona igazításra többen 13 frt. Néhai Kallos Mihály végrendeletileg hagyományozott egy db szénafüvet. Szén Dávid urasztalára bort. *Derzsbén.* Torony építésre a közs. birtokosság 230 ft, a juhos társaság 120 ft, Bodor Pál ev. ref pap 50 frt. Inczeí József esperes 20 ft. Dénes György 20 frt. Az ekkla tagjai az építés alatt mindenféle m. embert ingyen élelmezték. A juhos társaság a Status kamat fedezésére 63 fr. Egyed Zsigm. Ballok Mih. Barta Zsigm. Keresztély Fer. Orbán Zsigm. és Nagy József urv. kenyeret és bort. — *Énlakán.* Barta Zsigmond, mest. és neje Szabó Rózália egy keresztelő poharat. Török József gondnok és neje Biró Zsuzsánna egy uraszt takarót. Rafaj Tamás és n. Patakfalvi Juliánna 28 fr. Fülöp István 1 ft az ekklának. — *Fiatfalván.* Orgona javításra többen 10 fr. A háromszázados ünnep emlékére készített uraszt. poharra özv. Kálmán Mózesné 10 ft Özv. Lőrinczi Andrásné 2 fr. Özv. Lőrinczi Mózesné 1 fr. Id Fodor János 1 fr. — *F.-Rákoson.* Orgonára 63 ft 20 kr. és 67 v. gabnát adtak s az orgona csinálót ingyen élelmezték többen. ifj. Szé-

kely János egy szám-mutatótáblát és az orgona karra egy csinos rácozatot. Székely János, Biró Ferencz, Székely Miklós, ifj. Biró Ferencz és n. Fitori Anna urv kenyeret és bort. — *Gyepesben*. A közs. birtokosság torony építésre 593 ft 96 kr. a közs. előjáróság ekkla szükségekre 22 ft 64 kr. Özv. Rác Mihalýné a templom piazza kipadolására 5 fr. — *Hévizen*. A papi újlak építésére az ekkla tagjai együttesen 208 ft; a papi-lak fedelére al-rákosi gazdat. Józsa András 57 ft 47 kr. ért cserepet. — *H.-8zt.-Pálon*. A papi ház építésére az esztenás társaság 6 fr 33 kr. a vargyasi község 4 szál cserefát; urv. borra id. Péter Mózes 1 ft és kenyeret. Máté Andrásné 65 kr. Máté Jánosné, Sándor Péter kenyeret. — *H.-Sz.-Péteren*. A község az iskolába egy érczfüttöt — *H.-Újfaluban*. Özv. Benedek Andrásné egy urv. selyem keszkenyöt. A községi birtokosság 12 ft Özv. László Jánosné 1 ft o é urvacsorai bort ígérték Benedek J. Kálmán A. Benedek A. Birtalan M. kenyeret mindenkorra Birtalan Ist. gondnok — *Karácsonfalván*. Elekes Rebeka keresztelésre egy selyem ruhát — *Keményfalván*. Oklándi e. b. Kassai Sámuel büntetéspénzből 15 fr. a község. birtokosság 11 ft 60 kr. Deák Györgyné egy v. buzát Lakatos János halála utánra egy 100 □ öl területű belső telket. — *Kereszturton*. Patakfalvi Mártonné az uraszt. egész életére bort ajánlott. Kálmán Pál 4 ft 67 kr. Kövendi Károly az iskolába egy ablakot csináltatott. — *Kidében*. A vidéki hitrokonok templom kijav. 35 fr. Horváth Ábel az ekkla levelei számára egy ládát. Az ekkla tagjai a korcsmajogból reájok eső részt 1865—1870-ig felajánlották. — *Kolozson*. Ürmösi Sámuel isk. czélokra 40 firtos kötlevelet. Kovács Imre, Darkó I. Pilbak Gy. urv. kenyeret és bort. Darkó József 1 ft 7 kr. Simén Domokos 50 kr — *Kolozsvártt*. Pap Eszter egy urasztalára való takarót. Zsombori János egy pakfont fedelű kő korsót, az urasztalához kenyeret és bort mindig egyes hivek adtak; valamint a főisk. szegényebb tanulóit élelemmel segítették. — *Komjátszegén*. Szatmári Zsuzsánna egy uraszt takarót Szabó János 2 fr. Pap Sándor 40 kr. — *Korondon*. Özv. Szabó Mózesné az uraszt. egy szörkeszkenyöt. — *Kövenden*. A birtokosság korcsmajogából 352 ft 74 kr. Tanka Sámuel urv. kenyeret, Szász Gergely bort. — *Laborfalván*. Id Berde Mózes az ujonnan épült templomra 50 frt, négy évig az urasztalára bort, az új orgonára 14 ft, az urasztalára egy poharat, a templomba szám-mutatótáblát; a háromszéki hét unitar. ekkla tanulóinak ösztöndíj 60—60 frt; a mester számára 40 fr. A hivek orgonára adakoztak 115 ft, a magtár számára 176 v. gabonát, pénzül 28 ft 10 kr; a magtár mellé alapított fiók-pénztárra 10 ft, ugyane czélra Berde Antal és n. Orbok Rebeka 20 fr. — *Medeséren*. Bartalis Andrásné egy uraszt. takarót. László M. és Lázár M. urv. bort. — *Muzsnán*. Az oskola mesteri ház építésére az ekkla tagjai 8000 téglát, Dénez György 2000 téglát, Hatházi József 1000, Vida Sándor 1000 és Mester Lajos 1000 téglát. — *Ny.-Szt.-Lászlón*. Özv. Tolnai Jánosné a papság részére egy 90 öl h. nyil-erdőt. — *Ny.-Szt.-Már-*

tonban. Közrovatal utján új papi ház emeltetett. Nagy Pál az ekklának 20 fr. — *Oklándon.* Kassai Sámuel a tanuló számára félkötés pappirt s 70 irkát — *Raván,* ifj. Izsák Mózesné egy keresztelő poharat, csöbi r. kath. Károly Mózes és Asztalos Judit, Vas György és Asztalos Rózália ajándékoztak egy kis nyíl-erdőt az unitár ekkla erdejével való tagosításra — *Recesenyéden.* Bencze József a papi újház ablakait beüvegeztette. A közs. birtokosság a korcsma haszonbérből ajándékozott 148 fr. — *Szabédon.* Tövisi Mártonné egy uraszt. poharat Hajdu Juliánna az isk. javára könyvtartónak egy záros szekrényt. Kelemen Albert egy földgömböt. Kelemen István a magtár számára egy j. könyvet — *Szaváton.* Sala Sámuel isk. helyül egy szép fekvésű, 1 hold 484 □ öl területű b. telket és 10 szál tölgyfát az építéshez. Pál Mózes h. pap 100 fr. az isk. javára: urv. kenyeret és bort adtak Sala Sámuel, Gothárd József, Gothárd Sándor, Bodor György, Kádár István, Kis József és Székely Ferencz; egy hangversenyből az isk. javára 87 fr. — *Sinfalván.* A közs. birtokosság korcsmajogából 30 fr. — *Siménfalván.* Jakabházi Zsigmond 5 fr. Az ekkla tagja isk. építésre 43 ft 8 kr. Marosi János 60 kr. Holstein Emmanuel 40 krt. iskola kézikönyvekre — *Szt.-Abrahámon.* Özv. Bota Györgyné isk. építésre 50 fr. Mátéfi András és n. Gáspár Zsuzsánna isk. helyiségül egy 20 öl h. és 10 öl sz. b. telket; ifj. Jakab József és n. Mátéfi Mária, ev. ref. vallásuak, csináltattak egy templomi ablakot és többrendben urv. kenyeret és bort; ugy. szintén Danka M. Fekete J. Fekete Gy. Gagy M. — *S.-Szt.-Királyon* Molnár József és n. Költi Ágnes urv. kenyeret adtak és életökben adnak. — *Szt.-Gerliczén.* Iszlai József egy beállítandó s. tanító számára egy 2 v. földet. Jakab József urv. kenyeret. — *Szt.-Miklóson.* Tiboldi Zsigmond 1 fr. 23 krt. — *Szt.-Mihályon.* Az ekkla tagjai 32 kal. búzát és 29 kal zabot; Kelemen Benő 50 fr. Inczei Dénezs 5 fr. Kuti Imre 40 krt. egy új orgona készítésre; Gálfi Sándor urv. bort. — *Szt.-Mihályfalván.* Dobos József papibér gvarapítására egy alapítványt 150 szemes törökbuza magtárral. — *Toroczkón.* Botár István és n. Varga Zsuzsa, özv. Tobiás Istvánné, özv. Lénárd Mihályné, Kelemen Mihály és n. Máté Ilona, Zsákó János és n. Simándi Judit urv. kenyeret és bort — *Tordátfalván.* Bartalis András egy szántójának egy évi hasznát orgona alapul — *Turban.* Csipkés Albert urv. kenyeret és bort. — *Ürmösön.* Egy 5 mázsás harangöntésre az ekkla tagjai 500 ft értékű fát; Gyerő Dávidné, Maurer Károly urv. bort és kenyeret — *Jánosfalván.* A közs. birtokosság 171 fr. 50 kr. Özv. László Jánosné 1 fr. László Domokos tanuló gyermekek számára egy kötés pappirosat. — *Járában.* Erdős János sirásához egy irtó kapát és egy csákányt; b. Kemény Ödönné urv. kenyeret és bort — *Vadadon.* A falu közönség 10 fr. Fülöp Miklósné az uraszt. egy kannát, kereszteléshez egy tángyért és poharat Özv. Kisgyörgy Károlyné urv. kenyeret és bort élethossziglan. — *Várjalván.* Barla Domokos urv. kenyeret; a torony megbádogozására a hivek 272 ft 82 krt. — *Várösfalván.* A közs. birtokosság 50 frt o. é.

* **Irodalmi értesítő.** Protestáns Tudományos Szemle. Theologiai és bölcsészeti folyóirat. Felelős szerkesztő és kiadó tulajdonos Ballagi Mór, főmunkatárs Kovács Albert. Pest. Ára egy évre 2 frt. o. é.

E czim alatt jelenik meg két hétben egyszer, a mult 1869-ik év január hava óta a „Protestáns egyh. és isk. lap“ melléklete gyanánt egy tudományos folyóirat, a mely igyekszik felölelni a theologiai tudomány és egyháztörténelem minden ágait; tudományos értekezéseket hoz a kritika és exegetika, valamint a spekulatív theológiából, továbbá a bölcsészet és a gyakorlati lelkészet köréből; figyelemmel kíséri a bel- és külföldön megjelent jelesebb könyveket, és azokat tüzetesen ismerteti. Melegen ajánljuk a kitűnő folyóiratot olvasóink, különösen lelkészeink figyelmébe.

* „Magyar protestáns egyházi és iskolai Figyelmező“ a czime azon folyóiratnak, melyet Debreczenben Révész Imre indított meg ez év elején. Eddig megjelent füzetei azon jogi viszonyok meghatározásának vannak szánva, melyek az állam és az egyes egyházak közt az egyház és nevelés ügyében megállítandók lennének. A Figyelmező, eddigi tartalmából ítélve, határozottan autonomikus, azaz a hitfelekezeteknek mind az egyházi, mind pedig a nevelést illető ügyekben teljes függetlenséget követel az állammal szemben. Ez álláspont felett nem akarunk ezúttal ítéletet mondani, csak örömminket sietünk kifejezni, hogy éppen most, midőn e kérdés közöttünk napirenden van, egyik határozott nézetnek közlönye ily avatott kezek között kezdi meg működését. Előfizetési ár 4 frt o. é. egy évre.

* A Nagy-Várad i Disputatio. Kiadják Nagy Lajos és Simen Domokos tanárok. Kolozsvártt, 1870. Stein J. bizománya. Ára 1 frt 36 kr. o. é.

A szentháromság felett 1569-ben Nagy-Váradon tartott s Kolozsvártt 1570-ben megjelent, nevezetes vitatkozásnak hű másolata, mely egyháztörténelmi és dogmatörténelmi, valamint nyelvészeti szempontból egyaránt érdekes mű.

* Ballagi Mór: Bibliai tanulmányok. 1 füz. Az ó- és új szövetségi kánon, és Mózes öt könyve. Pest. 1865. Ára 80 kr. II. füz. A prófétizmus. Pest. 1868. Osterlamm. Ára 80 kr.

* Schwalb Mórítz: A régi és az új hit a Krisztusban. A második német kiadás szerint fordította Laukó. Pest. 1869. Petrik Géza bizománya. Ára 30 kr.